

Як на війні

Юрій Щербак

Юрій Щербак

Як на війні

повість

— Приречені, — кинув Білан. Він говорив повільно, неохоче розціплюючи зуби; цідив короткі речення в запітнілу трубку, яку до болю притуляв до вуха, наче боявся, що його безбарвний голос загубиться в нескінченному плетиві проводів, які пролягли між ним і Москвою. Москва була безпристрасна; розмова велася в сухуватій манері допиту, коли ні слідчий, ні обвинувачений ні з чого не дивуються: відвикли вже.

— Так, — підтвердив Білан. — Аварія аерозольної камери. Вони приречені.

І ще раз спокійно кинув у трубку це слово:

— Приречені.

Поклав долоню на скло, яке покривало стіл.

— Так. Зрозумів. Заходів вжито. Ні. Сподіваємось.

Відняв долоню, залишаючи на склі стуманілий п'ятипалий відбиток.

Трубка помовчала. Білан тужливо подивився надвір. Із кабінету видно було подерту зелено-руду завісу каштанів, які стояли на краю урвища, і прохідну. Світла ріка туману струмувала на дні яру. Прикриваючись прозорим рожевим плащиком, промайнула лаборантка із біохімічної лабораторії. Вона бігла, обминаючи дощові озерця. Посковзнувшись на мокрій землі, дівчина ледве не впала. Заговорила трубка.

— Так, — прокинувся Білан. — Вірус Джосера.

Дерева на схилі яру погойдувались, наче водорості в акваріумі. Біланові слова, просуваючись уперед, обростали на своєму шляху шурхотом і тріском, — так, наче магніт, кинутий у залізні ошурки; слова, притишені й шепеляві, опинялися в білій трубці на другому кінці провода.

— Хвороба Джосера! — крикнув Білан. — Алло, погано вас чути!

З прохідної будки вийшов, шкутильгаючи, дід вартовий. В сльоту він натягував на риплячий протез калошу. На подвір'я в'їхало санітарне авто УАЗ — кремова, рясно забризкана сірим брудом коробка.

— Інкубаційний період? — перепитав Білан. — За даними Баландіна — два дні. Абсолютно. Гаразд.

Дід зачинив браму. Стулки змикались, беззвучно занурюючись у драговину імли. Знову полинула поміж калюжами дівчина в рожевому плащiku. Вона легко стрибнула через клумбу і зникла за рогом головного корпусу. "Ох і кізочка", — зітхнув Білан.

— П'ятеро, — машинально відповів він, знизавши плечима.

Вже з півгодини він малював цю цифру: на аркуші паперу, що лежав перед ним, паслася череда п'ятирок. Злі числа з дегенеративно низьким чолом, ситі товстопузі п'ятірки, п'ятірки охлялі, вайлуваті чи спіралеподібні, туго, наче дзигареві пружини,

закручені цифри.

— Четверо лікарів. Так. І одна лаборантка.

Із трубки сочилися скупі, холоднуваті слова. Білан обм'якнув од цієї розмови: йому раптом схотілося заплющити очі (він так і зробив: опустил на якусь мить повіки і розчепіреними пальцями вдавив очні яблука, намагаючись відігнати втому) і заснути просто тут, у директорському кабінеті, не встаючи з незручного, з жорсткими підлокітниками стільця, присунутого впритул до столу, на якому стояв календар — обертова шкатулка з нержавіючої сталі — і письмове приладдя — мармурова надмогильна плита, а під склом розплатаний старий проспект реферативного журналу "Медична географія". Білан доторкнувся до мармуру: жовтувата, в фіалково-чорних крапах брила акумулювала всю застоюну вогкість нетопленого кабінету. Провівши зимною долонею по обличчю і намацавши пучками звичну бугристість віспаних рубців на щоках, Білан сказав:

— Ви слухаєте? Запишіть. Баландін, — та ні, не Баландін, а БалАндін, Дорошенко, Махов, Лозицький, Різник. Еге ж. Комісія вже розпочала розслідування. Так. Сповіщу. Неодмінно.

Почекав, поки Москва покладе трубку. Потім встав і підійшов до вікна. Рудий частокіл каштанів на краю урвища погустішав у прояснілому повітрі, мережаною черню гілок вкриваючи фольгове небо.

І

Дощ почався увечері. Йшов усю ніч без упину, і це був не короткий, як дихання дитини, дощик весни, а довга, ревно злива; жовті глинисті бурчаки ринули повз лабораторію Баландіна, аж туди, де шумувала і випліскувалась із бетонованих берегів вічно тепла, незамерзаюча, брудна, весела, розперта стічними водами Либідь. Над Либіддю висіла хмарина пари. Безлюдно було в цю пору на Дніпрі: ні рибалок на білих косах, ні перехожих на гранітній набережній. Порожні пасажирські катери, як спіймані риби, були пришвартовані до риплячих бонів, на бортах яких мокріли чорні бублики автопокришок; запустіння і справжній спокій запанували на ріці, хоча й вигрібала землечерпалка тоннами жирний дніпровський ґрунт, хоча й повзли угору, до Десни, баржі, навантажені сірою, полискуючою, наче місячний камінь, щебіркою.

Жовта студена вода стояла в мілких місцях поблизу берега, де дно просвічувало гофрованою піщаною пустелею. Звідси, з Дніпра, навіть крізь скісний осип дощу виразно було видно місто: від великої Лаврської дзвіниці, повз вигнуту твердиню будинку Ради Міністрів, повз хмарочосні контури готелю "Москва" до блакитних п'ятиглавих зазубрин небесного Андріївського храму, архітектоніка епох, втілене в камені видіння пророка, котрий колись так сказав своїм учням: "Чи бачите, братове, гори сії? Яко на сих горах засяє благодать божя; імати град велик і церкви многі бог підняти імать". "І вшед пророк на гори сії, благослови я, поставив хрест, помолився богу і зліз з гори сеї, ідеже послеже бути Києву..."

Місто, огорнене темною хмарою, пронизане колючими вітрами, вистигло, посіріло, зблякло: ще пломеніли де-не-де темно-багряні канни, але всім зухвалим, буйним

барвам настав кінець. Скінчилась епоха цяцькованих гаванських сорочок, радісно-безглузвих коротеньких твістових спідничок, лілових та оранжевих тенісок, перестали виблискувати на хлопчачих задах заклепки, якими рясно були вкриті фермерські сині штанці, зшиті у кравця Мендельсона в ательє на вулиці Саксаганського.

Баландін надів чорне, з сивизною, ратинове пальто. Махов натягнув шевйотовий плащ — немаркий, зручний для відряджень, практичний плащ із поясом; Ліля Різник витягла з шафи потерте на рукавах червоне бобрикове пальто, зшите ще тоді, коли Ліля вчилась у фельдшерському училищі; Дорошенко прийшла в новому демісезонному пальті, придбаному в магазині готового одягу, модель 31, артикул 504, ціна 82 карбованці 56 копійок; це було просте, кольору морської хвилі пальто статечного крою, на який не впливали примхи вередливої моди. Лозицький пішов на роботу в темному нейлоновому дощовику з в'язаним шерстяним коміром і з розрізами по боках.

Під залізничним мостом на Лозицького чекав Ординцев. Після дощу бур'янне бадилля, яке стирчало на схилах, — чорне від вугільного пилу і цупке, наче дріт, — побуріло, обмите небесною водою; подекуди знову свіжо білів деревій. Майдан перед товарною станцією був щільно забитий вантажними авто; виблискували їхні мокрі кабіни; контейнери, що стояли в кузовах, схожі були на скибки товарних вагонів. Ординцев помахав рукою. Ігор перестрибнув через жовто-пінявий потік, який прибився до кромки тротуару. "Стрибучість нічого собі, — задоволено подумав він, озираючись. — Жити можна".

Ординцев чекав на нього під мостом, біля якого зупинялися електрички, що йшли в Дарницю і Бровари. Його штовхали люди — саме починалася перша зміна на фабриці поблизу. Натовп квапливо скочувався з перону; вгорі висіло пласке небо, розкреслене вздовж і впоперек тонкими лініями проводів. Електропоїзд відійшов, і на семафорах засвітилися вологі червоні вогні. Ординцев стояв у пошарпаному вельветовому піджаку та в пожмаканій, розхристаній сорочці — видніли бляклі груди Ординцева, — а взутий він був у босоніжки із світло-коричневої, схожої на церату, штучної шкіри. В Ординцева була яйцеподібна, із високим чолом, дуже облісіла спереду голова; обличчя заросло русявою щетиною. В руці він тримав паку книг.

— Привіт, юначе! — Ординцев видихнув хмаринку пари і зніяковіло усміхнувся.

"Готовий, — подумав Ігор. — Набрався, собака, зрання".

— Чув? — збуджено спитав Ординцев. — Учора тільки дізнався. Вийшла з друку десятитомна історія італійського живопису.

— Ти що, купив?

— Ні, замовив. — Ординцев підсмикнув штани. — Вийшла в Дрездені. Ферлаг дер Кунст. А казали, що Зеєман видасть. У кожному томі сто кольорових репродукцій.

"У нього діти голодні. Я добре знаю, що голодні. Кажуть, у нього четверо дітей".

— Я бачив зеєманівське видання, — сказав Ігор. — Чудова передача кольору. Взяти хоча б Тулуз-Лотрека. Загнутися можна.

— О, це гросмайстри, — підтвердив Ординцев. — Колір вони розуміють.

У нього були маленькі, хитрі очиці, хоча Ігорю часом здавалось, що в них криється

щось значніше, аніж просте лукавство п'янички: у Ординцева були шалені очі пивного кольору — вони вразили Ігоря своїм тривожно-очікувальним виразом, наче Ординцев звідав нарешті довгождане щастя й не хотів, щоб інші довідалися про це, — немов боявся втратити це щастя, а як вдержати його, теж не знав.

— Послухай, Жоро, — сказав Ігор, — історію цю хто написав? Німці, чи що?

— Ні, — відповів Ординцев. — Там є один італієць, професор... забув його прізвище... він і написав. А ти знаєш, — Ординцев усміхнувся по-дитячому ніяково і одразу ж погасив усмішку, — у мене вже є один том. Італійський маньєризм. Я купив. По знайомству.

Вони перестрибнули через калюжу. Ігор подивився на ноги Ординцева. Нитяні шкарпетки його змокли і почорніли. На перехресті Ординцев та Лозицький зупинились, пропускаючи цементовоз — незграбну, схожу на ракетну установку, автоцистерну, вкриту шкарубким шаром цементу. Потім вони повільно пішли вгору вузькою, звивистою вуличкою, на якій не було жодного будинку: з одного боку — високий інститутський паркан, збитий із нових дощок, а з другого — теж паркан, тільки він був нижчий і дошки в ньому прогнили. За цим парканом починався яр.

— Я вчора Ван-Гога дістав, — мовив Ординцев. — Чехи видали. Якщо хочеш знати, це видання мені не подобається. У мене є кращі Ван-Гоги.

— Скільки у тебе цих Ван-Гогів?

— П'ять. Скірра, Зеєман, Корвіна, Штука — це польське видання — і Хеншельферлаг. Я за Скірра дав двадцять п'ять карбованців.

Він загинав пальці, складаючи їх у кулак.

— Зовсім здурів, — сказав Ігор.

— Юначе, — посміхнувся Ординцев, — цього разу я тобі вибачаю. Ти надто меркантильна людина. Мистецтво, як і харчі, потребує багацько грошей.

— Жоро! — заволав хтось позаду. Ігор і Ординцев обернулися.

Ординцев працював у вірусологічному відділі. Його батько — Віктор Вікентійович Ординцев, високий, кощавий чоловік, котрого в молодості запевняли, що він схожий на Блока, — після закінчення Петербурзької Академії художеств по класу живопису поїхав до Згежа — маленького містечка в Царстві Польському, що підлягало білому цареві російському і входило до складу Лодзинського повіту Петроковської губернії. Там Віктор Вікентійович викладав малювання і креслення в місцевій гімназії. Ніхто не знав — чому він обрав саме це непоказне містечко: казали тільки, що нібито до цього причетна одна польська пані, з якою він буцімто познайомився в Петербурзі, але чи правда це — так ніхто й не довідався. У 1914 році, під час літніх вакацій, він приїхав у Кременчук, до брата. Суспільно-літературна і політико-економічна газета Кременчука "Приднепровский голос" сповістила панів передплатників про перебування в місті "известного в артистических кругах Лодзи и Варшавы живописца г. Ордынцева, чьи произведения, льстим себя надеждой, в самом скором времени будут экспонироваться и в нашем городе".

Ординцев малював оголених дівчат на берегах озер, де зростали дивовижні неземні

квіти. На його картинах дівчата грали в серсо, чи розчісували мокрі коси, чи задумливо милувалися грою гострих водяних скалок, що майстерно були виписані на поверхні озера: Ординцев брав білила і додавав до них трохи смарагдової зелені або ж зрідка крихту крапплаку — виходила дзвінка скалка. В Кременчуці стояли пекучі, невимовно тужливі дні. Наприкінці відпустки Ординцев захворів на черевний тиф. Звістка про загальну мобілізацію застала його в заразному бараці міської земської лікарні; всі його картини лишилися вдома. Він написав двадцять три картини (були там і портрети дівчини з обличчям дитини, яка щойно прокинулась), але наступ 9-ї німецької і 1-ї австро-угорської армій, що почався 29 жовтня 1914 року в районі Лодзі, якнайфатальніше відбився на долі мистецького доробку Ординцева: прямим влучанням важкого фугасного снаряда був дощенту зруйнований дім, в якому Віктор Вікентійович займав два покої. У 1920 році народився Жора. Ординцев жив тоді в Києві. Він став викладачем креслення і нарисної геометрії в будівельному інституті. В 1934 році у нього назбиралося кілька картин. Він поніс їх на виставку. "Нам потрібна колгоспна тематика, добродію", — пояснили йому. Ординцев у той час уже не малював оголених дівчат. Він захопився пейзажами (копиці сіна на березі Дніпра, вдалині — блаватний мазок правого берега і золота — кадмій оранжевий — крапля лаврської дзвіниці). В 1941-му, восени, коли од вибухів здригалися будинки на Хрещатику, до них постукали німці, — Ординцеви мешкали тоді на вулиці Карла Маркса. "Панове, — сказав Віктор Вікентійович, — я був за часів своєї молодості в Мюнхені". — "О! Я!" — захитали головами солдати. "Панове, як же так? Я дуже люблю Германа... Ганса Германа... ну і Ментцеля, ясна річ. Дозвольте забрати з собою хоча б кілька картин". — "Наша армія гарантує цілість ваших полотен", — відповів світлоокий рум'яний офіцер. "Як же так?! Зрозумійте. Мене колись виставляли в Кунстфереїні". — "Гут, гут!" — захитали головами солдати.

Віктор Вікентійович повернувся до Києва у грудні 1943 року. Він був у валянках і солдатському бушлаті, підперезаному подертим шарфом, в руках палиця; вузька стежка, протоптана в снігу, вивела його на Хрещатик. Він повернув праворуч, продибав повз згорілий цирк і опинився в під'їзді. Підвів голову і довго дивився на понівечене сплетіння балок, що провиснули в порожніх прорізах поверхів. Згори сипались на нього колючі сніжинки та чорною картечю падав воронячий грай. Тоді Віктор Вікентійович спустився в підвал і почав копирсатися в мотлохові, що звалився вниз разом з балконом та уламками перекриття: у підвалі було багато рам од піаніно — дзеркально-чорні скрині згоріли, у вогні розчинилися й зникли маленькі молоточки, вкриті ніжним фетром, залишилися лише скелети — металеві рами з мідними і сталевими струнами — примітивні, як первісні арфи. Віктор Вікентійович вдарив запальничкою по струнах. В підвалі затремтіли обгорілі, жалібні звуки. На кошлатих, вкритих памороззю струнах залишився шрам. Намети снігу в підвалі мали гострокутні обриси, наче побиті злитки скла. Потупцювавши трохи в підвалі, Віктор Вікентійович вийшов на вулицю. Перед війною він написав тридцять п'ять картин, серед яких були і портрети сина — великоголового, негарного підлітка в куцому сіренькому костюмчику і з книгою в руці.

Після війни Ординцев написав чотири картини — знову оголені дівчата, тільки вони не пустували, а задумливо сиділи на мертвих, ніби випалених, берегах озер. Віктор Вікентійович писав землю газовою сажею, змішаною з вохрою; вода на його картинах застигла важка і непрозора — білила коштували дуже дорого, смарагдову зелень після війни дістати було неможливо; в 1946 році Ординцев помер од пухлини головного мозку. Він помирав довго й тяжко і перед кончиною просив Жору організувати посмертну виставку його картин. Він сповістив Жору, що кращі його картини можна знайти у Згежі, в будинку номер 28 по вулиці Чарнецького у пані Крістіни Волянкевич. Через три роки Жора Ординцев, його улюблений єдиний син, під час чергового запою продав останні картини батька огулом за 450 карбованців знайомому художникові, якого спокусили добротні підрамки й товсте, як мішківина, полотно, цупко натягнуте на підрамках.

— Жоро, — сказала, наздоганяючи їх, Ася Зельдич — працівниця вірусологічного відділу, жінка, схожа на ассірійського царя, котрому щойно поголили бороду. — Як температура?

Ігор здивовано подивився на Ординцева.

— Не міряв, — промурмотів той, підсмикуючи штани однією рукою. — І не збираюсь. Відчепись... Ти зайди до мене, — звернувся він до Ігоря. — Ти мені потрібен... Ван-Гога покажу.

— Гаразд, — сказав Ігор, — після досліду. О другій годині. Добре?

— Добре, — мовив Ординцев. — Як Баландін? Повернувся з відпустки?

— Ще в понеділок. Моторний, собацюга. Починає штовхати науку з нетутешньою силою.

— Заходь, — сказав Ординцев. — Я в третій кімнаті тепер. Поруч з Асею. Бувай.

Вони ввійшли у прохідну будку. Ординцев, не знімаючи номерка, шаснув через прохідну і швидко, майже бігом, гайнув розкислою стежиною вгору до мікробіологічного корпусу.

— Що з ним? — запитав Ігор.

— Послухайте, — зашепотіла Зельдич, ворухнувши багатозначно стрілоподібними царственими бровами. — Ординцев — геній. Ви коли-небудь зрозумієте. Він стоїть на порозі великого відкриття. Йому вчора зробили заштрик. Я наполягла на цьому. У мене в диспансері приятелька працює. В наркологічному. Спеціальний заштрик — температура сорок і повна відразу до горілки. Зрозуміло?

— Відразу?

— Людину треба рятувати, — знову ворухнула бровами Ася. — Він цілу ніч не спав. Погано йому було, не дай боже. Я дзвонила вночі. Температура сорок і шість, весь палає... А у нього серце слабке. Запій почнеться — пропаде. Ніяке серце не витримає... Білан його бачити не може. Пропаде Жора. Ні за що пропаде. Жінка від нього пішла. Дітей забрала і пішла. Йому хоча б до докторської дотягнути.

— Що за відкриття? — запитав Ігор, пригладжуючи рукою волосся.

— Докладно не знаю, — сказала Ася. — Знаю тільки, що щось, пов'язане з

інтерференцією. Вдень і вночі працює. Не вилазить із віварію. Казна-що взагалі виходить. Ми спирт заховали весь... то він ефір дудлить.

— Дайте йому спокій, — порадив Ігор. — Він, коли вип'є, мухи не зачепить. Нікому не заважає. Працює собі — і нехай.

— Як вам не соромно? — обурилася Ася. — Вам легко казати. Ви нічого не знаєте. Коли він вип'є, то стає справжнім негідником. Ми його покриваємо, як можемо. Ховаємо під столом. Від Білана. Але він негідник. Він може сотворити будь-яке паскудство. Тільки між нами. Він вкрав у нашої препараторки три карбованці. З кишень халата. Чули? Для неї це капітал. Останнє забрав. А як він у відрядження до Чернігова їздив, чули? Теж не чули? Але без нього ми пропадемо. Всі теми шкереберть полетять. На ньому вся тематика тримається.

— Шкода Жору, — сказав Ігор. — Заженете ви його у домовину спеціальними заштриками. Глядіть. Бо незабаром здача тематики.

Він попрямував до своєї лабораторії.

Лабораторія Баландіна стояла осторонь від інститутських будинків, на схилі гори. Головний корпус, виробничий, біохімічний і мікробіологічний корпуси скупчилися нагорі. Внизу розташувалися господарчі будівлі — механічна та столярна майстерні; звідси починались інститутські задвірки: тут зберігались тюки сіна для коней імунологічної стайні, тут у курних трав'яних закамарках були приховані розсипи бракованих ампул, які сяяли в сонячні дні гострим алмазним блиском. Майже поруч, метрів за сто від лабораторії, в найдальшому закутку, згідно з постановою місцевому, був споруджений монументальний крематорій для спалювання лабораторних тварин; тут завжди валялись трупи: кролі — кудлаті, з брудною шерстю, морські свинки — кумедні задубілі тваринки, що загинули в ім'я науки і були принесені в офіру дивній, але могутній богині, яку звуть Дисертація і якій поклоняються тисячі людей.

Лабораторія Баландіна розташувалася в окремому цегляному приземкуватому будиночку, просторому й незручному. Колись тут була протичумна станція Південно-Західного краю. Цементовану підлогу в будиночку встелили лінолеумом, але все ж земляний холод відчувався у приміщеннях. Зате в лабораторії зроду не водилися ні миші, ні пацюки. Дикий виноград обплітав стіни, а біля входу в лабораторію Баландін і Дорошенко завели навіть невеличкий квітничок, посадили яблуню та сливу. Лозицький прикрасив вхід двома восьмикутними цементними вазами, знайденими на смітнику. У вазах росли айстри. Їхні білі, наче вирізані з білого крейдяного паперу, пелюстки, позбавлені пахощів, символізували, на думку Баландіна, стерильний світ лабораторії — недосяжно ясний, дисциплінований, несхибний світ його керівничої фантазії.

В лабораторії Баландіна був свій власний віварій та своя трупоспалювальна піч — стара груба, в якій цілісінький день палахкотіло блакитне газове полум'я: в ньому згорали трупи тварин, чернетки статей Баландіна, любовне листування Лозицького з багатьма дівчатами, не потрібні вже кусні мозку, надіслані на вірусологічне дослідження, лабораторне сміття, проолієний папір, ватяні тампони, насичені хлораміном, та інша всячина. В котлі, захованому в просмолених нутрощах печі,

грілася вода для душі — душова кімната була навпроти кабінету Баландіна. Спеціальної роздягальні не було, тому всі, йдучи до заразної кімнати — заразки, — переодягалися в кабінеті Баландіна. Вікна кабінету виходили на стрімкий схил гори, що звисав над будиночком, заступаючи півнеба. Кабінет Баландіна стояв на самому кордоні двох держав, кожна з яких жила за своїми особливими законами: за два метри од дверей кабінету починалася режимна зона — заразка. В заразці — аскетичному похмурому приміщенні з маленькими заґратованими вікнами — стояв холодильник "Саратов", де зберігалися культури мікробів; до стіни був присунутий старий, але дуже надійний термостат, у якому протягом десятиріч утримували сталу температуру на відмітці 37°; біля вікна стояв білий, холодний, з гострими непримиренними гранями секційний стіл, прикрашений газовими пальниками, невеличким настільним боксом та трилітровою банкою з хлораміном, де мокли пастерівські піпетки. Невеличке віконце, прорізане у заразку і завжди щільно зачинене, виходило на чисту половину, в серологічну кімнату, яка спершу призначалась для дослідження крові; але ця кімната давно вже використовувалась не за призначенням: тут стояла двометрова, сяюча нікелем, світло-небесного кольору, обплутана хитромудрою системою коралових гумових рурочок, забезпечена великим пультом із плексу для приладів камера МАКБ-4 — "мікробіологічна аерозольна камера Баландіна", модель четверта, побудована спеціально для зараження лабораторних тварин, — вона випорскувала з металевого сопла у закритий резервуар найдрібніші крапельки водяного пилу: ці крапельки містили в собі смертоносний заряд вірусів. Камеру охрестили "Макбетом".

Легка, засклена перегородка відокремлювала цю кімнату од препаратурського покою. Лаборанти розташувались окремо — у найсвітлішій, теплій кімнаті, суміжній із кабінетом Баландіна. Лікарі ж, вільні від експериментів, сиділи в незручному канцелярському приміщенні, поблизу входу в лабораторію: сама лабораторія починалася з маленького передпокою, де стояли вішалки та висів телефон. Кілька років тому спритний господарник Ізяслав Якович Кизименко закупив у якоїсь військової організації три десятки морських телефонних апаратів, знятих, мабуть, з підводних човнів. Добрячі, сіро-голубі настінні апарати мали сигнальні лампочки, пронизливі дзвінки і ваговиті, схожі на гантелі, трубки. У вертикальному стані трубку міцно тримала масивна нікельована защіпка. Все це було зроблене на совість.

...Лозицький ліниво вийшов по сходах і штовхнув ногою двері Вони були зачинені зсередини. "Бісова душа, — вилаявся мовчки він, — що це за міщанські звички. Запізнився всього на нуль годин п'ять хвилин..." Він подзвонив. Двері відчинив Баландін.

— Де ви тиняєтесь? Я вас просив прийти сьогодні раніше, — процідив він. — Ох і люди у нашій лабораторії! Махова теж нема.

Він вийшов із передпокою, гримнувши дверима.

"Нічого, — мовив подумки Лозицький. — Переб'єшся. Нічого з тобою не станеться".

Скинув плащ, надів халат. "Халат треба було б випрати. Скоро в ньому можна буде продавати квашену капусту", — подумав Лозицький, потягуючись.

II

— Чули новину? — спитав Лозицький, заходячи в серологічну кімнату. — Вчені ступені скасовуються, зарплата підвищується.

— Чергові плітки? — іронічно посміхнулася Дорошенко.

— Із найавторитетніших джерел. Під прапором боротьби з формалізмом... платитимуть згідно з посадою.

— А зарплата?

— Зарплату підвищують пролетарям. Молодшим науковим. Завам і старшим знижують. Під прапором урегулювання.

— Брехня, — похмуро сказав Баландін. — Нікому поки що підвищувати не будуть. І знижувати.

— Зменшити різницю все ж таки можуть, — єхидно мовив Ігор. — Тим більше, що держава врешті-решт однаково вигодає.

— У мене Ілько застудився, — сказала Дорошенко. — Нежить, кашляє. Боюсь, захворіє.

— Не захворіє, — обізвався Баландін. Він сидів навпочіпки і регулював ультрамікроскоп, пристосований для обліку аерозольних часток, що поступали в камеру. — І чого це ви завжди панікуєте? Між іншим, у лабораторії протікає стеля. Ви що — не могли потурбуватись, щоб полагодили дах?.. Нічого без мене не можете.

— Я була у Кизименка, — стала виправдовуватись Євдокія Іванівна. — Як горохом об стінку.

— Треба було спирт дати, — сказав Баландін. — Літра півтора. Миттю б зробили. Невже так важко здогадатися? Ви емульсію приготували?

— Так. Миколо Петровичу, відпустіть мене сьогодні трохи раніш, добре?

— Я вас на ланцюгу не тримаю, — буркнув Баландін.

Лозицький перевіряв компресорний пристрій і систему гумових рурок, якими в камеру подавалося під тиском повітря.

— Лілю! — сказав Баландін. — Свинки готові? Давайте сюди! Ігорю Станіславовичу, трошки жвавіше, прошу.

— Зараз, — озвалася з-за перегородки Ліля. — Ось номери тільки запишу.

— Добридень, — промовив голосно Махов, з'являючись у кімнаті.

Він неквапливо застібав халат, повільно, діловито обмацуючи кожен ґудзик. Махов погладшав за останні роки — на підборідді та на шиї з'явилися складки (довелося міняти сорочки, бо на старих не сходилися комірці), і рухи його стали повільні, а колір обличчя так і залишився дитинно-чистим, зморщок не було; але найбільше він пишався зубами — білими, впритул посадженими, міцними, такими, що любляють м'ясо і яблука.

— І ви теж спізналися, — сказав Баландін. — Чортзна-що діється.

— Я був на нараді культторгів, — образився Махов. — Можете запитати у Твінга.

— Гаразд, — відрізав Баландін. — Сідайте скоріш. Вестимете протокол.

— Що ж, — задумливо протягнув Махов, начебто йому хтось дозволив вибрати. —

Сісти можна.

"Бреше про нараду", — байдуже відзначив Баландін.

— До речі, — Махов заклопотано потер долонею підборіддя. — На нараді лабораторію лаяли. За культроботу. Це і тебе стосується, Дусю. Казали, що ти погано ведеш щоденник політінформацій.

"Бреше", — вирішив Баландін.

— Лілю! — нетерпляче заволав він. — Несіть тварин!

Ігор увімкнув компресор, і кімната заповнилася гуркотом мотора, який подавав стиснене повітря в камеру; цей гуркіт увібрав у себе всі розмови та гомони, зробив їх однотональними, і тепер люди, готуючись до експерименту, беззвучно ворушили губами і беззвучно усміхались, наче їм хтось вимкнув голоси (це було схоже на те, як жінки, котрі дома готують обід і об одинадцятій годині ранку дивляться телевізійні передачі, залишають на екранах лише зображення, а звук вимикають; телегерої пристрасно відкривають і закривають роти під стукіт сікача, що перетирає яловичину на крихку червону масу).

— Бісова скриня, — вилаявся Ігор. Баландін запитливо подивився на нього. Ігор одвернувся. — Помісь казанка і синхрофазотрона. Так, так, і не дивись на мене, божевільний винахіднику.

Баландін ввімкнув другий насос, який відсмоктував заражене повітря з камери. Гуркіт посилювався. Ігор тепер уже не чув власного голосу.

— За що я так страждаю? — почав зухвало декламувати Лозицький. — Баландін занастив мою молодість. Його снопов'язалка... це ж ганьба нашої атомної цивілізації. Російський самоук Баландін. Подивіться-но, який він бундючний. Він скоро лусне од власної величі. Ні, громадяни, ви тільки гляньте. Це ж сам Баландін — батько чхального апарата!

— Що таке? Нічого не чути. Що з камерою?

Це Баландін, підійшовши до Лозицького, кричав, прикладаючи рупором масивну долоню до рота.

— Все о'кей!

— Що? — не зрозумів Баландін.

— Можна починати. Повний порядок!

Дорошенко принесла із заразки пробірку з мозковою емульсією кроля, який вмер од хвороби Джосера. У Дорошенко боліли соски — вранці спраглий Івасик покусав їх так, що в неї сльози навернулись на очі, але скрикнути побоялася, — вона примусила себе сидіти мовчки, щоб не злякати дитину, котра здригалася навіть при голосній розмові.

Ця по-селянському гарна блакитноока жінка народилася 26 липня 1925 року у селі Носівка Чернігівської області третьою дитиною, і звали її, звичайно, не Євдокія, і навіть не Дуся, а Явдоха, на честь її осліпшої бабуні Явдохи, що пам'ятала кріпацтво, як вигонили людей на панщину, і кожен четвертий зжятий сніпок був їхній, а потім пан Цветков, якщо бував у доброму гуморі, пригощав дівчат наливкою. Але в 1925 році баба

Явдоха померла, і тоді її онуку нарекли Явдохою: вона з'явилась на світ у родині не дуже багатого (одна корова), але й не дуже бідного (сім десятин землі, ще й півдесятини саду) селянина Івана Герасимовича Ткача; їй було вісім років, коли помер батько; вона стала кандидатом медичних наук у 1959 році, захистивши дисертацію на тему: "Спалах грипу А (Азія) 57 в деяких областях України та його епідеміологічна й вірусологічна характеристики"; коли помер батько, мала Явдошка пішла в сад і залізла на високу занедбану яблуню; вона просиділа на яблуні до вечора; їй подобалися запахи харчів — із запаху борщу почалося її дитинство, потім помер батько, і з хати наче вивітрились запахи свіжої кров'янки (кабанчика кололи на Різдво), смаженого сала, гострий, апетитний запах солоних, хрумких огірків, яєчні, ароматний дух жирних оселедців і солодкі пахощі меду — все в хаті стало прісним, все стало голодним, наче господар забрав із собою те, що мало якесь відношення до їжі. У неї було троє дітей — Андрій (1944 року народження), Ілько (1952 року народження) та найменший, Івасик, — той, що покусав їй соски; її чоловік, Федір Степанович Дорошенко, народився у 1921 році в селі Ярмолинці на Поділлі, де золотий православний хрест і золоте сонце із дванадцятьма променями-протуберанцями сяють на блакитному тлі подільського герба. А знайшовся конопатий Федько в родині ветеринарного фельдшера Степана Тодосьовича Дорошенка, який помер од дистрофії, коли Федькові було лише дванадцять років; батько передав синові у спадок білу шкіру та світле, наче вигоріле на сонці, волосся. Федір Степанович Дорошенко викладав історію партії в університеті; обоє вони (Євдокія Іванівна Ткач і її майбутній чоловік — Федір Степанович Дорошенко) вступили до лав ВКП(б) взимку 1941 року; тої зими в землянках стояв липкий запах цукрових буряків, викопаних з-під снігу на замерзлих полях, — накришені буряки Явдоха кидала в казан, і потім всі, обпікаючись, сьорбали брунатну, гірко-солодку водицю, в якій плавали м'які, нудотні скибки буряків. На початку 1943 року її чоловік став комісаром партизанського загону "Червоний месник"; напади на німецькі гарнізони пахли медикаментами (Євдокія Іванівна виконувала обов'язки фельдшера), хвойними вітрами, дешевим лікером "Гельмут" або тмінним шнапсом, гаром та м'ясними консервами; і коли в Остерських лісах їм, оточеним і голодним (останній сухар вони з'їли три дні тому), скинули на парашуті хліб, запах цих намоклих (мішок попав у болото) буханок, що злиплися в один житній балабух, повернув її до життя і примусив повірити в перемогу, хоча всі пристрасні промови чоловіка, виголошені годину тому, видавалися їй безсилим жебонінням; невдовзі у Феді відкрився остеомієліт; навесні 1944 року їй довелося приїхати у Київ; Федя одержав звання капітана; 4 жовтня 1944 року народився Андрійко; а в серпні 1945 року її було зараховано студенткою до Київського медичного інституту.

Тричі з невеликих опуклостей перса її перетворювалися на тугі дині, по яких струмували (ніби хтось бризнув синькою — і фарба потекла тоненькими цівками, потекла й висохла), — струмували вени; животворення омолоджувало її: в 1944, в 1952 роках і зараз вливалася в неї яра материнська сила, коли вона, стиснувши обома руками налляті груди, бризкала молоком на синове обличчя, і коли Дорошенко

протирала своє лице ваткою, яку напоювала солодким молоком, здавалося їй, що обличчя її стає чистіше та світліше, таке, як у синів, здавалося, що зникають зморшки та жовтизна втоми під очима.

...Ліля і Махов принесли клітку з морськими свинками. Вони поставили її на стіл, потім Махов підняв клітку трохи вгору й витяг з-під неї кілька чистих аркушків.

— Запишіть! — наказав Баландін. — Пасаж восьмий.

Ліля взяла морську свинку, вакциновану проти хвороби Джосера.

Настовбурчена свинка, сторожко поблискуючи оченятами, намагалася що-небудь зрозуміти в цьому гаморі й миготінні білих плям; всю ніч свинка спала під мирне булькання дощу, а вранці її добре нагодували травичкою.

Дорошенко допомогла Лілі всунути свинку в сталеву капсулу, схожу на артилерійський снаряд; на самому кінчику конусоподібної головки (там, де снаряд має запальник) був отвір. Із нього висувався неспокійний ніс морської свинки.

— Дайте, — нетерпляче сказав Баландін, забираючи капсулу, — я сам. Ви беріть другу.

Він пригвинтив капсулу до камери. Тепер свинка, ізольована в тісній капсулі, могла дихати лише повітрям, насиченим аерозолями, які містили віруси хвороби Джосера. Це був найвитонченіший спосіб зараження, тому що він був найближчий до тих могутніх механізмів природи, за допомогою яких розповсюджувались по землі епідемії віспи, легеневої чуми, кору та грипу: тільки такий спосіб зараження міг дати відповідь — чи здатна на щось вакцина, виготовлена в лабораторії. Відповідь на це питання була одна: життя або смерть. Баландін ставив експеримент на дванадцяти свинках — шістьох вакцинованих і шістьох контрольних, заздалегідь приречених на загибель тваринах.

— Швидше, — підганяв Баландін Євдокію Іванівну. — Будемо нарешті починати. У нас море роботи. Швидше. Це в ваших інтересах.

Вона струснула пробірку з емульсією і поклала її у патрон, який закінчувався соплом: звідси суспензія вірусів розпилювалась по камері. Ліля бавилася морською свинкою, що належала до контрольної серії. Чорно-біла свинка радісно повискувала, але її лагідний, захоплений вереск тонував у гуркоті моторів. Баландін підійшов до Ігоря,

— Сядете за ультрамікроскоп. Лічитимете частки.

Ігор мовчки проліз у щілину поміж установкою й стіною і, намагаючись не зачепити гумові рурки, які виходили з камери, сів на низенький ослінчик. Він припав до окуляра мікроскопа і одразу ж занурився в темний, нерухомий вир. Потім йому здалося, що це зовсім не вир, а небо, вкрите хмарами.

Баландін повільно клацав тумблерами на пульті. Дорошенко старанно придивлялась до стрілок трьох манометрів: стрілки сіпалися туди й сюди — і на обличчі Дорошенко з'явився вираз болісної, майже страдницької зосередженості. Махов зробив перший запис своїм каліграфічним почерком. Він сидів у віддаленому кутку кімнати, за новеньким письмовим столом: Ізяслав Якович Кизименко виділив особистий столик для Махова тоді, коли по інституту пішли чутки, що Махова мають обрати до партбюро. Ліля бавилась із чорнотілою морською свинкою; у свинки збуджено тремтіли довгі білі

вуса.

— Увага! — голос Баландіна перебив гуркіт моторів. Він взявся за пусковий важіль.

— Господи, навіщо так репетувати? — скрикнув Ігор, подивившись на Баландіна. Потім Ігор нахилився над мікроскопом. — Таким голосом тільки кінець світу проголошувати.

Небо ожило. В мікроскопі стали з'являтися і спалахувати зорі, все заворушилось, зорі народжувались і одразу ж гинули, вони стрімко летіли із чорного безмежжя, летіли, збільшувались і розростались, спалахували і вмирили, розбиваючись об невидиму перешкоду. Це летів потік аерозольних часток. Із темних надр камери здійсмались міріади крапельок води, мозкових клітин і вірусів, що линули довгим тунелем, опромінені збоку холодним сяйвом ртутної лампи: це світло перетворювало їх на мертвий космічний пил, на залишки далеких світів — загиблих чи зруйнованих під час всесвітніх катастроф, — і цей пил нічого іншого в собі не ніс, окрім смерті; спалахували десь там, за перепоною із товстих оптичних лінз ультрамікроскопа ВДК, абстрактні символи смерті; гуркотіли компресори; у Ігоря затерпли ноги — йому здавалось, що по кровоносних судинах повзуть маленькі свинцеві кульки; хотілося встати й вийти на ганок, нехай краще холодна мряка, ніж ця нерухомість, запаморочливий гуркіт моторів і глибокодумні гримаси Баландіна, — але Ігор сидів, підраховуючи частки аерозолі, що летіли через тунель із ураганною швидкістю. В лівій руці він тримав хронометр, який відлічував час: хвилини і секунди безповоротно, як краплі дощу, стікали з циферблата.

Ігор подивився на годинник: було 10 годин 32 хвилини.

III

О десятій годині ранку місто вкрилося ожеледдю. Холодний північно-східний вітер обпік мокрі стіни будинків, висріблів тротуари, впаяв набубнявілі гілки дерев льоду, перетворив проводи, що обплутали вулиці, на товсті, ламкі линви. Злиплі нашарування афіш — цей дивовижний сплав славнозвісних прізвищ, сухих фактів, усміхнених облич, гучних закликів — пожолобилися, втративши колишню вогку еластичність. Тріпотіли на вітрі бляшані кола — червоно-жовті ієрогліфи ОРУДу.

Обважніле, вкрите шістнадцятиміліметровою льодяною кіркою гілля провиснуло, торкаючись самої землі, воно обламувалось і хрускотіло під колесами авто. В парках вирости завали із гілок. У під'їздах, як в аеродинамічних трубах, стугонів вітер. Він вщухав лише в цегляних нетрях будинків. Древнє місто набрало нового вигляду; алюмінієвою фарбою голчастої паморози вкрились бруківки вулиць, ліпне буйство барочних фасадів, золотий глянс грушеподібних церковних бань, математичні пропорції модерних кіосків. У багатьох районах був перерваний телефонний зв'язок. Тополі на бульварі Шевченка нахилили верхівки.

Дзенькіт і тріск стояли поміж дубами поблизу мікробіологічного корпусу. Падали, як уві сні, срібні рогульки, вузлуваті корчі, кривулясті галузки. Важка гілка впала на провід, що з'єднував мікробіологічний корпус з лабораторією Баландіна. Провід

обірвався. Це був один із трьох кабелів силової електролінії, що живив енергією відсмоктувальний насос аерозольної камери. Потужний потік трифазного струму в моторі насоса раптом захлинувся.

...Ігор побачив широке, гнівне, нерухоме, як на образах, обличчя Баландіна. Баландін кинувся до дверей, перевернувши на своєму шляху клітку з морськими свинками. Він гримнув дверима, наліг на них плечем, наче в лабораторію ломилися з вулиці.

— Марусю! Надю! — закричав він, щосили б'ючи ногою в двері. — Геть з лабораторії! Тікайте!

Потім Баландін зметикував, що Надя та Маруся — лаборантки, які сиділи за перегородкою, — не чують його.

Адже мотори й далі гуркотіли, хоча їхні звуки були позбавлені моці, чистоти її люті, притаманної реву двох електромоторів, що нагнітають повітря в аерозольну камеру і відсмоктують його.

Баландін, притримуючи ногою двері, дотягнувся до рубильника.

— Тікайте! — надривався він, б'ючи кулаком у двері. — На вулицю! Аварія!

— Миколо Петровичу! Що сталося? — вигукнула за перегородкою Надя.

— Аварія! Негайно тікайте! Я наказую!

Цегляно-червона, пориста шия Баландіна, ряба від зморщок та карбункульних рубців, посіріла. Халат на плечах і спині раптом намокнув од поту — виступили контури синьої майки крізь мокре полотно; здавалось, що халат зшитий із промокального паперу — з такою швидкістю темніла матерія.

Дорошенко підбігла до Баландіна.

— Що?

Вона схопила його за руку. Пальці в неї стали білі, ніякі, тверді — гіпсові, спало на думку Ігореві, що дивився, як Баландін брутально відштовхує Дорошенко від дверей.

В препаратурській почулося тупотіння (Баландін важко, уривчасто дихав), потім у вікні промайнули силуетки обох лаборанток. Ігор встиг помітити, як посковзнулася Маруся — маленька хвороблива дівчина, що не могла дивитись на кров (одного разу вона знепритомніла, коли розбилася пробірка з кров'ю і червона в'язка рідина залила білий лабораторний стіл). Маруся впала в багнюку, підвелася й побігла далі. Тільки тоді Баландін одчинив двері.

— Чого ж це ви мовчите? — запитала Дорошенко. — Чуєте?

— Бабо... бісова холера! Куди дивилася? — гримнув Баландін і виштовхнув її у коридор.

Оглушливо рипнув стілець, на якому сидів Махов.

— Камера? — спитав він, витираючи обличчя долонею і залишаючи на щоці блідий чорнильний слід. Він підводився із стільця повільно, неначе щойно отямившись од заціпеніння, в якому перебував весь цей час. — Що з камерою?

— Якого біса стоїте?! — крикнув Баландін. — Геть звідсіль! Ліля! Сергій!

— Куди? — спитав Махов.

— До мене в кабінет.

— У-у-у-е... — простогнала Ліля, скоцюрбившись, ніби її вдарили в живіт. — У-е-е-е...

Хтось обережно доторкнувся до Ігоря, який, оглухлий і нерухомий, сидів біля мікроскопа. Лозицький здригнувся: чорно-біла свинка тицяла вологим носом в його ногу. Непрониклива товща тиші оточувала Ігоря — всі звуки згасли, лише калатання серця порушувало тишу; зір дивовижно загострився, вся обстава лабораторії й обличчя людей спотворилися, стали гротескними уривками недоладної кінострічки, яка промайнула в його свідомості. У свинки було кругле, чорне, веселе око.

Поруч з Лілею стояв Махов і розгублено дивився на неї. Баландін підбіг до дверей, гримнув:

— Води! Швидше!

— У-у-у-е-е, — простогнала Ліля.

— Лілю, заспокойтеся, — умовляв її Махов.

В кімнату повернулася Дорошенко з чашкою в руці.

— Ось, — сказала вона. — Лілю, випийте.

— Забирайтеся геть, — сказав Баландін, розмахуючи кулаками. — Ви що, подуріли? Аерозоль у кімнаті... Виведіть її!.. Напувати там можна... Знайшла час... Геть!

Махов і Дорошенко вивели Лілю з кімнати. Баландін підійшов до Ігоря — той протискувався з-поза камери — і з силою штовхнув його в слину. Ігор побачив безтямне, змарніле обличчя Баландіна, його сірий, бетонною вагою налитий погляд.

— Обережніше, — огризнувся Лозицький.

— Геть звідси! — проказав крізь зуби Баландін, взявши Ігоря за плечі (було дуже боляче — в коротких, м'ясистих пальцях Баландіна відчувалася звіряча сила), і майже викинув його з серологічної кімнати.

Залишившись на самоті, Баландін, лаючись, підійшов до вікна і почав мудрувати над поіржавілими завісами. Завіси не піддавалися. Тоді Баландін схопив молоток і з силою вдарив по верхній завісі. Шпінгалет нарешті піддався. Баландін розчинив вікно. Морозне повітря проникло до приміщення. Надворі нікого не було. Баландін машинально подивився на електродзигар, що висів на стіні: за чверть одинадцята. Глянув на свій годинник: за десять одинадцята. Він завів годинник, прислухаючись до легкого потріскування гвинта. Порив вітру скинув зі столу аркушки, списані рукою Махова. Морські свинки, що безтурботно лазили по підлозі, злякано кинулися врозтіч. "Ось і все, — подумав Баландін. Він нагнувся, піднімаючи аркушки. — Треба було примусити всіх затримати дихання, — подумав він — Пізно".

IV

Баландін зачинив вікно і вийшов із серологічної кімнати. По дорозі зазирнув у аптечку, що висіла в коридорі: зеленка, бинт, пірамідон, дві пляшечки пеніциліну. Він узяв пеніцилін. В його кабінеті світилося. Потім Баландін знайшов у хімічній шафі пляшку з концентрованим до чорноти розчином марганцівки. В кабінеті голосно розмовляли. Баландін підійшов ближче, прислухався. Говорила Дорошенко. Голос у неї був плаксивий, жалісний.

— Дивлюся... щось коїться з другим манометром. Не тямлю, що таке. Мені треба стежити за ними, відчуваю — щось не гаразд, а зрозуміти не можу. В чому справа? Потім дивлюсь — тиск підвищується. Хотіла сказати Миколі Петровичу...

— Відсмоктування не було, — вставив Ігор. — Чого там дивитися?

— Раптом чомусь тиск у камері почав падати. Я думала — він вирішив знизити тиск... Думаю — так і треба; Думаю — це він знизив. Так і треба, думаю...

— Трубка із штуцера зіскочила, — сказав Ігор. — Тиск божевільний.

— Що ж тепер буде? — схлипнула Ліля,

Баландін ступив у кабінет. Дорошенко стояла біля дивана. Вона встигла зняти білу хустку. Волосся у Дорошенко було темно-мідне, заплетене в косу, що важким вінчиком лежала на голові.

— Вітаю, — прошипів Баландін, підходячи до Дорошенко. — У вас що — баньки повилазили?

— Я гадала, що ви тиск знижуєте...

— Гадала, гадала... Чим ви гадали?

— Не встигла сказати...

— Не встигла! Лілю, приготуйте слабкий розчин марганцівки. Допоможіть Лілі, — наказав він Лозицькому. — Розчиніть пеніцилін.

— Чим розчинити? Фізіологічним?

— Водю. Швидше. Прополощете горло. І ніс закапайте. Щоб мені всі прополоскали. Зрозуміло? Спочатку марганцівкою, потім пеніциліном.

Ковпачок із м'якого білого металу на шийці пляшечки тріснув, але Ігор не міг його зняти. Він став зривати ковпачок зубами.

— Що ви порпаєтесь, як стара баба?! — бридливо сказав Баландін. — Візьміть ножиці.

— Що сталося з камерою? — стиха мовила Дорошенко.

— Якір згорів, — сказав після недовгого мовчання Ігор. — Чули, як мотор стогнав?

Ліля набрала води в колбу і долила трохи марганцівки.

— Ще, — порадив Махов. — Надто слабкий.

— У вас все обличчя в чорнилі, Сергію Онисимовичу, — сказала Ліля.

Махов підійшов до раковини, пустив воду, заплющив очі, змочив обличчя, дбайливо намилив його великим шматком брудно-жовтого господарчого мила. Баландін відчинив шухляду письмового стола, дістав мильницю і поклав її на фаянсову полицку біля раковини.

— Киньте цю гидоту. Ось туалетне.

Махов одразу ж забризкав водою свій ошатний, накрохмалений халат. Розмазуючи мильну піну по обличчю пальцями, забрудненими чорнилом, Махов тупцював біля раковини, в яку плюхалась синювата піна.

— Розчинили? — спитав Баландін. — Ворушіться. Я зараз повернусь.

Він вийшов у передпокій, наблизився до телефону, помацав трубку, Потім одчинив вхідні двері. Поблизу нікого не було. З товарної станції долинали зітхання паровозів,

сюрчки зчіплювачів. Він увібрав на повні груди зимне повітря і зачинив двері. Зачинив їх на гачок, потім, пригадавши щось, витяг з кишені ключ і двічі повернув його в замку. Ключ Баландін заховав у вузьку бічну кишеню штанів.

Махов усе ще вмивався,

— Чорнило є? — питав він, безпорадно озираючись.

— Витирайся, — казала Дорошенко. — Витирайся. Нічого нема.

— Що це за комедія? — незадоволено сказав Баландін. — Лілю, розчин готовий?

Махов узяв двома пальцями затискувач, схожий на білизняну защіпку, і з гумової трубочки полилася тоненька цівка дезінфекційного розчину. В повітрі запахло хлораміном. Махов набрав у жменю дезрозчин і хлюпнув на лице. Всі мовчки спостерігали, як він поляскує себе по обличчю мокрою долонею, начебто масуючи шкіру.

— Годі! — не витримав Баландін. — З глузду з'їхали... Навіщо вам хлорамін?

Дорошенко принесла з лаборантського покою чистий рушник.

— Візьми. Дарма це ти все вигадав, Сергію. Їй-бо, дарма. Краще втрись.

— Дайте мені спокій! — заволав Махов, кидаючи рушник на підлогу. Він міцно заплющив очі, біля яких віялом набігли довгі зморшки. — Що вам од мене треба?

Баландін нахилився, підняв рушник, стріпнув і кинув на диван.

— Я все-таки думаю, що згорів якір, — сказав Лозицький.

— Ви горло прополоскали? — спитав Баландін.

— Ще ні.

— Так якої холери базікаєте?

— Годі, — сказав Лозицький. — Плювати тепер на всі полоскання. Після бійки кулаками... Розумахи...

— Правильно, — підтвердив Махов, розплющуючи очі. — Камера зовсім не придатна. Вклепалися.

— Паскудство собаче, — додав Лозицький. — Тепер що — здихати накажете?

— Побалакайте мені, — погрозово процідив Баландін, впритул підходячи до Лозицького. І знову Ігор відчув гаряче, оскаженіле дихання цього незграбного чоловіка з пласким, засмаглим (тепер воно було такого ж, як і господарче мило, брудно-жовтого кольору) обличчям і приплюснутим боксерським носом.

У Лілі з горла вилетів клекіт — жалібний, наче стогін; здавалось, що підстрелений птах співає пісню — довгу, хрипку. Пісня обірвалася так же раптово, як і почалась. Ліля виплюнула розчин у раковину. Раковина забарвилась у буряковий колір.

— Ось що, — сказав Баландін байдуже, ні на кого не дивлячись. — Ми всі заражені. Аерозоль ішов у кімнату принаймні хвилини три-чотири. Сідайте.

Він подивився у вікно. Стрімкий схил гори був засіяний узятим кригою листям. Ще вчора воно легко спиралося на тонкі трав'яні стебла, створюючи нетривалі, скороминущі споруди осені. Але дощ втоптав крихкі дахи цих споруд у землю, листя намокло, поруділо, зашкарубло, деяке продірявилось або скрутилося в тугі брунатні згортки, а приморозок вибілів його наостанці.

— Хвилини три-чотири... — повторив Баландін. — Так ось. Жодна людина не вийде з лабораторії, доки не скінчиться інкубаційний період. Три доби — щонайменше.

— Я тут не сидітиму.

Ці слова сказала Дорошенко.

— Що? — протягнув Баландін. — Що це за новини?

— У мене діти. Вдома самі. Я не можу залишити. Тим більше, що карантин не обов'язковий. Він не потрібен. Це ви заради перестраховки.

— Так, — пересохлим голосом протягнув Баландін і відкашлявся. — Чого ви стоїте? Сідайте.

Всі мовчали. Лозицький зосереджено розглядав вузькі носи своїх черевиків. Махов, лігши на спинку дивана, дивився на портрет Мечнікова, що висів над столом Баландіна. Мечніков, лукаво примруживши акварельне око, стежив за Маховим.

Мовчання порушила Дорошенко.

— Карантин не потрібен. Це безглузда вигадка. і ви знаєте це не гірше за мене. Джосера передають лише кліщі. Як при всіх енцефалітах. Ми безпечні для оточення. Тому я проти карантину... Сидіти тут нема чого.

— Посидите, — з приязною впевненістю вимовив Баландін. — Скільки буде треба, стільки й посидите.

— Я піду, — підвелася Дорошенко.

— Ви нікуди не підете. Двері замкнено. А ключ у мене.

— Відчиніть двері. Чуєте, Миколо Петровичу! Я вимагаю!

— Сідайте! — наказав Баландін стиха. — І якщо ви... дамочко... спробуєте рушити з місця... я вас зв'яжу, слово честі. Зрозуміли?

— Заспокойтеся, — поморщилася Дорошенко. — Якщо навіть... якщо ми захворіємо... ніхто від нас не заразиться... Банальний енцефаліт.

— Банальний, — гмукнув Баландін. — Товариші, ви чули? Ви самі банальна... банальна... Ви із кліщів хоча б один штам вірусу виділили?

— Ні, — відповіла вона. — Чиста випадковість.

— Яка дурепа, — сказав Баландін. — Боже мій, з ким мені доводиться працювати! Кандидат наук... Ви навіть в енцефалітах нічого не розумієте. Сергію Онисимовичу, розкажіть їй — який механізм зараження енцефалітом Економо?

— Одержані досить переконливі дані, — обережно сказав Махов, — що це крапельна інфекція...

— Дякую, — перебив Баландін. — Хвороба Джосера передається через повітря. На відміну од інших енцефалітів, які нам відомі. Тому ми й зважились на зараження тварин у камері. Без жодного сумніву. І ми сидітимемо тут до кінця.

— А я маю сумнів у цьому, — вперто сказала Дорошенко. — Я доведу вам...

— Досить! — крикнув Баландін, вмить втрачаючи свій удаваний спокій. — Досить мене навчати! Бабо! Зв'язав мене біс із такими! Заразила всіх, а потім ще й навчає... Розумієте багато...

Баландін тремтячими руками нишпорив по кишенях. Нарешті видобув із

годинникової кишеньки ключ од лабораторії.

— Гаразд, — видихнув. — Ось вам ключ. Ідіть! Зараз же! Геть! Ідіть... до свого Івасика йдіть! Цілуйте його. Всіх цілуйте. До одного. Вештайтесь довше по місту. В універмаг завітайте. Чуєте? Неодмінно завітайте. Там багато людей... Геть!..

— Перестаньте! — заплакала Дорошенко. — Це знущання!

— Ні, годі вже рюмсати! — остаточно розгнівався Баландін. Схопив Дорошенко за руку і з силою вклав їй у долоню ключ. — Ви ці дамські жартики киньте! Беріть ключ і забирайтесь негайно. Щоб вашого духу не було. Епідеміолог називається. Всі можуть іти. До одного... Про шкуру свою тільки думає... Дамочка!..

Дорошенко заплакала голосніше, вона повернулася до стіни і так стояла, здригаючись і схлипуючи.

— Це паскудство, — сказав Лозицький, підходячи до Дорошенко. — Ходімо звідси, Євдокіє Іванівно. Не плачте. Ну заспокойтесь, прошу. Це паскудство, — повторив він. — Що тут казати. Ходімо. Гидко слухати. Сергію, ходімо.

Він поклав руку на плече Дорошенко.

— Зачекайте, — схлипнула Дорошенко. — Ігорю, зачекайте. Хлопці, Сергію, стійте. Не йдіть.

Вона, схлипуючи і витираючи кулаком заплакане обличчя, підійшла до дверей, легенько відсторонила Лозицького.

— Сідайте, — сказала вона. — І ти, Сергію, сідай. Так не можна.

Баландін підійшов до вікна, закурив. Перед вікнами його кабінету валялися старі дерев'яні клітки для кролів: дошки прогризені, але сітки на кришках ще міцні. "Шкода, полагодити не встиг", — подумав він.

Лозицький і Махов знову посідали на старезному дивані, який, проте, ще зберігав довоєнний шик; перш ніж потрапити в лабораторію Баландіна, цей диван красувався на імунологічній стайні й дотепер зберігав ледь відчутний запах коней. Диван, наче чутливий сейсмограф, реєстрував людські дотики — його пружини бриніли на всі лади; диван неспокійно рипів, коли на ньому вмощувався Лозицький; він німував, коли сідав Махов; під Баландіним диван басово скреготав; Дорошенко воліла сидіти на стільці. На диван вона сідала вельми рідко — пружини видзвонювали тоді мідними голосами: тьонн... тьонн...

— Ти, Дусю, неправа, — сказав Махов. — Вийти зараз звідси не можна.

— Мені байдуже, — криво усміхнувся Лозицький. — Куди всі — туди я. Все одно здихати.

Баландін, огорнутий сизими заокругленими звивами тютюнового диму, стояв біля вікна, ялозив у роті сигарету.

— Миколо Петровичу... я погарячкувала, — мовила, ковтаючи сльози, Дорошенко. — Давайте все обговоримо... тільки спокійно.

Вона витерла обличчя полою халата.

— Обговорення закінчено. — Баландін погасив сигарету об підвіконня. — Ви вільні.

Дорошенко подивилась на ключ. Простий, з ледве вигнутою борідкою, ключ. Їй

стало гаряче. Знову почали боліти соски. "Треба сказати Феді, щоб купував іонітне молоко", — подумала вона,

Підійшла до стола й обережно поклала ключ на скло.

Пружини в дивані зарипіли, ніби хтось важко пройшовся по подушці.

— А як же я? — запитала Ліля. — Я не можу залишатися. У неділю тітка приїздить... на "Ракеті"... хто їй відчинить кімнату?

Баландін повільно, неохоче обернувся; обличчя його стало м'яке, обрешке, як завжди; тільки в очах застигли сум і відчуженість. Здивований, нерухомий був погляд з-під потемнілих, наче аж підмальованих фіолетовою фарбою, страждених повік.

— Ну добре, — сказав Лозицький, — припустимо, що ми залишаємось. Але ж як жити в цій хаті? Тут, даруйте, вбиральня не працює. Нічого собі карантин! До мікробщиків бігати, чи що? Давно казав, що треба відремонтувати.

— Відремонтуємо, — відказав Баландін.

— Скільки разів я пропонував, — красно промовляв Лозицький. — Зима на носі, а елементарних вигод у лабораторії нема. Починаємо махати кулаками. Порядочки.

— Ви довго будете блазнювати? — визвірився Баландін. — Тут вам що? Цирк? Я сам відремонтую вбиральню. Ви мені набридли.

— Набрид? — тонким дитячим голосом вигукнув Лозицький. — Набрид? Ось воно як! Великий геній знайшовся! А мені наплювати на всіх геніїв. Ви розумієте? На-плювати. Ситий ними отак! Помовчали б краще. Як ви з жінкою розмовляли? У неї діти! Ви не сміли так з нею розмовляти! Це підло і низько — вся ця ваша комедія... Що це за табірні замашки?

— Ох ти ж, шмаркач, — вимовив Баландін; він підскочив до Лозицького, який сидів на дивані, вп'явся пальцями в сорочку біля самого горла, ривком підняв Лозицького (щось хруснуло), поставив на ноги, відштовхнув од себе — Дорошенко ледве встигла відступитись, — і Лозицький гримнув спиною об двері. Гострим ліктем він вибив скло (двері були засклені), і бризки сипнули на лінолеум.

— Негідник! — сказав, ковтаючи повітря, Баландін. — Я тобі покажу табірні замашки, Молокосос миршавий...

— Перестаньте!

Дорошенко щосили била кулаком по долоні.

— Перестаньте, ви всі збожеволіли!

Всі схопилися з місць, заметушилися, закричали. Махов тримав Баландіна за руки і в чомусь переконував його, Лозицький потирав забитий лікоть, Ліля налила води в чашку — Лілю знову нудило, — і саме в цю мить Лозицький відчув сильний поштовх у спину і обернувся.

— Що за шум, що за гам учинився? — весело примружившись, спитав Ординцев, дуже старанно вимовляючи слова. Ординцев погойдувався на порозі, доброзичливо усміхаючись; на ньому був брудний, весь у крові та кролячій шерсті, халат. — Премію, мабуть, ділите? — виширився Ординцев. — Миколо, у тебе гарний вигляд, — сказав він, підморгуючи. — Тобі курорт допоміг. Засмаг чудесно! Як Мариночка себе почуває? Ні,

в тебе просто розкішний вигляд! Чи не правда, Ігорю?

— Геть з лабораторії! — опам'ятався нарешті Баландін.

Від Ординцева несло горілчаным перегаром. Він спокійненько гепнув на диван і потягнувся, ніяково усміхаючись.

— Шикарний інтер'єр... Боже ти мій! Диван як у шахіншаха. У тебе що — нарада? Не церемонься. Працюй. Я не заважатиму.

— Як ти сюди попав? — спитав Лозицький,

— Як, як! — засміявся Ординцев. — Слава богу, це не Держбанк. Я не гордий. Я через віварій... Віварій у вас чудовий. Де ти таких кролів нахапав, Миколо?

Ординцев говорив це так, наче його губи та язик були зроблені із старої, непіддатливої, порепаної гуми. Яйцеподібна голова його, увінчана круглою лисиною-тонзурою, мляво погойдувалась на тонкій неголеній шиї.

— Іди, — сказав Баландін, хапаючи Ординцева за руку. — Негайно іди звідси.

— Ні, Миколо Петровичу, зачекайте, — промовив Махов. — Заждіть, заждіть. Що ж це виходить? Ви збираєтесь його випустити? Що ж це, практично, таке? Ні-і. Так діло не піде. Нехай тепер сидить разом з нами, коли влип у цю історію. Нікуди він не вийде.

— Дзвінок, — сказала Дорошенко. — Телефон.

— Я йду.

Ліля поставила чашку на раковину і вийшла з кімнати.

— Миколо, — радісно сказав Ординцев, — я залишуся. Коли таке діло... Я все розумію. Не перешкоджатиму, не бійся. Дякую, — підморгнув він Махову, — воно саме зараз... Не знав, що у тебе сабантуйчик. Він ковтнув слину.

— Миколо Петровичу! Вас до телефону!

— Жоро, йди, — благально сказав Баландін, наближаючись до дверей. — Чуєш? Зараз же.

— Нікуди я не піду, — проспівав тенором Ординцев. — Очі волошкові, стан твій смерековий... Я не до тебе. Я до Ігоря. У мене справа. А тобі шкода, якщо я з вами вип'ю? Так?

Баландін уже вийшов у коридор.

— Шкода, так? — кричав навздогін Ординцев. — Шкода казенного добра, так? Гребуєш мною, так? Не п'єш, не куриш? Чистенький, так?! Такий приятель, еге ж?

— Ви не хвилюйтесь. Ви залишитесь з нами, — заспокоїв його Махов.

— Вийдемо на хвилиночку. Побалакати треба, — штовхнув Ординцев у спину Ігоря.

— Слухаю, — сказав Баландін, притуливши до вуха трубку. — В чому справа? Я слухаю.

— Миколо Петровичу, пробачте, — проворкотала трубка. — Вас турбує Твінг. Добридень.

Чоловік з холодним англійським прізвищем Твінг працював в електронно-мікроскопічній лабораторії; він досліджував ультратонкі зрізи лейкоцитів — розтинав білокрівці на шматочки, як яблука: намагався встановити причину білокрів'я. Він годинами просиджував у затемненій лабораторії, вдивляючись у зеленкуватий екран

електронного мікроскопа, де пропливали примарні контури лейкоцита. Часом йому здавалось, що він летить над невідомою загиблою країною, обмацуючи її поверхню, її руїни променем радіолокатора. Люди, білокрівці котрих він досліджував, давно вмерли; Твінг багатьох з них обезсмертив, публікуючи в часописі "Питання онкології" фотографії лейкоцитів з підписом: "Цитоплазма міелоцита хворого Г-ева, 38 років. Вірусоподібні частки. Негатив X 17 000".

— Ось яка справа, — проникливо сказав Твінг. — Сьогодні ми збирали культоргів, радилися. Погано у нас ще з культурно-масовою роботою. Критикували, зокрема, вашу лабораторію. В самодіяльності ніхто з ваших співробітників не бере участі. В культпоходах не буваєте. На виставці я теж нікого з ваших не бачив. Правильно я кажу?

— Так, — сказав Баландін.

— Ви як завідувач повинні організувати людей, щоб відвідували хор. Особливо молодь. У вас там є голосисті хлопці. Треба завести журнал і записувати всі заходи. В інших лабораторіях вже є такі журнали. Правильно я кажу?

— Так, — сказав Баландін, покусуючи пучки.

— Ви повинні зважити, — натхненно інструктував Твінг, — що культробота зараз у центрі уваги. Скоро нас перевірятимуть, можуть і до вас заглянути. Так що підготуйтеся. Головне — масовість. Пам'ятайте, Миколо Петровичу, що відповідальність лежить безпосередньо на вас. Постарайтеся, щоб усі ваші люди були охоплені гуртками самодіяльності. До речі, ви теж могли б... Мені відомо, що ви чудовий скрипаль... Алло, ви мене слухаєте?

— Так, — беззвучно поворушив губами Баландін. — Так. Так.

V

Вони розмовляли в напівтемному коридорчику, що йшов у віварій. В коридорчику на дерев'яній підставці стояла дитяча емальована ванночка, де препаратори мили буряки для кролів; тут же валялося дві пари гумових чобіт. Пахло мишами і пріллю.

— Виходь швидше, — сказав Ігор. — Змивайся, поки не пізно. Ти що — сказився? Бачиш, що діється в лабораторії? Біжи, поки Махов не прийшов. Він не відпустить... Давай забирайся!

— Юначе, — сказав Ординцев, ковтаючи слину. — Останній раз прошу... як старший науковий співробітник молодшого. Одну. Лише сто грамів...

— Забирайся із своїми грамами. — Ігор вилаявся. — Знайшов час.

— Дисертацію комусь завалили? — зневажливо скривився Ординцев. — Подумаєш, нещастя... Радіти треба. В такі дні життя набуває особливого емоціо... емоціо... — нарешті він подолав це слово, — емоційного забарвлення.

— Виходь. Чуєш? Аварія.

— Яка аварія? — нарешті усвідомлено подивився Ординцев.

— Аерозоль. Поздихаємо через три дні. Є така світла перспектива.

— Що трапилось?

— Накрилася камера. Під час зараження. "Макбет". Ми зараз із вірусом Джосера

працюємо.

— Джосера?..

— Зіпсувався мотор відсмоктувального насоса. Щось з ним, клятим, сталося.

— Ну й що?

— А нагнітальний працював. Тямиш? Тиск підвищився. Тітонька Дуся не помітила вчасно. Ось і все. Відсмоктування нема. Аерозоль ішов у камеру. Трубопровід взяв і зіскочив... Зі штуцера. Гумова рурка. І вірус пішов у кімнату... Поки чухались — хвилини три-чотири минуло... Зрозумів?

— Ясно.

Ординцев потер кінчик носа.

— Місцевком тепер розориться.

— Що?

— Місцевком, кажу, розориться. Вінки, духовий оркестр...

— Іди ти... — проказав Ігор. — Сміхач...

— Кинь, Ігорю, — поплескав його по плечу Ординцев. — Ти загруз у побуті... Тобі не вистачає філософського загартування. Що таке твоя смерть? Ніщо. Перехід від одної форми матерії до іншої. Щодня на земній кулі вмирає сто тисяч чоловік... Краще б сто грамів приніс... серйозно.

— Давай, давай, — Ігор підштовхував Ординцева до дверей. — Набрид ти мені... Іди геть... Спіноза.

— Де твоя внутрішня культура? — варнякав Ординцев, пручаючись. — Я, може, хочу побалакати з тобою. Я тобі роблю ласку. Стій... Адже мене ніким не заміниш... Я — неповторне явище буття! Три п'ятих всіх геніальних людей — ще первістки. Зваж на це. Я — перший син у сім'ї. Перший! І останній. Рафаель, Мольєр, Данте, Бюффон, Гете... цей, як його... Хайне... Гейне, як кажуть у нас... Байрон, Шопенгауер... Россіні! Ось так. А також Ординцев. Ординцев! Це звучить гордо!

Він зареготав, обдаючи Ігоря запахом горілчаного перегару. Потім поліз до кишені, витяг потерту записну книжечку, знайшов зім'ятий клаптик паперу.

— Ось, — помахав папірцем. — Письменний? Управління міліції. Одержано від громадянина Ординцева Г. В. ...сума прописом... за надані послуги в міському витверезнику. Я — почесний алкоголік міста Києва і околиць... У нас там гарне товариство... Еліта... Інтелектуали... Поет Сирко... Ну, хоча б п'ятдесят принеси, — благав він. — Що тобі, важко? У вас море розливне! Літрів десять, либонь, випишете?

— П'ять, — відповів Ігор, беручи Ординцева на оберемок.

— Рятуйте! — заволав той. — Мордують!

В коридорчик ступив Баландін. У сусідньому приміщенні горіли бактерицидні лампи, і темна, громіздка силуетка Баландіна випромінювала фіолетово-блакитне кварцеве сяйво.

— Миколо! — зойкнув Ординцев. — Прошу тебе...

— Ти ще не пішов? — розлютувався Баландін.

Ігор відпустив Ординцева і попрямував помалу до дверей; боляче ударився ногою

об гострий кут підставки; довелося притулитись до стіни, бо Баландін стояв нерухомий і заступав прохід.

— Стій! — заметушився Ординцев. — Юначе... Куди ж ти? Хоч наперсточок принеси. Хоча б суміші Никифорова... Для наукових потреб. У борг, Миколо, накажи... Що тобі, важко?

— Я тобі краще антабус принесу, — сказав Ігор.

Він зачинив за собою двері і подався через анфіладу застелених боксів на чисту половину.

— Ось тобі сучасна молодь, — розвів руками Ординцев, залишаючись віч-на-віч з Баландіним. — Хлопчики атомного віку... Бачив? І він теж у вихователі лізе... всі тепер вихователі. Кому не ліньки. Ми живемо в епоху вихователів...

— Йди, поки не пізно, — сказав Баландін. — Ми заразилися Джосером.

— Знаю, Миколо... Я все розумію, не думай... Нейротропний вірус СТ-12. Все знаю. Гадаєш, що я п'яний? Брешеш. Я мислю! Спирт каталізує процеси мислення... прискорює... Я помітив: горілка значно збільшує кількість асоціативних зв'язків у мозку. Коли я вип'ю, то можу порівняти дерево в тумані... з атомним вибухом. Я нічого не забув. Навіть те, що Осадчий казав колись щось про вакцину... було таке?

— Вакцину ми виготовили.

— Ну й що?

Ординцев сунув руки під халат і підсмикнув штани.

— Нічого не відомо. Щойно почали перевіряти.

— Тоді помрете, — оголосив Ординцев. — Ви своє вже відспівали. Пиши статтю до журналу "Здоров'я": "Як запобігти хворобі Джосера".

— Годі, — обірвав його Баландін. — Іди виспись.

— Стривай. Я промову скажу... Слухай. У мене давно вже готова. Про всяк випадок. Померла людина, але хвалить людину у святилищі її... в лабораторії. Хвалить її на тверді слави її... це вона для вас вивчала хворобу Джосера... Хвалить людину по справах могутності її... вона вивела вірус... вона запропонувала вакцину... Хвалить її по високій величії її... заради вас вона померла... від хвороби Джосера. Хвалить людину при звуках труби. Хвалить людину з тимпаном... Хвалить її на струнах та органі... ми оркестр наймемо... на швейній фабриці... Хвалить людину на кимвалах громогласних. Все, що дихає, нехай хвалить людину. Алілуя. Ось як я можу. Сила!

— Іди вже.

— Стій. А боржок?

— Який боржок?

— Грамів сто... для наукових потреб. Він тобі ні до чого тепер. Ніхто вам не допоможе. Ні бог, ні цар, ані герой... Опричник цей твій, га? Розгнівані молоді люди пішли... Злі, — ремствував Ординцев. — Шкода йому сто грамів Ординцеву піднести. А ти не гребуй мною... Я те можу... ого!

— Стривай, — сказав Баландін і вийшов.

Ординцев ковтнув слину. Він притулювався до пронизливо холодної, пофарбованої в

палевий колір стіни і заплющив очі. І в ту ж мить закрутилася велика чорна дзига, і простір, який оточував Ординцева, розсипався, задзвенів, загув, дитячі голоси співали хорал, Ординцев сопів, приспаний цим чистоголоссям, раптом йому стало не по собі, він хитнувся, розплющив очі й схопився за ручку дверей, що вели у віварій. Її було обмотано вогкою марлею. Ординцев понюхав руку. Долоня смерділа хлораміном. Ординцев знову проковтнув слину.

— Тримай.

Баландін подав йому двохсотграмову пляшечку, закриту гумовим корком, обгорненим сріблястою фольгою.

Ординцев витяг корок і понюхав спирт, з насолодою вдихаючи його чистий, натхненний, п'яний запах. Потім втупився в Баландіна розгубленими, щасливими очима — незграбний, неголений, розчулений, цинічний, ніжний. "Добре йому", — подумав Баландін. Глибоко запалі пивні очі Ординцева відтанули, повеселішали, на щоках проступив рум'янець.

— Поцілував би тебе, — мовив Ординцев, виходячи у двір, — та не можна. Ще заражуся. Біс тебе знає... Можливо, ти й справді нанюхався цього Джосера. Шкода, якщо з тобою щось станеться. Де я спирт діставатиму?..

— Нічого, — сказав Баландін. — Я заповім особисто тобі п'ять літрів спирту.

— Тоді вмирай, — крикнув Ординцев, піднімаючись схилом гори. — Тільки не забудь написати заповіт. Тримайся!

— До біса! — сказав навздогін Баландін. — Йди! Холодно. Тільки цур — не озиратися.

Ординцев весело подався вгору, ковзаючись і погойдуючись. Він не обертався.

— Де Ординцев? — гостро спитав Махов, з являючись ззаду.

Баландін заступив вихід у двір — обома руками учепився за одвірок — і сказав:

— Ген там він. Нагорі. Бачите?

— Гей, Ординцев! — крикнув Махов. — Негайно поверніться! Чуєте?!

Ординцев сьгнув уже рогу мікробіологічного корпусу. Він зупинився і обернувся, здивований.

— Повертайтеся! — крикнув Махов.

Ординцев нарешті зрозумів, у чому справа. Він підняв руки до носа і заграв щось на пальцях, як на кларнеті. Потім, пославши Баландіну поцілунок рукою, сховався за рогом двоповерхової будівлі.

Баландін негайно замкнув двері віварію. Іржавий гак, упавши в дверну скобу, глумливо брязнув.

VI

Савельєва казала якось Лозицькому, що цікаво було б зробити гістологічне посмертне дослідження мозку Верхратського, особливо ретикулярної його формації. І ще вона запевняла всіх, що в брунатно-чорних, пофарбованих сріблом абстракціоністських зчепленнях виросткових нейронів академіка можна буде легко віднайти сліди логічної моці, що так приголомшувала колег, недругів і палких

прихильників Верхратського протягом усього його бурхливого життя, од котрого він відпочивав зараз у тихій гавані професорського кабінету на другому поверсі мікробіологічного корпусу. Патологоанатом Савельєва про всіх людей казала так, наче вони вже спочивали на її секційному столі. Щодо Верхратського вона, мабуть, не помилялась: йому змалку було притаманне органічне (дехто казав: німецьке) прагнення до ладу, ясності, недвозначності й точності. Можливо, що справа була зовсім не в нейронах, а в чомусь іншому, чого не розшукаєш навіть на найтонших гістологічних зрізах, але мозкова машина Верхратського десятиріччя працювала напрочуд продуктивно й організовано. Щоправда, останнім часом Верхратський змарнів, подався.

Його стомили люди. Зморили вони його — тисячі настирливих, безцеремонних, гомінких відвідувачів, які повсякчасно — щодня і щохвилини — чогось чекали від нього, вимагали, просили, радились, підсовували йому свої дисертації на відгук, на рецензію чи просто так — із честолюбного бажання почути похвалу самого Верхратського. Люди, між яких починав він життя, вже відійшли, — вимерло ціле покоління тих колишніх молодих ідеалістів, бородатих лікарів-земців, з якими він працював у провінційній бактеріологічній лабораторії Кам'янця-Подільського. Загинули або ж були згодом розстріляні більшовики з підпільної одеської організації, куди вступив, не вагаючись, у 1906 році рафінований дворянин, нащадок гетьманського роду, син царського адмірала Нестор Верхратський, назавжди скорений геніальною музикою Енгельсового "Анти-Дюрінга". Померли у закутках Сербії, Польщі і Франції або ж були розстріляні "надзвичайною" ті чепуристі жандармські офіцери, котрі його заарештовували і котрі, будучи вірними синами своєї вітчизни, на допитах наставляли Верхратського на шлях істини. Не залишилося в живих жодного лікаря, жодної сестрички милосердя (що відчуває чоловік, коли ховають його перше кохання, його дівчину?) з російського протичумного загону, що був кинутий у смердючі фанзи Харбіна взимку 1911 року на епідемію легеневої чуми. Поступово пожовклі групові фотографії, яких так багато висіло на стінах його квартири, почали нагадувати братські могили, а збірки праць по холері, висипному і поворотному тифах — поминальні грамотки. Поволі підкрадалася стареча самотність, спочатку непомітна в коловороті наукових конференцій, з'їздів, засідань, комісій, вчених рад, лекцій — але до болю усвідомлювана під час безсонних ночей, кожна з яких була завдовжки з сторіччя.

Верхратський був обважнілий, кремезний, великоголовий, сивий. В молодості вважався красенем — видовжене, значуще обличчя з густими чорними бровами, з-під яких висвердлював співбесідника пронизливий погляд очей кольору найлегшої берлінської лазурі; брови посивіли, очі зблякли — з'явилася в них стареча байдужість; вуса оточували рот сивою акуратною підковою; шия в глибоких брижах обвисла над тугим коміром сорочки. Був постійний в своїх смаках і звичках, одягався зі старосвітською статечністю, ба навіть строгістю: в цих шатах — в камізельці з золотим ланцюжком годинника, у приставних накрохмалених манжетах, у чорній краватці, що оперізувала його шию (комір сорочки теж був приставний, хрусткий від крохмалю), —

геть у всьому відчувалася позачасова незламність цього чоловіка, що переніс холеру, двічі — світові війни, тричі був обпалений смертним полум'ям тифів, чотири рази був підданий адміністративній немилості — за непримиренність, за стійкість у поглядах, за різкість у висловах, що були позбавлені тієї нудно-солодкої заокругленості, тієї казенної гожості, якими треба було пригощати уряд російський, котрий гидував безсторонньою правдою, що здатна скаламутити вірнопідданський спокій вельмишановного громадянства.

Коли він з'являвся у президіях з'їздів або ж коли виходив на трибуну, по залі котився гомін нетерплячого очікування, — знали, що буде гаряче, через те й стрічали його потиранням долонь і коротким, але шанобливим: о! Тому що його ім'я пов'язувалося не з одним десятком легенд і скандальних історій — розповідали, як він обізвав дурнем на одному із засідань Академії медичних наук самого міністра (обговорювалася пропозиція про розформування санітарних станцій), як він, встрявши у суперечку з професором Косінгом (той доводив, що людина, яка перехворіла на висипний тиф, назавжди заражена рикетсіями Провачека), запропонував свій труп для посмертних досліджень, щоб Косінг наочно переконався в безглуздість своєї гіпотези; як він поставив перед Організацією Об'єднаних Націй питання про боротьбу проти епідемії азіатського грипу в глобальному масштабі (для цього, щоправда, треба було б примусити все населення Землі начепити на кілька діб марлеві маски); як він просиджував до півночі на засіданнях наукового студентського гуртка, який, за ледачістю своєю, студенти майже не відвідували (приходило три особи із тих, що пнулися в аспірантуру); як він, будучи людиною себелюбною і гнівливою, безтямно жбурляв папірці секретареві, якщо тільки там не значився повний титул Верхратського: дійсний член Академії медичних наук СРСР, заслужений діяч науки, професор.

Він сидів спиною до вікна в просторому кабінеті, де салатні стіни були вкриті срібним накатом. В цю годину ніхто не смів заходити до нього. Настали священні хвилини — чаювання Верхратського. Чай налитий був у трилітрову черевату колбу — в осінньому блиманні того дня це округле, завбільшки з кавун, чаєсховище променіло тепло і коричнево. Перед старим стояли склянка і надтріснуте блюдо, де лежав дрібно наколотий цукор. Верхратський сьорбав чай вприкуску (для економії, як подекували злі язики), щоб хоч трохи знизити нестримно зростаючу кількість цукру в крові. Шийка колби запітніла, склянка дихала паром.

— Д-дозвольте? — пробелькотав, ввалюючись у кабінет, Ординцев. — У мене справа.

Старий здивовано відставив склянку вбік і оглянув Ординцева так, як директор кунсткамери оглядає кумедного виродка.

— Георгію Вікторовичу, — нарешті промовив Верхратський своїм фальцетом, неприродним в устах кремезного чоловіка. — Георгію Вікторовичу, ви забули, мабуть, всі норми ввічливості. Заждіть трошки... прошу, вийдіть. Через вісім хвилин я буду до ваших послуг.

— У мене пильна справа.

Ординцев зовсім знахабнів од щойно випитого спирту — він навіть сів у крісло і, провалившись у м'яке сидіння, заклав ногу на ногу, демонструючи мокрі шкарпетки і брудні босоніжки.

— Але ж ні... будь ласка, вийдіть!

— Та перестаньте, Несторе Івановичу, розігравати тут цю саму... — ляснув пальцями Ординцев. — Кажу — пильна справа.

— Ви п'яні! — пискливо вигукнув Верхратський. — Не-гай-но вийдіть! Що це таке? Не-гай-но!

— Біс із вами, — чвиркнув Ординцев, встаючи. — Там люди заразились. А ви чай хлебчете.

Він сердито покрокував до дверей, де його наздогнав Верхратський. Ординцев сповна був задоволений справленим ефектом і не став опиратися, коли Верхратський втяг його до кабінету.

— Хто заразився?

Ординцев, не гаючи часу, знову вмовстився в кріслі. В ногах відчував ватяну слабкість, а концентричні райдужні кола крутилися в очах шалено і тривожно.

— Баландін та його хлопці. Джосером.

— Коли?

— Тільки що.

— Як?

— А так. У них аварія. Кабель порвався.

— Який кабель? — Гидлива гримаса так і не сповзла з обличчя Верхратського. — Кажіть ясніше.

— Ясніше ясного. Вся справа в аерозольній камері... Нагнітання є, а відсмоктування нема.

— В аерозольній камері?

— Несторе Івановичу, невже ви такий... цей самий... — знову ляснув пальцями Ординцев. — Вони вели зараження...

Задзвонив телефон.

— Алло, — сказав Верхратський. — Так, Сергію Сергійовичу. Так. Відаю. Вже сповістили. Ординцев. Звідки ви знаєте? — спитав він, затуляючи долонею трубку.

— По прямому проводу, — розплився у посмішці Ординцев. — Був у Баландіна в гостях. Від нього — до вас.

— Сергію Сергійовичу, негайно. І нехай Осадчий приходить. Чекаю.

Ординцев вкрай захмелів. Довелося йому навіть гупнути ногою, щоб відчутти під собою твердь земну. Він силкувався розплющити очі.

— Я... ляжу краще, — мовив нарешті Ординцев. — Можна? Ненадовго... Серце щось той... Ви з Пікассо знайомі? Я познайомлю... І з Ван-Гогом. Гарні хлопці.. Суворі реалісти божевільного віку... Дякую, Несторе Івановичу... Такі речі не забуваються. Без жартів.

Він примостився на дивані, накритому сніжно-білим простирадлом, і через якусь мить уже хропів.

Першим у кабінет вніс треноване на тенісному корті тіло професор Осадчий — апостольське сум'яття сивого волосся над високим чолом, димчасті американські окуляри в квадратній нейлоновій оправі, привезені з конгресу в Сан-Франціско, твердий абрис вишкрябаного золінгенівською бритвою підборіддя. Слідом за ним у кабінет Верхратського ввійшов Білан.

— Це що за явище? — поспитав, кивнувши на Ординцева.

— Деліріум, — знизав плечима Верхратський. — Облиште його. Що у Баландіна?

— За чверть до одинадцятої в лабораторії Баландіна сталася аварія, — сказав Білан. — Я встановив, що аварія пов'язана з обривом проводу силової лінії. Баландін ставив якраз експеримент по зараженню тварин вірусом Джосера. Відсмоктувальні насоси перестали працювати... після того, як провід обірвався. Тиск у камері катастрофічно підвищився. Лопнув трубопровід. Ну, і аерозоль пішов у приміщення...

— Дозвольте, — здивовано перебив Верхратський. — Я весь час тільки й чую про аерозольну камеру. Хіба ми планували цю роботу, Сергію Сергійовичу? Ось переді мною лежить тематична картка лабораторії. Написано: вивчення епідеміології хвороби Джосера. Збір первинних даних, обстеження вогнищ, ідентифікування вірусу. І нічого більше. Я не розумію... чому я нічого не знав про це? Хто давав дозвіл на роботу з камерою?

— Дозвольте, Несторе Івановичу, мені.

Як завжди, в Осадчого був безпристрасний голос і вкрадливі рухи: він говорив, обережно поправляючи окуляри вказівним пальцем. На ньому був чудово зшитий дакроновий костюм асфальтового кольору, біла сорочка і вузька темно-синя краватка з повздовжніми дрібними фіолетовими смужками.

— Вибачте, Несторе Івановичу, — твердо проказав Осадчий, намагаючись глянути просто в очі Верхратського, — але мені здається, що зараз не час перечитувати тематичні картки. Дорога кожна хвилина. Ми повинні подумати про життя наших людей. Треба вжити термінових заходів. Подзвонити у всі інститути. Поговорити з Лазуркевичем, Григор'євим. Може, щось підкажуть. Треба подзвонити в Академію. В Інститут нових антибіотиків. Доведеться, мабуть, звернутися до уряду з проханням зв'язатися з нашим посольством у Вашингтоні. Я дам адресу мого великого приятеля Джона Крастлі — директора вірусологічного інституту в Каліфорнії.

"Цей тип, кажуть, відвідує інститут краси і гігієни", — подумав Верхратський, придивляючись пильно до Осадчого.

— Баландін оголосив карантин, — сказав Білан. — Я наказав привезти ліжка і постільну білизну. Їжею їх забезпечимо... я умовився з їдальнею швейної фабрики. І з Ординцевим теж треба щось робити. Мені здається — треба замкнути його на цей час у фотолабораторії.

— Небезпечно. Вип'є весь проявник, — посміхнувся Осадчий.

Верхратський нервово зім'яв тематичну картку. Зиркнув на Осадчого з-під білої

щетини брів, нетерплячою долонею відкинув убік не потрібний тепер жмут паперу.

— Вітаю. Ваш план просто чудовий, Іване Івановичу. Щоправда, мені невтямки — на які це чудодійні ліки ви сподіваєтесь? Чи, може, цей ваш приятель... цей Крастлі вже винайшов засіб проти хвороби Джосера? В передостанньому номері "Вайролоджі" була його стаття... але там нема нічого втішного.

— По восьмій проблемі одержано цікаві результати, — сказав Білан. — Я гадаю...

— Реклама, — сказав Осадчий. — Ви все ще вірите цьому п'яниці?

Він підвівся.

— Піду дзвонити Лазуркевичу.

— Ні-і, розмова ще не закінчена, — невблаганно вів далі Верхратський. — Хоч вам і неприємно, Іване Івановичу, але я змушений повернутись до розмови, яку ви так вишукано обірвали. Від цієї розмови не втечемо. Я ставлю питання так: хто винен в аварії?

— Прошу. Ніхто і не тікає, — знизав плечима Осадчий.

— Хто дозволив вести зараження в камері?

— Я, — відповів Осадчий. — І не бачу в цьому нічого кримінального. Тільки бюрократи (він хотів сказати: старі бюрократи, — але вчасно стримався) можуть розглядати тематичну картку як догму. Для нас це лише керівництво до дії, не більше. Я бачу свою провину лише в тому, що не встиг повідомити вас особисто про роботу Баландіна. Але її розпочали за вашої відсутності... а потім я пішов у відпустку. Це надзвичайно перспективна робота. Вони створили вакцину...

— Вакцину? — наморщив чоло Верхратський. — В нашому інституті? З нашими засобами? Не розумію. Це авантюра. Звичайнісінька авантюра.

Гучно захропів Ординцев. Плямкнув губами і ніжно сказав:

— Борис... біс рудий. Аеропорт.

Осадчий розуміюче похитав головою.

— Все це так, Несторе Івановичу. Ви в якійсь мірі праві. Але, як кажуть французи, той не солдат, хто не хоче стати маршалом. Баландін — чоловік досвідчений, устаткування в нього більш ніж треба. І люди гарні. Колектив дружний, наполегливий... Що тут кепського, якщо вакцину ми запропонуємо? Невже треба чекати, доки інститут Шумакова створить вакцину? Ось ми і вирішили... помаленьку... власними силами. Нагорі про це знають. І підтримують нашу ініціативу. І я повторюю, що зараз не час і не місце вишукувати винних. Треба людей рятувати.

— Ні, саме час!!! — верескливо сказав Верхратський. — Святий час! Коли ви планували з Баландіним цей експеримент, ви подумали про можливі наслідки? Треба було тоді людей рятувати! Тоді, а не тепер! І залиште, прошу вас, усі ці ваші сміхотворні надії на Крастлі. Вони для дурнів.

— За п'ятнадцять хвилин я збираю термінове засідання вченої ради, — сказав Білан. — Треба створити комісію для розслідування всіх обставин аварії. Може, відкладемо цю розмову...

— Ні, ні, ні! Ні в якому разі!

"У нього шкіра — як оббивка на моїй "Волзі", — подумав Осадчий, дивлячись на вкрай розгніваного старого академіка. Інтимно усміхнувшись, сказав Біланові:

— Несторові Івановичу, мабуть, потрібна спокутна жертва. Для заклання. Що ж, я згоден бути нею. Якщо тільки він зможе довести мою провину. Але експертиза підтвердить необхідність аерозольного зараження тварин при перевірці вакцини. Даремно ви хвилюєтесь, Несторе Івановичу. Зовсім даремно. Лопнув провід. Хто винен? Ніхто. Якір згорів. Хто винен? Ніхто. Коли ми планували експеримент, ми думали про можливі наслідки, мушу вас запевнити, Несторе Івановичу. І конструкція камери теж не винна. Ось ви не поцікавилися цією камерою, Несторе Івановичу, а я оглянув її. Чудова річ. Щодо конструкції — це чудо науки. Послухали б, що про неї говорили американці... Вони в ЖМЕІ1 прочитали опис. Повне захоплення. Ну, а нещастя... така вже наша робота. Адже ми епідеміологи. Нічого не вдієш. Вся наша робота — ризик. Тут уже як на війні... Можуть і вбити. Не мені доводити ці істини вам, Несторе Івановичу.

1 ЖМЕІ — журнал мікробіології, епідеміології та імунології.

"Навіщо я з ним зв'язався? — втомлено подумав Верхратський. — За ним сила. Цей зауряд-професор, ця бундючна нікчема тримає всіх у своїх руках. Повірять йому, а не мені. Як на війні... — подумав Верхратський. — Як на війні. Під час війни цей тип був держсанінспектором у Середній Азії. Перевіряв якість маринованих огірків".

Він давно називав Осадчого Івана Івановича (з селянської сім'ї, робітфак, медичний інститут, державна санінспекція, міністерство, лабораторія) зауряд-професором — з того часу, як познайомився з ним ближче. Осадчий півжиття просидів у заступниках міністра по кадрах і, природно, в запалі турбот про чистоту міністерського апарату не зміг замолоду збагатити світову науку відкриттями; до того ж, навіть і не у відкриттях була справа, — відкривачі завжди знайдуться, — Осадчий мав унікальні здібності до керівної роботи найвищого льоту: не базікав багато, був розумний, де треба — чемний ("вольовий" стиль керівництва — окрики, лайка, гримання кулаками по столу — йому не подобався), не був він також помічений у згубному гребуванні одношлюбністю (відзначався поміркованістю), зразу ж запам'ятовував відсотки (особливо сприйнятлива була його пам'ять до радісних цифр зростання і розширення), був дисциплінований, красномовний. Легко і з якоюсь принадною делікатністю підкорював людей (завжди казав при цьому — не в службу, а в дружбу); першим здоровкався з прибиральницями міністерства, а у відрядженнях не відмовлявся од самогону і в найглухіших селах охоче ручкався з фельдшерами, які остовпіло дивились на закурений лімузин та надмірно приязне, незрозуміле якесь начальство. Потім все ж таки потягло Осадчого Івана Івановича в науку — і в тому була велика рація. Зустрічаючись часто-густо з ученими з підвідомчих установ, чуйно помічав у декого інтелектуальну вбогість. І не те щоб відчував бодай зловтішні почуття — ні, цього не було (була, сливе, легка журба), але закрадалися таємні сумніви: а чи правильно чинить, зариваючи хист свій у землю, не приносячи його на олтар вітчизняного фактодобування? Обережно прозондував ґрунт і доручив деяким лабораторіям глибше вивчити одну надзвичайно важливу проблему. Він, звичайно, не мав на меті власну користь; були, навпаки, самі лише турботи:

довелося надавати лабораторіям додаткове устаткування, нести тягар непотрібних організаційних турбот. І якось воно само так сталося, що років через два на його столі вже лежав скромний, але зі смаком оправлений стос паперів — перший, нехай невеличкий, але все ж не марний внесок Осадчого Івана Івановича в епідеміологічну науку. Захист пройшов блискуче — була, щоправда, неприємна дрібниця, яка боляче дряпнула Івана Івановича: коли він демонстрував з трибуни графіки, обірвався аркуш картону, приладнаний до мотузки білизняними защіпками. На цьому аркуші карлючилися червоні і зелені лінії, що наочно показували, як знизилася за останні роки захворюваність на інфекційні хвороби. Так ось, не встиг Іван Іванович ступити крок до цього аркуша, як біля графіка опинився один із офіційних опонентів і підняв картон з підлоги. Довго потім Осадчий картав збентеженого опонента: терпіти не міг підлесників.

Коли Іван Іванович став кандидатом наук, у нього вистачило відваги на божевільний, як на думку багатьох співробітників, крок: він поїхав у провінцію, де став директором маленького НДІ, в якому ледве жеврів вогник науки. Вчинив так необачно Осадчий тільки через те, що захотілось йому випростати крила (особливо приваблювала його вірусологія), але почати сміливий політ у міністерстві він не міг: перешкождали заземлені, вузько утилітарні масштаби цієї інституції. Незабаром про Осадчого майже й забули: така — гай-гай! — невдячна властивість людської пам'яті — забути того, хто пішов геть, того, хто ще зовсім недавно здавався таким вічним і могутнім... Але через кілька років поширилися різні чутки про інститут Осадчого: там були виділені невловні віруси інфекційної жовтяниці; щоправда, прямих доказів того, що ці віруси викликають жовтяницю, не було — тут потрібен був дослід на волонтерах, а до таких дослідів Осадчий ставився несхвально. Але докладний опис всіх властивостей таємничих вірусів був належним чином оцінений в Києві та Москві.

Доктором наук і професором повернувся Осадчий в рідні краї. Окрилений і готовий до вельми важкого сходження. Та тут — наче кістка поперек горла — опинився на його зореносному шляху академік Верхратський. Непримиренними ворогами стали вони після бурхливої сутички на з'їзді епідеміологів і мікробіологів. Осадчий, посилаючись на наказ міністерства, закликав делегатів до повної ліквідації цілої низки інфекційних хвороб. Верхратський же з суто осячкою впертістю бубонів, що не можна в Житомирі ліквідувати дифтерію, доки вона буде в Полтаві, чи в Кустанаї, або ще в якомусь іншому місці. Старий запекло накинувся на сам вислів — ліквідація, — доводячи, що міністерські звітні форми дають чудову можливість лікарям займатися оковамилюванням, ховати дифтерію під виглядом ангін. "Чи не таку ліквідацію має на думці Іван Іванович?" — гримів Верхратський, багровіючи і грюкаючи по трибуні міцною долонею. І розповів відомий усім випадок, як у Чернігівській області одна заподадлива ліквідаторка викоренила дифтерію, у неї вже почали переймати передовий досвід, але тут сталася катастрофа: не виліковані як слід хворі спричинилися до виникнення у районі великої епідемії дифтерії, під час якої п'ятеро дітлахів померло.

Але Осадчий теж був парубок моторний: він спритно боровся із лихомовством старого: "Чи є в цій залі бодай одна людина, яка була б проти поставленого перед нами почесного завдання: повної ліквідації заразних хвороб?— питав він, обводячи очима притихлий зал. Таких шаленців у залі не знайшлося. — У нас є всі передумови для ліквідації інфекційних хвороб, і ми виконаємо цю історичну місію", — резюмував, переможно всміхаючись, Осадчий. Резолюцію ухвалили на з'їзді правильну, потрібну. За неї було подано переважну більшість голосів.

— Так! Мені потрібна спокутна жертва! — вибухнув Верхратський. — І я дуже хочу, щоб нею були ви, шановний Іване Івановичу. Я докладу всіх зусиль... Аж до самого ЦК дійду, а таки доб'юсь...

— Даремно ви так гарячкуєте, Несторе Івановичу. Адже вам не можна. Ви неправі, повірте, глибоко неправі, — лагідно мовив Осадчий, злегка торкаючись великої, вкритої склеротичними фіолетовими венами, руки Верхратського. — Ви трошки прохолонете і тоді самі погодитесь зі мною, запевняю вас. Ну, як же це все буде, далєбі, виглядати? Ваш престиж... Даруйте, але це буде схоже, знаєте, на... те, що ви зводите особисті рахунки. Наші стосунки ні для кого не таємниця.

— Ну добре, — пробурмотів Білан. — Годі вам лаятись. Коли дзвонив Баландін, то заявив, що повністю бере всю провину на себе. Він просив занести це у протокол засідання вченої ради.

— Яка шляхетність! — сказав Верхратський, соваючись у своєму кріслі. — Так і хочеться заплакати від розчулення. Але вам, Іване Івановичу, навіть і це не допоможе. Я все ж таки звезду з вами особисті рахунки. І розповім, де треба, про вашу авантюру з зараженням.

Осадчий дбайливо-звично підтягнув вузлик краватки. Застебнув піджак асфальтового кольору. Заховав руки в кишені — Білан добре бачив бічні розрізи на піджаку — пола піджака піднялася трохи. "Зручно, — подумав Білан. — Піджак не зімнеться".

— Що ж, — миролюбно сказав Осадчий. — Ваша воля. — Тільки, Несторе Івановичу, це дуже бридко — використовувати людське нещастя для влаштування своїх власних справ. Зважте на це. Нам час іти на засідання ради. Ходімо, товариші.

Білан теж підвівся, обсмикнув коричневий піджак, довгий, без бічних розрізів.

— Ви йдіть, — махнув рукою Верхратський. — Я зараз...

Він почекав, аж поки закриються двері. Туманність на стінках колби і склянки давно зникла. По шийці колби повзли самотні водяні амеби. Чай вистиг, китайська заварка тхнула трав'яною осінньою гіркотою. Хрумкаючи цукор, Верхратський набрав номер телефону вченого секретаря.

— Наталочко? — мовив він. — Негайно зв'яжіть мене з Москвою. Так, по терміновому. Академія медичних наук. Солянка, чотирнадцять. А також інститут Шумакова... Так, так. Номер Інституту нових антибіотиків у вас є? Знайдіть.

На дивані з присвистом хропів Ординцев. Його босоніжки вже залишили брудний слід на простирадлі. "Не кабінет, а витверезник, — подумав з відразою Верхратський. —

Справжній витверезник".

VII

— Дош, — сповістив Ігор.

— Я йому цього не прощу, — сказав Махов. — Якщо всі — так усі.

— Облиш, — порадив Ігор. — Не зв'язуйся.

— Ні-і! Я в мовчанку гратися не буду. Тут — принцип.

— Холодно, — зіщулився Ігор. — Бачив пару?

Махов одкопирив губи й дмухнув: — Ху!

— Задубіємо тут, — сказав Ігор. Він підійшов до батареї і помацав її ребристий корпус. Постукав пальцем: — Як покійничок.

— Ти молодець, — сказав Махов. — Мовчати не треба.

Вони розмовляли в канцелярській кімнаті. Тут стояли три стандартні письмові столи, стелаж для книжок (він був порожній: лише насподі зберігалися рулони пергаментного та фільтрувального паперу), і на стіні у важелезній дерев'яній рамі красувалась велика карта України. Карта була стара — на ній ще виділили окремими кольорами Ізмаїльську та Дрогобицьку області, а для Черкаської відповідної фарби не знайшлось.

— Дуба вріжемо, — сказав Ігор. — Справжній холодильник.

— Тобі що? Ти звик. Холодні нічліги, льодовики. А в мене радикаліт.

— Нічого, — мовив Ігор. — Ми ще вип'ємо з тобою. Пам'ятаєш ресторан "Центральний"?

— Я йому все пригадаю. Все. І спалах.

— Доведеться брехати, — сказав Ігор. — Гидко. Подзвоню до сусідів. їм не потрібно пояснювати.

— Дзвони додому, чудний ти чоловік.

— У нас нема телефону. Два роки на черзі стоїмо. А мене вдома о пів на п'яту як із пушки чекають.

— Можна Твінга попросити, — запропонував Махов. — Нехай кого-небудь пошле, пояснить якось. Практично.

— Е-е, ні. Дзуськи. Ти маму мою не знаєш. У неї гіпертонія. Вона зразу все зрозуміє. Їй не можна хвилюватися. Ні, подзвоню краще до сусідів.

— Діло хазяйське.

— Скажу, що їду в невідкладне відрядження. До Білої Церкви або до Хмельницького. Представником міністерства. Це справить враження. Мої старі страшенно поважають всякі такі слова: міністерство, симпозіум, деменція.

Махов підпер обличчя руками, подивився на Ігоря так, наче хотів назавжди запам'ятати фасон його зачіски. Сказав:

— А мені нема кому дзвонити...

— Брешеш.

— Приятель є. Більше нікого. Разом в одному батальйоні служили. Давно його не бачив. Гриць Сотников. Завгар. У нього жінка, дочка. Жінка шикарно одягається.

— Якого біса дзвонити? — здивувався Ігор. — Радіти треба, що нікому.

Він підійшов до вікна. Паркан, який оточував майданчик, де лежало сіно, намокнув, став темно-шоколадний. Під парканом валявся кузов "Москвича" — без коліс і мотора, з порожніми, обведеними іржею, прорізами фар: кузов молодо, волошково полискував під дощем. З імунологічної стайні повільно виїхав візок, у якому лежав кістлявий труп коняки. У мряці вгадувались контури сусідньої гори, баштових кранів, корпусів, що зводилися на її горбі.

— Жінка в нього на лікерно-горілчаному працює. Гриць — парубок гарний. На акордеоні грає.

— Що ж, дзвони, — сказав Ігор. — Я розумію. Ми на Білалакаї сиділи. Теж влипли. Або пан, або пропав. Мені страшенно хотілося побалакати з хлопцями. Рація в нас була. З ким-небудь побалакати. Не можна було. Батарей сіли.

Махов витяг із столу шухляду, знайшов картонну теку з написом: "Власні дослідження" (за планом Махов повинен був подати дисертацію до Нового року). Почав ретельно переглядати папірці. Нарешті знайшов зім'ятий клапоть.

— Гриців телефон. Б 4-75-60. Що йому сказати?

— Кому?

— Та Грицеві.

— Грицеві? А-а... скажи, що ти радий героїчно померти в ім'я науки.

— Облиш, — мовив Махов. — І без тебе тоскно.

— Гаразд, — сказав Ігор. — Поспитай, чи не може він тобі дістати самовчитель гри на акордеоні.

— Який самовчитель? — не зрозумів Махов.

— Звичайний. Попросимо Твінга, передадуть нам місцевкомівський акордеон. Навчимося грати з тобою. Карапет. Потім будемо виступати. Гроші зашибати. Вільний час тепер у нас є.

— Знайшов коли жартувати, — розсердився Махов.

— Сергію Онисимовичу, — поклікала Ліля, прочиняючи двері. — І ви також, Ігорю Станіславовичу. На вас чекають у кабінеті. Буде нарада.

— Особлива? — поцікавився Ігор.

— Зараз прийдемо, — сказав Махов. — Спасибі, що сказали,

— Почекають! — крикнув Ігор навздогін Лілі. — Ти їсти хочеш?

— Хочу. Саме час іти до їдальні...

— Давай поїмо. У мене сніданок.

— Потім, — підвівся Махов. — Потерпи трохи. Спочатку треба з ним побалакати.

Вони подалися через коридор, біля замкнених дверей, що вели в серологічну кімнату, перетнули прохідне приміщення, де стояв холодильний прилавок.

Увійшовши до кабінету Баландіна, ще на порозі Махов випалив:

— Чому ви випустили Ординцева?

Баландін підвівся з крісла, наблизився до Махова; кулаки Баландіна, наче буличники, випинали кишені халата.

— В чому справа, Сергію Онисимовичу? Чим ви незадоволені?

— Навіщо ви відпустили Ординцева? Як це називається? Якого біса ми тоді сидимо? Я вас сьогодні підтримав. Але принцип є принцип. Ви певні, що він не захворіє? Ми сидітимем тут... тут... а він квіточки нюхатиме?

Баландін горою зводився перед Маховим — на голову вищий, плечистий, міцношій і непокірливий стояв він — коротке сивіюче волосся стовбурчилося на карку, брови насуپлені, лице чи то загоріле, чи то потемніле від злості. Але Баландін знайшов ще в собі сили спокійно витягти руки з кишень й схрестити їх на грудях. Рукави його халата було засукано, й на голому ручиську, біля ліктьового згину, весело грали м'язи — видно було, як здригалася шкіра. "Міцний дуб, — подумав з повагою Ігор. — Лапи як у штангіста. Куди там Махову".

— Так, — одрізав Баландін. — Нюхатиме квіточки. А післязавтра піде на футбол. Якщо квитки дістане. А ви сидітимете в лабораторії.

— Послухайте, — сказала Дорошенко, що досі мовчки стояла, спершись на підвіконня. — Я дуже прошу вас — не починайте знову мордобиття. Це гидке видовисько.

— О ні, — простягнув Баландін. — Ми ведемо коректну наукову суперечку. Я поясню своєму опоненту: Ординцеву нема чого сидіти з нами. Вам зрозуміло, колего?

— Ні, не зрозуміло.

— Нічим не можу допомогти, — злегка вклонився Баландін. — Я, на щастя, не ваш науковий керівник. Віруси Джосера не стрибають, як жаби по болоту. Існує особливий механізм передачі цієї інфекції. Ординцев не нюхав аерозоль. Він не цілувався з вами... А втім, якби навіть він і поцілувався з вами, — в чому я дуже сумніваюсь, — теж нічого жахливого б не сталося: ви чудово продезінфікували свою фізіономію. Отже, Ординцев безпечний для суспільства. На відміну од вас. Тому я випустив його. За стіною загук мотор холодильного прилавка.

— Полагодили лінію, — помітив Ігор.

Ліля мовчки сиділа на дивані, перегортаючи якусь книжку. Махов та Ігор примостилися поруч. Ігор зазирнув у книжку: "Епідемічні енцефаліти" Л. О. Зільбера. Ліля встигла зняти халат і тепер сиділа в чорному светрі з високим коміром, який закривав горло, в лахматій шерстяній сукенці. У Лілі були міцні, круті коліна; вона носила німецькі сірі панчохи в ледве помітних нитяних пругах.

— Можете не шукати, — стишено сказав Ігор. — Там його нема.

— Кого нема?

— Джосера. Він у це видання ще не ввійшов.

— Я просто так, — Ліля закрила книжку. — Поки вони там лаються...

Баландін сів до столу, натиснув вказівним пальцем кнопку настільної лампи з вигнутою суглобистою шиєю. Блиснуло світло.

"Війну оголошено, — подумав Ігор. — Ракети в повітрі".

— О четвертій підвезуть постіль та ліжка. Я попросив чотири ліжка. Я обійдусь, у

мене є диван. Розмістимося так: Сергій Онисимович і його... цей... приятель мешкатимуть у канцелярській кімнаті. Ви з Лілею — в лаборантській. Там тепліше. Я — в кабінеті. Зрозуміло?

Через дванадцять хвилин за стіною знову загук мотор холодильного прилавка: він працював на мінусовому режимі, тому вмикався через невеликі проміжки часу, після восьми хвилин роботи наставала пауза; рурки, через які струмував фреон, були вкриті пухнастим шаром снігу. Вони тягнулися у блідо-зелений комод, облицьований пластмасою, облямований крицевими штабами. Зверху прилавок був накритий трьома кришками. В правому відсіку працівники лабораторії зберігали продукти. Зараз там лежало півтора кілограма свинини, що її вранці купила Дорошенко. Під горою, на якій розкинулись будівлі інституту, ліпилася до тиру маленька м'ясна крамничка — дощана будка із зеленою вивіскою, де червоними кровожерливими літерами було написано: "м'ясо". Дорошенко обіцяла Баландіну прийти раніше в лабораторію, а тому полаялась із синюшним дідуганом у довгому ватянику.

"Мадам, чого ви здійсмаєте г'валт? — спитав м'ясник, витираючи руки об закривавлений фартух. — Вам що, на котлети? Цукрову кісточку? Ну добре, добре. Даю м'якоть".

"М'ясо треба передати Феді", — подумала Дорошенко, прислухаючись до гудіння холодильного прилавка,

— А що з куривом чути? — спитав Махов.

— Холера, — ляснув Баландін долонею по коліну. — Забув!

— Подзвоніть Білану. Нехай куплять. У мене три штуки залишилось.

— Білана нема в кабінеті.

— Подзвоніть Кизименкові, — наполягав Махов.

— Його теж нема, — сказав Баландін. — Хочете "Джебел"? У мене є зайва пачка. Гарні сигарети.

— Ні, — Махов міцно стулив губи. — Я сигарет у рот не беру. Палю тільки цигарки.

— Кінчай, — сказав Ігор. — Переб'єшся. Невеличка біда.

— Величка.

— А ви кинути не можете? — спитала Ліля. — Мій батько кинув. Зустрічали Новий рік. Сорок перший. Батько заклався з сусідом. Цілий рік, сказав, палити не буду.

— Годі, — перебив Баландін. — Лілю, помовчте. Повно всяких справ. Сьогоднішній експеримент треба закінчити. Завтра знову працюватимемо з камерою. У нас ще залишилася мозкова емульсія?

— Ні, — відповіла Дорошенко. — Треба приготувати.

— Лілю, ви підготуєте емульсію на завтра. А ми займемося камерою. Це вас стосується, Сергію Онисимовичу.

— До камери я більше не підійду, — спокійно сказав Махов, дивлячись на портрет Мечнікова — олівцевий, спритно підфарбований аквареллю портрет, намальований приятелем Баландіна — ленінградським художником.

— Що?!

— Годі. Добігалися. З самого початку було ясно, що "Макбет" непридатний. І ви — головний винуватець усього. Ваша камера.

Баландін креслив щось задумливо тупим кінцем олівця на аркуші чистого паперу, Перед ним, приставлена до чорнильного приладдя, стояла велика фотографія: на глянцевому тлі МДУ сміються учасники міжнародного симпозіуму по використанню мікробіологічних аерозолів у мирних цілях; відбувався симпозіум взимку — падав теплий, лапатий сніг, — і фотограф прикрив об'єктив апарата чорною блендою; поруч з Баландіним підскакував змерзлий американець в смішному хутряному картузі зі шкіряним козирком — Веслі Стейблфортс — відомий спеціаліст по аерозольних установках з Массачусетського університету. Американець весь час допитувався у Баландіна — скільки той має авто. "Два, — сказав Баландін, — щоправда, одне вже застарілої конструкції" (він мав на увазі поламану заводну машину, придбану тоді, коли він чекав сина; крім того, у Маринки було зовсім новеньке педальне авто). Стейблфортс скуповував у ДУМі грамофонні платівки з музикою Прокоф'єва, яскравих матрьошок та дерев'яний, бронзово-зелений російський посуд. Баландін пригадав, як Стейблфортс робив доповідь на симпозіумі: в залі було темно, стиха дзижчав епідіаскоп, через екран повзли формули, що характеризували режим роботи аерозольної камери динамічного типу, Стейблфортс, худорлявий, в дешевому зім'ятому темно-сірому костюмі, захоплюючись, часто підходив до екрана, його обличчя вкривалося тоді плетивом формул і, невиразно освітлене ліхтарем, ставало зловісне, схоже на обличчя істоти з іншої планети, де все підкорене лише законам-формулам, позбавленим сенсу, жахним законам, які не відають винятків, абсолютним, всюдисущим, невблаганним, а тому — жорстоким. На шиї Стейблфортса виднівся великий пруг — мабуть, прооперовано було лімфатичні вузли: шия скидалася на тонку стеблину, і через те голова американця здавалась надто великою, а нижня щелепа особливо масивною.

Баландін забрав фотографію зі столу.

— Чудово. Звільняю вас од будь-яких обов'язків по лабораторії. Можете йти.

— Це ще не все, — обізвався Махов.

— Я слухаю.

— Скажіть мені: яке ви мали право взагалі піти на експеримент? Ми вам що — кролі піддослідні, га?

— Перепрошую, колего, — сказав Баландін. — Я не дочув ваших останніх слів. Повторіть, будь ласка.

В кабінеті запанувала неймовірна тиша.

— Хто дав вам право розпоряджатись нашим життям?

— Треба було йти в духовну семінарію, — відрубав Баландін. — А не в медичний. Наша професія немислима без ризику.

— Це демагогія, — сказав Махов. — Чули ці гасла: ризик — благородна справа. Чули.

— Ви що — з ланцюга зірвалися? — спитала Дорошенко.

— Найкумедніше те, що вони виступають в різних вагових категоріях, — похмуро вимовив Ігор. — Це буде не бійка, а мордування. Справжнісіньке мордування.

Махов сидів нерухомо, ухопившись за край дивана обома руками — так сидять в автобусі, який рине по шосе з великою швидкістю. "Він як целулоїдна лялька, — подумав Ігор. — Занадто вже нерухомий. Краще б побігав по кімнаті. Білий, наче занунив лице в крохмаль. Краще б побігав. Здобуде собі хлопець гіпертонію".

— Ви просто свята людина, — з посмішкою сказав Махов. — Інтелігентна. Ми це знаємо. Через це вам на всіх наплювати. Ось у чому справа. Нехай всі ми виздыхаємо. Наплювати. Вам тільки б кар'єру зробити.

Баландін все ще водив олівцем по паперу, прокладаючи тонкі білясті борозенки, які ніде не перехрещувались.

— Сергію, — сказала Дорошенко. — Що ти плетеш? Ти при своєму розумі?

— Кажу правильно. Ви всі так думаєте.

— Кажіть, кажіть, колего, — заохочуюче похитав головою Баландін. — Бийте цю гнилу інтелігенцію. Ату її. Правду матом ріжте.

— Він ще не втратив почуття гумору, — сказав Махов. — А чому ви не вжили ніяких заходів безпеки... чому не було масок? Ні в кого таке запитання не виникло?

Баландін методично то вимикав, то вмикав світло. Настільна лампа заблимала, наче це був сигнальний пристрій для передавання морзянки.

— У вас, Сергію Онисимовичу, від жаху, мабуть, в голові замакітрилося. Марлева маска при дрібнодисперсному аерозолі допомагає як мертвому кадило. А спеціальних респіраторів нема. Які ще будуть запитання?

— Ні, ви тільки подивіться, — сказав Махов, усе ще тримаючись руками за диван. — Як усе просто пояснюється. Масок нема. Того нема, сього нема. Трубка на соплях висить. Навіщо ж "Макбета" запускали? Це злочин. Кримінальний.

— О господи, — зітхнула Ліля. — Яке це тепер має значення?

— Має! — вигукнув Махов. — Величезне!

Ігор штовхнув Махова ліктем і сказав:

— Слухай. Кінчай цю волинку. До лампочки тепер. Ходімо поснідаємо. У мене смачна ковбаса. Голодна смерть ще гірша.

— Не заважай, — відмахнувся Махов.

Баландін встав, підійшов до умивальника, одкрутив кран, підставив під струмінь руку. "Він знову схожий на шматок мила", — подумав Ігор.

— І мовчати я не буду, — сказав Махов. — Не думайте. На нашому горбі докторські заробляти... Лауреатами ставати...

— Що? — обернувся Баландін. Він витирав руки рушником. — Лауреатами?

— Не прикидайтеся. Тут усі дорослі. Я ще в Стефанівці все зрозумів. Гасає по хатах, хворих обсмоктує. Герой... Знаємо ці фокуси.

Махов говорив, не встаючи з дивана, він говорив усе повільніше й тихше, він втупив некліпні очі в Баландіна, він майже не ворухився; він заціпенів, хоча всередині у нього бухтіла пожадлива, темна, лиха сила, як у вівчарки, що йде по сліду і чує запах здобичі; відчував, як переможно напружуються м'язи — тіло стало тверде, вугласте, все в ньому кликало до помсти, йому здавалося навіть, що він став гнучкий, сухорлявий,

легконогий, а ситість тіла зникла, наче її не було.

"Йому треба все ж таки поворушитися", — подумав Ігор.

— Про Дусю подумали? У неї немовля на руках. Подумали? Чи тільки про те, щоб звалити на неї провину? Про Лілю? Про Ігоря? Хоча б про кого-небудь подумали? Про людей подумали? В ім'я чого ми тут сидимо? В ім'я вашої докторської? Відповідайте!

— Облиш, — простогнала Дорошенко, махаючи руками так, ніби вона держала сулію з вершками, яку треба струшувати, щоб нарешті в сулії народилася бурштинова кулька масла. — Припини негайно! Сергію!

Баландін наблизився до вікна, відтрутив Дорошенко, одчинив фрамугу. Вкрадливе шамотіння дощу почулося в кімнаті.

— Не заважай, Дусю, — сказав Махов. — Ти що, боїшся його? Він тобі в обличчя плюнув. Не захищай. Дарма йому це не минеться. Так і знайте. Вбивця! А йому вірили... Думали — вчений. Ось він який вчений... Прикидається, бачите, жертвою культу... А дурні його жаліють. Вуха розвісили. Дзуськи! Хіба його жаліти треба? Боягуз. Ось хто він. Коли притиснули його трохи, він на колінах плазував... Я все знаю! Все! Мало йому тоді дали.

— Сергію!

Дорошенко стала навшпиньки, щоб зачинити фрамугу. Баландін заляк біля столу — він стояв струнко, фельдшерський халат із засуканими рукавами, погляд порожній та ясно-байдужий: в шухляді лежав сталевий патрон зі стерильним шприцем та дві ампули платифіліну. Так стояв він, прислухаючись до шамотіння дощу; зрідка скреготали пружини в дивані.

— Що ти робиш?

Дорошенко, яка нарешті зачинила фрамугу, подивилася на Махова:

— Не можна так розпускати нерви. Можеш його не любити, це твоє особисте діло. Але ти переступив усі межі. При чому тут його минуле? При чому тут його забаганка? Вакцина потрібна. Ти забув про спалах? Як тобі не соромно? Наклепи чиїсь повторюєш?

— Наклепи? — майже покірливо спитав Махов, підводячи голову. — Ні, Дусю, це не наклепи. Я повністю відповідаю за свої слова. Його посадили свого часу правильно. Було за що. І шкода, що випустили. Нехай він не прикидається ягнятком. Багацько зараз розвелось таких... артистів. Жертв невинних... Ні, Дусю. Бережи краще серце. Чи боїшся його?

Він глузливо посміхнувся.

— Неправда! — вигукнула Дорошенко. — Не боюсь я його. Але і зводити наклепи я нікому не дозволю!

— Дайте мені спокій, — перебив Баландін померхлим голосом. — Всі ви гарні. Захисники. Він не бреше. Він правду каже. Всі правду кажуть. Тільки ідіть геть звідси. Всі. Щоб я вас нікого не бачив.

VIII

"Людина тривимірна, — подумав Баландін. — Вона живе минулим (система виміру

— роки), вона живе теперішнім (система виміру — хвилини) та майбутнім (ми захворіємо в суботу). Людина, як бог, триєдина, ні, вона може мати п'ять, дев'ять облич, і кожне належить їй неподільно, хоча жодне з них ще не визначає людину, хоча кожне обличчя — це лише креслення: фундаменту, підвалу, поверхів, це фотографія фасаду й водночас закурені лабіринти горища; лише в поєднанні ці обличчя визначають людину. Хто ти такий, Баландін? — запитав він самого себе. — Яке твоє обличчя — справжнє? Чи ти знаєш його? Такі люди, як Махов, потрібні, — подумав він згодом, не відчуючи ні люті, ні навіть іритації. Вони конче необхідні кожному, навіть найдосконалішому, суспільству. Махов — носій мого безсмертя. Він не дасть мені забути минуле. Він зберігатиме моє минуле вічно, аж доти, доки я перестану існувати на землі: якщо я помру через два дні, він сприйме це як тяжку втрату. Бо якщо людина вмирає, з усіх її вимірів залишається тільки один: минуле, Моя смерть одразу ж обезцінить моє минуле, і я нарешті вирвуся з-під контролю махових.

Але я не винен! — подумав з відчаєм Баландін. — Не визнаю себе винним. Не визнаю себе винним ні в чому. І ніколи. Навіть тоді..."

...Вони вирушили на відкритій полуторці о пів на п'яту, коли гуснула сутінь, коли небо і сніг посіріли і де-не-де в хатах засвітилися каганці. Баландін умовився з інструктором райкому партії — неголеним, стомленим чоловіком в окулярах із тріснутим скельцем, — що завтра ополудні з району пришлють авто.

Вони вирушили пунктуально о пів на п'яту — три змерзлі автоматники, сержант та інструктор райкому — всі у шинелях, вкритих інеєм, в шапках-вушанках мишачого кольору, в сизих валянках. Мотор розігрівали паяльною лампою. Баландін у куцому темно-синьому пальті з потертим каракулевим коміром і кишеньками-клапанами — такі пальта чомусь називались "москвичками" — скидався на огрядного колгоспного бригадира. Він носив тоді свій армійський френч без погонів, шерстяну камізельку, коричневі штани, заправлені у добротні юхтові чоботи, що їх одержав у Києві на промтоварну картку.

— Тільки б шлях не замело, — мовив Баландін на прощання.

— Нічого. Доберемося, — сказав інструктор. — У нас є лопати. Значить, завтра чекайте авто. О дванадцятій. Гаразд. На все добре.

— Дезінфекційну камеру не забудьте прислати! — крикнув Баландін.

Потім вони ходили по хатах — Баландін та старий Зенон Шепта, який закінчив військово-фельдшерське училище в 1909 році у Відні. У них було лише три термометри, тому вони подовгу затримувались в кожній господі. Вони виявили ще дев'ять чоловік з гарячкою. Баландін з Шептою все обмірковували — де б краще розташувати вошобійку, бо дезінфекційних камер в районі не вистачало: весь край був охоплений жорстокою епідемією висипного тифу. Зенон запропонував влаштувати вошобійку в порожній хаті Гната Хацька, розстріляного німцями в сорок третьому році. Ніч почалася раптово. Щільна морозяна темрява оточила їх. Йому і Зенонові Шепті обридло все на світі, вони закликали, у Баландіна свербіло тіло — наче набрався в цих хатах вошей. Захворіти він не боявся, бо був щеплений вакциною Брилля, та й білизну його випрали милом ДДТ,

але все ж таки почував себе паскудно. Так чвалали вони через село вдвох із Шептою. Старий величав Баландіна "паном"; він балакав на дивній суміші української, німецької та польської мов. Вони навідалися до хворих — в особливо тяжкому стані була літня жінка, смаглява, матоволиця, із чорними, врозліт, бровами, що зрослися на перенісці — вона марила: "Я файна дівчина... пробачте, хлопці, не чіпайте мене... Бо ж бачите — я вчуся їздити на ровері... я файна дівчина... тільки ровер поганючий, гаразд, гаразд, легіню мій..." Баландін зробив їй заштрик камфори, нічим більше не міг допомогти. Повернулися вони до Шепти годині об одинадцятій. Старий жив одинаком, але в будиночку було затишно, чисто.

Зенон, потираючи руки, поставив на стіл пательню з кров'яною ковбасою та приніс із сіней запітнілий шкалик з горілкою, настояною на цитриновій шкурці.

Не встигли вони піднести до рота чарки з жовтуватою горілкою, як у двері постукали.

— Єзус-Марія! — сплеснув руками Шепта. — Прошу! — крикнув він.

До покою увійшов хлопчина років шістнадцяти — у довгій, обшарпаній німецькій шинелі, у високій смушковій шапці.

— Драстуйте, — сказав, знімаючи шапку. — То це ви будете пан лікар? — звернувся він до Баландіна.

— Я.

Зенон Шепта встав, підійшов до вікна і, прикриваючи долонями очі від світла, подивився надвір.

Хлопчина бадьоро труснув білявою чуприною, сказав:

— Тутечки ось недалеко людина хвора. Потрібен лікар. Чи не допоможете?

— Що там таке? — спитав Баландін.

— Живіт у нього болить. Хоч сказись. Це тут недалечко. Біля Маріїного кутка. Ось дядько Зенон знають. Дядьку! — покликав він.

— Так, так, так, — кивав головою старий.

— Я вас прудко доведу. В мене коняка є, — наполягав хлопчина, надягаючи шапку.

— Добре, — згодився Баландін. — Доведеться, бачу, поїхати. Ви як, Зеноне Марковичу? Поїдете?

— Дядько най вдома посидять, — втрутився хлопчина.

— Гаразд, — одразу погодився Шепта. — Може, воно й справді того...

— Може, й справді, — сказав хлопчина, не зводячи зі старого погляду.

За кілька хвилин Баландін зібрався. Окрім вакцини, шприца та камфори, у нього не було нічого.

— Ходімо, — сказав хлопчина, відчиняючи двері.

Він подивився на Баландіна круглими пташиними очима — світлобровий, з тонко окресленим, нервовим носом, з гречною, але жорстокою посмішкою; підперезаний він був нашим солдатським ременем.

Вийшли надвір. Баландін, тремтячи од холоду, потюпав слідом за хлопчиною, і під ногами розмірено, дерев'яно рипів сніг. Біля паркана стояли сани, на яких сидів

чоловік у чорному кожусі. Він навіть не обернувся, коли Баландін і хлопчина сіли в сани.

— Поганяй, Миколо, — сказав хлопчина, вмошуючись поруч із Баландіним.

Сани рушили.

Це сталося сімнадцятого січня 1947 року, відрядження у Баландіна кінчалося за тиждень. Паспорт і документи він залишив на обласній санепідемстанції. При ньому був тільки реєстр недужих у цьому вогнищі та наказ Міністерства охорони здоров'я УРСР про дальші заходи до зниження захворювань на висипний тиф. Мороз дужчав. Баландін підняв комір. Їхали мовчки; лише чоловік у чорному кожусі щось зрідка мурмотів, звертаючись до коняки. Вони їхали начовганою дорогою, по головній вулиці села; видно було зорі, кінь хропів, село здавалось вимерлим. "Такими, мабуть, були середньовічні села під час епідемії чуми", — подумав Баландін. Хлопчик у німецькій шинелі вперто мовчав. Баландін ніяк не міг втямити, де лежить отой Маріїн куток. Сани звернули з головної вулиці і виїхали в поле. Баландін обернувся.

— Не хвилюйтеся, — сказав хлопчина. — Пан потрапив у розпорядження боївки УПА. Прошу не хвилюватись.

В руках у нього був автомат.

"Виявляється, я пам'ятаю все. Все чи майже все, — подумав Баландін. — Виразно пам'ятаю, як у п'ятдесятому році до мене — я вже працював тоді в Центральній лікарні Темлагу — підійшов зморений чоловічок зі звернутим набік носом і ніяково сказав: "Драстуйте, пане лікарю. Не впізнали? Це ж я. Я. Юрко Гомон. Невже не впізнали? Мене в сорок восьмому взяли. Я на третьому пункті працюю. На лісоповалі".

Він перемінив обличчя. І посмішка у нього була не та. В сорок сьомому він посміхався як переможець. Він знав, що я боюсь його. Він знав, що я не вискочу з саней і не побіжу засніженим полем, бо побоююсь, що позаду гримне черга і кулі продірявлять сніг і мою спину..."

...У Баландіна задубіло обличчя, зашпори позаходили в пальці. Їхали вже з півгодини, потім той, що сидів попереду, спинив коня, помочився і, витягнувши з кишені ватяних штанів ганчірку, зав'язав Баландіну очі. Ганчірка тхнула махрою. Вони ще довго їхали, і коли вітер стих, коли почулося рипіння дерев і хрускіт гілок, Баландін зрозумів, що вони опинилися в лісі. Сани нарешті стали. Конвоїр звівся, Баландін почув чийсь притишені голоси. Потім його сіпнули за руку. Він ступнув у сніг, і зразу ж гілка боляче подряпала обличчя. Люди, яких він не бачив, підхопили його під руки і повели. Він ковзався, спотикався, але його тримали міцно, не даючи впасти. Нарешті почали спускатися по сходах униз, запахло житлом, гримнули двері, на них війнуло теплом, смородом, крізь пов'язку просочувалося світло; коли з Баландіна зірвали ганчірку, то спочатку він нічого не міг зрозуміти: сльозилися очі. Нарешті роздивився.

Він стояв у низенькому підземному схроні, схожому на бункер, який мав обжитий вигляд: стіни були побілені, хоча синюваті, наче трупні плями, сліди вогкості проступили на стелі та на стінах. Грубка, в правому кутку три автомати — два ППШ і один німецький — МП, застелені лежанки, на одній з яких горілиць, нерухомо лежав

чоловік, накритий плащ-палаткою; етажерка з книгами; стіл і декілька табуреток — ось і все умеблювання схрону, в якому, крім Баландіна і чоловіка на лежанці, було ще троє: хлопчина в німецькій шинелі, котрий привіз Баландіна, кремезний рудуватий здоровань у сірому, селянської в'язки светрі, в чорних бриджах та намащених чоботях і вузькогрудий літній чоловік: лице біле, дрябле, ніби вимочене під час довгого прання, і англійські, дбайливо підстрижені вусики. Вузькогрудий сидів у валянках, галіфе і військовому френчі кольору хакі невідомого Баландіну покрою — з великими накладними кишенями. На столі стояла гасова лампа, що кидала на стелю круглий відблиск.

— Гаразд, Юрчику, — ласкаво сказав чоловік у валянках. — Ти, мабуть, хочеш їсти?

Не чекаючи відповіді, він витяг з-під лежанки торбу, вийняв звідти кусень житнього хліба, замерзле, аж тверде, сало та брудно-білу головку часнику.

— Сідай, — наказав він. Хлопчина зразу ж сів за стіл і почав уминати сало; часником він натирав шерхку скоринку хліба.

— Друже Галайда, — промовив рудуватий здоровань, глянувши скося на Баландіна. — Треба совєцькому товаришеві зробити ревізію.

— Стривай, — обізвався чоловік у валянках. Він оглянув Баландіна з ніг до голови — повільно, з професійною ретельністю, начебто прикидав: скільки може коштувати пальто, шапка або чоботи, голова чи руки Баландіна. Потім злегка поворушив пальцями:

— Зніміть пальто. В нас тепло. Сідайте.

У всіх людей в цій криївці був акцент — вони трохи шепелявили: замість "сідайте" вони казали "шідайте". На етажерці Баландін помітив "Короткий курс історії ВКП(б)" в канонічній зеленкуватій палітурці.

— Справа ось у чому, — сказав, випростуючи ноги, чоловік у валянках. — Зараз ви оглянете цю людину. — Він кивнув головою в бік лежанки. — Це великий чоловік, великий лицар. УПА пишається ним. Він повинен жити. Треба його врятувати. Ви розумієте?

— Розумію, — хрипко сказав Баландін.

Пістолет у чоловіка в валянках висів зліва, на німецький кшталт. До бляхи на поясі було припаяно саморобний, вирізаний з мідної пластинки тризуб.

Демба засвітив акумуляторний ліхтар. Баландін підійшов до лежанки. Відкинув плащ-палатку. Перед ним лежав блідий, молодий на вигляд, чоловік, оброслий чорною щетиною; руки, наче в мерця, складено на грудях. Він повільно розплющив очі; повіки його, здавалось, втратили еластичність і стали алебастровими — вони розмикалися поступово, і в напіввідкритих шпарках блиснули білки. Тендітні довгі пальці пораненого нагадували рекламні зліпки з людських кистей, які подекуди виставляють у вітринах перукарень або косметичних кабінетів. Він був одягнений в сорочку захисного кольору і в засмальцьований кептар, а ноги йому хтось загорнув у шерстяну ковдру з червоним написом: "Krigsmarine".

— Що? Облава? — ледве чуто запитав поранений.

— Спокійно, друже. Це лікар.

Поранений байдуже стулив повіки.

— Розгорніть його, хлопці, — наказав чоловік у валянках. — А ви, пане совєцький лікарю, подивіться, будь ласка, на його ноги.

Поранений лежав у забризканих кров'ю кальсонах, порізаних нижче колін ножицями; на обох ногах невміло були намотані бандажі; шини не наклали. Баландін підняв ногу пораненого, попросив хлопчину допомогти — взявся обережно знімати бандаж. Шари бинтів злиплися в тих місцях, де просочилася і вже встигла побуріти кров, а тому з кожним витком бинта бура пляма все збільшувалась. Поранений знепритомнів одразу ж, як тільки Баландін доторкнувся до його ноги. Ліва гомілка виявилася перебита — зламані були обидві кості. Стопа ледве трималася на клаптеві шкіри.

— Що в нього? Що з ним буде?

— Дуже серйозне поранення, — сказав Баландін. — Він втратив багато крові. Зараз у нього шок. Треба ампутувати. Але зважте на те, що я не хірург. У мене ніяких інструментів нема. Адже я — лікар-епідеміолог.

...— Миколо Петровичу, — сказала Ліля, зазираючи в кабінет. — Вас кличуть до телефону.

Баландін пройшов через усю лабораторію, нікого, крім Лілі, не побачивши.

— Слухаю, — підняв трубку. — Сергій Сергійович? Так. Так. Все в порядку. Тільки що скінчили нараду. Так. Ні, поки що нічого. Настрій? Настрій у всіх гарний. Бойовий. Завтра проведемо серію експериментів по перевірці вакцини. Так. Так. Алло! Все нормально. Молодець, добре тримається. Не чекав навіть. Теж добре. Ні. Нема потреби. Дякую. Перекажу. До речі, Сергію Сергійовичу. Дайте вказівку про куриво. Нехай куплять "Біломор". Пачок чотири. Ні. Мені не треба. Я "Джебел" курю. Гаразд, гаразд. Треба відвикати. Акт? Складемо. Неодмінно. Дякую. Так, так. Дзвоніть.

Повернувшись, Баландін приліг на диван.

Десять грюкнули двері, лунали голоси. "Мабуть, ліжка привезли... Що я наробив? — подумав він, і відчай охопив його, у грудях нестерпно заболіло; Баландіну здалося, що він усією вагою тіла наліг на гострий сталевий гак і повиснув на ньому; він завмер, намагаючись не ворухитися. — Чому я не один, як тоді, взимку сорок сьомого року? — подумав Баландін. — Один у тому лісі, один у смердючому схроні; почуття відповідальності за майбутнє — ось що відрізняє людину від звіра, казав колись Приходько. В такому разі я ще не людина, — подумав Баландін. — Це почуття тільки просинається в мені. Тисячу разів правий Павлов; треба прагнути до постійної бажаної, але так ніколи й не досяжної мети. Я мріяв про "Макбета" — і що? Мета завжди повинна бути недосяжна. Абсолютно недосяжна, як сказав би лікар, що приймав Маринку. Ставши реальністю, вона перетворюється на щось несподіване, жорстоке, що лякає нас окресленістю ліній, кольорів, облич, голосів, — усім тим, що випадає з-під нашого контролю, над чим ми вже не владні, чого починаємо побоюватися.

Може, треба було податися в Батумі? — подумав Баландін. — Сісти на теплохід і... І

знову переживати, що якийсь віслюк назве тебе дідусем; гарна у вас онука, сказав він. Шмаркач. І все ж таки там було добре. Там чудове повітря. Безглуздо все в житті влаштовано, — подумав Баландін. — Мені це повітря зовсім ні до чого. Мені поталанило в житті. Це було щастя. Тепер я розумію, що це таке — щастя: Велта, Маринка, море. І навіть я вередував, треба було цінити кожну хвилину".

...Баландін запустив п'ятірню у волосся Маринки. У Маринки було серйозне безброве личко, на якому виразно проступав рум'янець — наче на молодому персику.

— Як настрій? — спитав Баландін.

— Сім-десять, — діловито відповіла Маринка.

На набережній, біля поручнів, юрмилися люди. Всі дивилися на чорний череватий тритрубний іноземний пароплав, який помалу виповзав із порту по смарагдовій площині моря. Пароплав посувався так повільно, що навіть не був оточений пінявим німбом. На кормі ліниво теліпалася синьо-біло-червона ганчірка.

"Синє місто, синє море, — подумав Баландін. — Нудьга. Ходять у розцяцькованих сорочках, корчать з себе іноземців. Ах, учора подумали, що я німець! Подумали, що німець, — ах, подивіться на його щасливу пику! Невже подумали? Звичайно! Окуляри, зачіска. Зараз у моді коротке волосся. Я по-німецьки ані бум-бум. Повно німців. Демократи? Чи західні? Різні. Француженок бачив? Ось де дівки! Дурниця. Такі ж, як і всі. Сині гори, лазурне море на плакатах Держстраху, "в сберкассе деньги накопили, путевку на курорт купили", столиця курортного кохання..."

— Жору Ординцева шкода, — сказав він. — Ми з ним ще в сорок шостому познайомилися. Ще до моєї історії. Гарний хлопець.

— Він і тоді так? Тоді теж?

— Так, — сказав Баландін. — Це в нього під час війни почалось.

— Подивись, як гарно, — сказала Велта, його дружина. — Просто не віриться. Мені мама казку розказувала... ніби вона тут була. Балтика зовсім інша.

— Мамо, мамусю, мамульцю, купи морозиво, — запхикала Маринка. — Татусю, скажи мамці. Я сьогодні ще не їла.

— Ідіть, — махнув він рукою. — Мені не треба.

"І все ж таки здорово, — подумав він, пригадуючи, як Велта і Маринка весело скакали по стежці донизу, до кіоска з морозивом. — Потім такі дні згадують, коли лазять у багні. Мокра земля, дощ. Ось тоді тільки по-справжньому можна зрозуміти, чого вартий день життя на морі — день свободи, гірко-солоні води, непотрібних розмов про погоду, традиційних суперечок про колір моря; ось коли з усією страшною ясністю та виразністю розумієш, що таке щастя. Це відчуття потрібно кожній людині, щоб потім, лежачи в багнюці, вмираючи, знати, що десь далеко ще існує сонце. Моя мрія збулася. Я бачу сонце і море, чому ж так неспокійно на душі? Кинь, Баландін, — сказав він самому собі, — кинь, старий, подивись, які гарні дівчата сміються, дивлячись на море. Вони не знають, що таке вологодський конвой. Їм взагалі незрозуміло — що таке конвой. Вище голову, Баландін. Ніхто у тебе більше не забере сонце. І у Велти теж. І в Маринки.

Це було щастя, — умовляв він самого себе, — це щастя — чим же я був тоді, йолоп, невдоволений?"

Відчув, як хтось ударив його зсередини м'ясистим кулаком у груди, і примружив очі, чекаючи, що ось зараз він полетить донизу на швидкісному ліфті, на тому ліфті, що йде в глиб землі; всередині розросталася безповітряна пустка; він відкинув назад голову, чекаючи на наступний удар. Потім намацав пульс. "І все-таки це було щастя, — подумав він. — Я достеменно це знаю. Такого більше не буде. Треба прийняти валідол".

Обережно підвівся, зняв халат і сорочку, знову ліг на диван, підклавши під голову зім'яту піжамну куртку, яку одягав, ідучи в заразку.

"Невже Махов правий? Я не подумав про майбутнє цих людей: про дітей Дорошенко, про Лозицького, про Лілю, про Махова. Я переступив у ту заборонену зону, де починається чуже існування, складне, непідвладне мені, неповторне існування, зазіхати на яке — значить коїти вбивство, як би воно потім не називалося; експеримент, подвиг, жертвність. Зараження повинен був провести я особисто. Боже, як би мені було зараз просто, коли б я був сам.

Ні, я ні в чому не винний, — відповів він самому собі. — Почуття відповідальності за майбутнє — ось чим відрізняється людина. Ми відповідаємо за те, щоб стефанівська історія не повторилася. Ми всі. Ми повинні були провести цей експеримент, і ми його проведемо; і ніякі сантименти тут не допоможуть: ніхто не зніме з нас відповідальності за життя людей. І наша доля тут також ні до чого. Вакцину треба виготовити. А всі інші розумування — це добре закамфльоване боягузтво. Аварія з камерою — трагічна випадковість. І вона не повинна заступити закономірність: нашу відповідальність перед людьми. Махов бреше".

Він випростався на дивані; погляд — нерухомий. В шухляді столу лежав сталевий патрон із стерильним шприцом та дві ампули платифіліну. Баландін випростався, прислухаючись до рівномірного шерхоту дощу і гудіння холодильного прилавка, але він уже нічого не чув: нестямно боліло серце, а перед очима маячило темно-коричнєве, ніби вирізьблене із шматка вузлуватого дерева, страждене обличчя Лукерії Іванівни Левченко, яка стояла на піщаному цвинтарі, схрестивши безсилі черстві руки на грудях, і лише зрідка скрикувала: "Синку мій! синку... Лишенько моє... Син-ку!"

IX

Чоловік у брудній вишиваній сорочці брязнув обрізом іржавої труби по вітрині. Скляні скалки важко впали на хідник. У чоловіка було втомлене обличчя. Він витер спітніле чоло і пройшовся по хіднику. Кожен його крок супроводжувався дзенькотом скла. Чоловік був у парусинових, колись білих, черевиках, зав'язаних чорними шнурками. Він знову махнув трубою і висадив уцілілу частину вітрини. Потім одкинув трубу — грім покотився по вулиці — і обтер іржу з долонь. Він обережно перехилився всередину — обережно, щоб не поранити живіт гострими скалками скла, — і взяв мішечок з борошном. Краї мішечка було підгорнуто, наче рукава сорочки.

— Миколко, а йди-но сюди, — покликав він.

— Пшеничне, — сказала літня жінка в хатньому халаті, нервово поправляючи

волосся. — Їй-бо, пшеничне!

Підліток, з обличчям круглим та жалісливим, наставив лантух. Чоловік у вишиваній сорочці, балансуючи у вітринному прорізі, витяг ще кілька пакетів з крупою і все це поклав у сірий лантух. Потім витер рукою обличчя і подивився на людей, що мовчки стояли на хіднику.

— А ви чого стоїте? — сказав він добросердно. — Беріть! Все одно пропаде. Беріть, люди добрі. Начальство повтікало, лахва повна. Беріть, беріть. Соціалізм настав, їй-бо!

Він весело лупнув очима і взяв лантух на плечі. Його руки були в борошні.

— Ходімо, — сіпнула мама Лілю за руку. — Це пацюки.

Вони повернули за ріг. Ліля чимчикувала поруч з мамою, озираючись, щоб ще раз подивитися на веселого спітнілого чоловіка у вишитій сорочці.

— Це пацюки, — повторила мама і міцно стиснула Лілину руку.

Місто було збентежене і порожнє. Синіли непотрібні вивіски перукарень; сторопіло застиг бронзовий, почорнілий від сажі та попелу Богдан Хмельницький, який безпомічно змахнув булавою; розбите віконне скло повисло на вузьких смужках газетного паперу; стали шкарубками й пожовтіли накази штабу місцевої протиповітряної оборони; зааніміли грамофонні розтруби гучномовців. По вулицях шастали спітнілі, заклопотані люди зі стомленими обличчями і важкими лантухами за спинами. Біля мануфактурного магазину на вулиці Комінтерну стояв натовп. Через те мовчазне стовковисько вулиця здавалася ще безлюдніша. Натовп вразив Лілю — постаті людей спотворені, а самі люди скидалися на паралізовані, сонні статуї, що застигли на хіднику. Наблизившись, Ліля зрозуміла, в чому справа: в руках людей були відрізи крепдешину та шовку. Безрукі люди не розходились — вони розлючено зазирали в магазин. Нарешті звідти визирнула опасиста жінка. Вона обійнялася з голою людиною. Жінка ледве пропхалася через вузькі двері, пригортаючи до грудей беззахисне рожеве тіло цієї людини. Вийшовши на вулицю, вона прихилила людину до поручнів, що оточували вітрину. Витягла із кишені пильника шматок червоної китайки і витерла обличчя. Гола синьоока людина завмерла як по команді "струнко". "Та це ж манекен", — з жахом подумала Ліля. Жінка взяла манекен на оберемок і пішла собі геть, у напрямку вулиці Саксаганського.

— Не пропадати ж, — мимрила вона, розштовхуючи натовп. — Не пропадати ж добру, — оскаженіло мимрила вона, поклавши масну руку на рожеву сідницю манекена.

— Господи, — сказала мама. — Що ж це? Господи!..

На них ледве не налетів збуджений хлопчик — стрижений, худорлявий, засмаглий, в сірій сорочці, на грудях його теліпався на ланцюжку великий значок Тсоавіахіму.

— Йдуть! — заволав він. — Щоб я так жив!

Він тяг відро, по вінця повне барвистих льодяників. Хлопчик побіг далі, і Ліля чула, як ритмічно постукує дужка відра; стукіт оддалявся дуже швидко. Ліля з мамою подалися нагору. Під ногами у них похрустували льодяники. Коли вони вийшли на бульвар Шевченка, мама зупинилась, щоб хоч трошки перепочити. Повз них пройшов

дідуган у пошарпаному демісезонному пальті з оксамитовим чорним комірцем. Дідуган не поспішав, він уважно подивився на Лілю кролячими очима. Його борідка була схожа на ватку, приліплена наспіх, — наче старий, квапливо виходячи на вулицю, вже в передпокої, не маючи під рукою люстра, абияк приліпив до підборіддя віхтик вати. Пальто він застібнув на всі гудзики; на лацкані погойдувався, наче вагадло годинника, невеличкий срібний хрест. Дідуган ніс букетик білих жоржин.

— Господи, нарешті, — шепотів дідуган.

Він ішов, випнувши груди, а голову тримав нерухомо, ніби забув про існування шиї, він ішов, покірливо й благочестиво дивлячись уперед, а букетик квітів ніс, як несуть із церкви свічку в страсний четвер, на білому тижні, коли хочуть, щоб вона не згасла по дорозі додому.

— Господи, — сказала мама. — Ідуть, ідуть.

Од Єврейського базару, вгору по бульвару Шевченка, повільно йшли люди з автоматами в руках. Вони йшли, обережно озираячись; у всіх були однакові сіро-зелені голови. "Гаряче їм", — подумала Ліля. Ці люди були пофарбовані в ящірковий колір. Збоку, по хіднику, несміливо дибали хлопчики — їх було четверо; хлопчики напружено дивились на незнайомих солдатів. Один з автоматників повабив хлопчиків пальцем. Вони злякано притулилися до мертвотно-блідій стіні двоповерхового прасоподібного будинку, що виходив на вулицю Комінтерну та на бульвар Шевченка. Будинки побілили перед Першотравневими святами (Ліля добре знала його: тут мешкала бабуня — мати її тата). Котрийсь із хлопчиків, розхрабрувавшись, підійшов до автоматника. Солдат, жестикулюючи, наказав узяти плаский зелений ящик.

Дідуган у демісезонному пальті зупинився і почав щось виголошувати, трясучи букетом квітів, але його ніхто не слухав. Солдати йшли байдуже повз нього, повільно наближаючись до Лілі. Каски з білими орлами збоку, ремінці на підборіддях, круглі, схожі на термоси, зелені фляги, важкі ранці, розхристані френчі, неголосний регіт. Мама притулилася до огорожі Ботанічного саду. Лілі закортіло пити — вона пригадала, що вище, біля червоної стіни університету, є кіоск, де завжди буває холодна сельтерська вода. Мама вчепилася обома руками в Ліліні плечі, притиснула її до себе. Хлопчик, що тягнув ящик з патронами, проходячи повз них, злякано подивився на маму.

— Біжи додому, синку, — тихо проказала мама, але він пішов далі, навіть не озирнувшись. Дідуган стояв на розі і все ще потрясав букетом; солдати наче й не помічали його — вони стомлено чвалали вгору, притискаючи держак автоматів до животів. Високий пухлогубий солдат, посміхаючись, відокремився од своїх товаришів і наблизився до огорожі. Він зупинився недалеко від Лілі. Закинув автомат за спину і розчепірів ноги. Ліля побачила, як по хіднику побігла жовта цівка. Їй хотілося заревти.

— Не смій дивитися! — сказала мама. — Чуєш? Заплющ очі.

Вони не помітили, як до них підійшов дідуган. Він тримав жоржини так, як чередник нагайку: важкі суцвіття висіли на мотузках стеблин, погойдуячись і торкаючись хідника.

— Мадам, пан Красовський підло брехав. Я запевняю вас, мадам. Це не вони. Знову Росію обдурили. А я думав, що пан Красовський — порядний офіцер. Адже кадетський корпус разом закінчували... Повірте мені, мадам.

— Ідіть собі, — сказала мама.

— Наш корпус недалеко від станції. Я знаю напам'ять гудки всіх поїздів. Кур'єрський з Петербурга...

— Облиште, — сказала мама.

— Не вірте пану Красовському, прошу вас, мадам, — не вгамовувався старий. Віхтик вати на підборідді ображено здригався. — Хіба ви не бачите? На них фальшиві погони. Погони повинні бути ширші. Окрім того, в стрійових частинах канти червоні. Тепер ви зрозуміли? Фаль-ши-ві.

— Ідіть собі, — сказала мама. — Я вас не чіпаю...

— Мадам, я хочу, щоб ви були моїм секундantom, — пробурмотів дідуган, ідучи геть. Квіти він кинув на хідник.

..."Двадцять з гаком років минуло, — подумала Ліля Різник. — Двадцять років, і ще десять років, і ще десять, роки, роки, але це залишиться в мені, як невиліковна хвороба; воно залишиться в мені і помре зі мною. Я не передам цього в спадщину. Такі речі, на щастя, не спадкуються".

Ліля обережно видобула з ексикатора жовто-сірий шматочок мозку і поклала його у блендор. Потім долила у блендор трохи води та встромила вилку в штепсель. Блендор, схожий на колотівку для молочних коктейлів, заспівав обридним, верескливим голосом.

Ніжні клітини людського мозку забушували у блендорі. Ліля підійшла до крана, пустила воду. Підставила руки, з полегшенням відчула крізь прозору гуму рукавичок приємний холодок. Все ж таки легше. Вона вимкнула блендор.

— Євдокіє Іванівно! — покликала Ліля. — Готово!

— Добре, — відгукнулася Дорошенко. — Сховайте в холодильник.

Ліля обережно перелила сіру рідину у скляночку. "Все-таки добре, що я нікого з них не бачила, — подумала вона. — Так легше працювати. Читаєш напис на скляночці: "І. Левченко". І все. "І. Левченко, 26 років, с. Стефанівка". Дата смерті. Добре, що я не бачила цього І. Левченка. Добре, тому що тепер у мене в шприці його мозок. І, може, саме в цьому шматочку було сконцентроване його кохання — п'ятдесят грамів кохання, подрібненого і перетвореного на суспензію. Кожного разу, коли я опускаю мозок у блендор, я думаю про це. Лілю, ви знаєте — тут плавають цілі світи; Лозицький має рацію: у мене в шприці плавають слова, що належать цій людині, тільки їй — тисячі слів, її ніжність, її сміх; її думки про майбутнє; її таємниці; її спогади про війну — якщо тільки вони збереглися.

Пішов третій десяток, — подумала Ліля, наближаючись до чогось забороненого. — Зупинись", — сказала вона. Але було вже пізно. Це почуття вже охопило її: як перше жовте листя у червні — непомітні симптоми осені; його ще дуже мало, люди не помічають його або не хочуть помічати. Осінь починається поволі, невблаганно, з

маленьких таємних прикмет: хоча вже жовтіють, вистигають хліба і в садах натруджено гудуть ситі бджоли, але всі переконують себе, що літо тільки починається, тільки починається, що літня відпустка ще попереду, що все попереду; неповороткі автополивальниці ворухать водяними вусами; мокрий, розпечений хідник пашить парю; в'яле листя липне до ґрат водостоку. Їх ще дуже мало — листків, цих перших провісників осені. У вересні воно буде скрізь — нікуди від нього не сховашся. Воно шелестітиме під ногами; ти розтопчеш його, і запах палого листя збудить тебе. Завжди, коли ти починаєш думати про осінь і листолет, ти мимохіть згадуєш батька. Іноді тобі хочеться заплакати, але ти чимало прожила на світі, щоб розуміти, що такі хвороби не вигоїти слізьми. Сльози тільки заважають. Як заважали тоді мамі.

— Яшо, що ж це буде? Господи, що буде? — схлипувала мама.

Батько терпляче зав'язував поворозки на дорожній торбі.

— А я хіба знаю? — спитав він. — Чому ти мене питаєш? Все буде гаразд. Шнайдер казав, що вони організують артілі.

— Обережно, Яшо! Не розбий банку.

— Навіщо все це? — сказав тато. — Навіщо мені ці полуниці? Як тільки доберемося до місця, я напишу. Шнайдер казав, що нас повезуть на Західну Україну.

— Господи, — заридала мати.

Батько зав'язував довго, ретельно дорожню торбу. Нарешті він поляскав долонею по гладких зелених боках торби і поставив її на обідній стіл.

— Не плач, Вірочко, не плач. І навіть не думай мене проводити. Шнайдер каже — все може бути... Краще ви з Лілею вдома посидьте.

— Татку, — сказала Ліля. — Західна Україна — це далеко?

— Дві пари шкарпеток. Господи, мабуть, мало. Теплу білизну я тобі дала нову, польську. Пам'ятаєш, я її весною на товкучці купила. Де носовички? Ти не забув?

— Там дуже гарно, — сказав тато. — Шнайдер був у тридцять дев'ятому на Західній Україні. Вам, мабуть, дозволять приїхати.

— Навіщо це ти надів цю дерев'янку? — спитала мама. — Чому не протез?

— Так краще, — сказав тато. — Протез важкий. Ти не хвилюйся, Віро. Я напишу. Ось побачиш, одразу ж напишу. Ви мені в посилці вишлете. Поки що я обійдусь. Бачиш, Вірочко, я не зовсім іду. Залишаю вам свою ногу.

Він винувато усміхнувся, надів кашкет: старий, колись дуже модний, літній білий кашкет з чорним козирком.

— Яшо, постарайся знайти маму.

— Не знаю, — сказав тато. — Вона, мабуть, піде по Брест-Литовському шосе, потім по Керосинній. Як я її знайду? Ти бачила, що на вулицях коїться?

— Постарайся, — схлипнула мама.

Він підійшов до стола, присів, незграбно виставив дерев'янку і всунув руки у лямки своєї торби.

— Так, так. Смішна ти людина. Ніби я не хочу її знайти. В крайньому разі я спитаю у них. Шнайдер каже, що у німців ідеальний порядок.

— Яшо! — зойкнула мама. — Лілю! Що ж це таке? Тато зняв торбу, поставив її на ослінчик, розв'язав поворозки. Витяг із торби банку з варенням.

— Я обійдуся, — сказав він. — Туди їхати яких-небудь два дні. Нехай Ліля їсть. Де ви тепер полуниці дістанете? Віро, прошу тебе — не випускай поки що Лілю на вулицю. Всі знають, що вона схожа на мене. Ну, пташко, до побачення.

Він поцілував Лілю. У нього було мокре, неголене, злякане обличчя — двадцять з гаком років тому; він пішов, і Ліля та мама, припавши до вікон, дивились, як шкутильгає він через двір, розгрібаючи дерев'яною листя. Він пішов, прокресливши на землі слід од дерев'яної ноги. Шкіряна, на металевих шарнірах нога валялась під ліжком до осені сорок третього року, коли зондеркоманда підпалила їхній дім, але в сорок третьому році вони були вже далеко від дому — вони ховались у Каневі, в матусиної сестри. Ліля розбила банку з полуницями через півгодини після того, як пішов батько. Мама ридала над банкою, як над покійником. Солодка, липка рідина розтеклася по підлозі, і Ліля, витираючи підлогу, почала облизувати пальці. "Не смій, — замахала руками мама. — Там скло".

Залишилася фотографія, пожовкла, як осіннє листя. Навіть у Лілиних снах батько мав жовте, нерухоме, як на фотографії, обличчя. Ніби він тулив обличчя до мутного слюдяного віконця, бажаючи краще розгледіти Лілю; мутне, забризкане довгими дощами, немите, останнє віконце, через яке він дивився на світ. "Материні фотографії теж пожовкнуть, — подумала вона. — Треба перефотографувати. Одержу зарплату і замовлю портрети. Замовлю, поки не пізно. Одержу зарплату? — подумала вона. — Навряд". Крізь зарості спогадів пробився голос Дорошенко:

— Лілю, сховайте емульсію. Ідіть митися. Пізно вже. Час спати.

...Закінчився цей сірий, примарний, вогкий, безмежний день. Дорошенко не запалювала світла; в кімнаті час од часу обережно буркотів термостат; на лабораторному столі виблискували скляні ковпаки — три ковпаки, — під якими стояли чорні мікроскопи МБІ-2 із скошеними тубусами, притиснутими до сталевих вигнутих спин. На табуретці, поруч із ліжком, де нерухомо сиділа, зажурившись, Дорошенко, стояла центрифуга — її кришка була відчинена, всередині виднілись порожні, нерухомі пластмасові скляночки, куди вставлялися пробірки. Скляночки висіли безвольно, як листя засохлої рослини.

Дорошенко доторкнулась до маленького важеля і трошки посунула його праворуч. Центрифуга стиха загула, скляночки як по команді трохи піднялися, заворушились, спочатку нерішуче, потім швидкість збільшилася, і всередині центрифуги утворилося блискуче коло, й пластмасові лігвища для пробірок зайняли горизонтальне положення. Дорошенко зітхнула і вимкнула центрифугу. Потім узяла зі столу тонкостінну склянку і, піднявши кофту, почала зціджувати молоко.

Білі молочні цівки затанцювали в склянці, і незабаром вона нагрілася: Євдокії Іванівні приємно було тримати в руках склянку — це маленьке джерельце тепла у вистиглій, зануреній у присмерк кімнаті. Тихо увійшла Ліля, запалила світло. Дорошенко поставила склянку на стіл.

— Це боляче? — спитала Ліля.

— Що?

— Коли дитина... коли груди бере.

— Ні, — похитала головою Дорошенко. — Коли-небудь ви теж узнаете... Це дуже приємно.

Ліля відкрила термостат і, дивлячись у сяюче мідне дзеркало (зсередини дверцята імпортованих термостатів були оббиті тонкими листами міді), почала розчісувати мокре волосся.

— Гаряча. Хочете помитися?

— Ні. Втомилася... все болить. Не можу ворухнутися.

— Я до нього стукала, — сказала, трохи помовчавши, Ліля.

— А він що?

— Все те ж. Каже — не заважайте відпочивати. Вечеряти не буду, каже.

— А куди кефір поділи?

— Поставила у холодильник, — відповіла Ліля.

— Може, мені піти?

— Не треба. Він не відчинить. Мені здається, що не відчинить. Краще не підходьте.

— Гаразд, — погодилася Дорошенко.

Ліля витягла з сумки круглу рожеву коробочку з кремом "Жарден". Набравши на вказівний палець трохи крему, вона почала обмацувати своє обличчя рукою, як це роблять сліпі, коли знайомляться з ким-небудь, і обличчя її одразу вкрилося тонким шаром жиру.

— Вам дати крему? Це живильний.

— Ні, дякую.

— Нерви, — зітхнула Ліля. — Після війни у всіх нерви...

— Ні, Лілю. Справа не в нервах... Справа в Махові. Ніколи б не подумала, що він такий...

Ліля закрила термостат. Гребінець та коробочку з кремом сховала в сумку.

— В неділю тітка приїздить... а ключ у мене. Де вона зупиниться?

— У вас гарна кімната?

— Сусідів багато. Ми з мамою після війни зайняли. Наша згоріла.

Дорошенко схилила голову на подушку. Просунула руки під матрац і міцно стиснула холодні ребристі краї ліжка. Потім промовила, не розплющуючи очей:

— Ілько сьогодні вранці бухикав. Не треба було пускати його до школи. Пробачити собі не можу. У Івасика сип якийсь. Мабуть, діатез. Федя пропаде без мене.

— Ви... що йому сказали?

— Що я могла сказати? Набрехала. Сказала, що ми виконуємо нову інструкцію міністерства.

— А він?

— Зрозумів, певно. Злякався. Брехати я не вмію. Він знає. Каже, що у мене в голосі з'являється щось таке...

— Хто з дітьми буде?

— Він дав телеграму. Сестрі своїй. Щоб приїхала.

— Ви... щасливі... з своїм чоловіком?— затинаючись, спитала Ліля.

— Так. Дуже.

— Не вийти мені звідси, — сказала Ліля.— Я знаю.

Її біле, лискуче від крему обличчя затверділо. Здавалося, що вилиці, і короткий горбатий ніс, і велике підборіддя, і побляклі губи (Баландін забороняв працювати в лабораторії з нафарбованими губами) — наче все це вирізьблене з кості.

— Я знаю... — знову мовила Ліля. — Навіщо вони лаються? Яке це має значення? Слухати тоскно... Винен, не винен... Загинемо всі. Все одно загинемо. Тільки мені зараз не можна... саме зараз... це несправедливо... не можна... зрозумійте ви нарешті... У мене...

Вона хотіла ще щось сказати, але не зуміла і, зігнувшись та прикриваючи рукою рота, вибігла з лаборантської кімнати, і Дорошенко почула знайоме квиління: у-у-в-е-е...

Дорошенко встала, вилила молоко в раковину, набрала в склянку холодної води. Ліля, похитуючись, повернулась в кімнату і впала на ліжку, схлипуючи.

— Лілю, киньте. Ну, не треба. Не треба, Лілю. Нічого з нами не станеться. Чуєте, Лілю? Я, правду кажучи, не вірю, що ми заразилися. Баландін панікер, адже ви знаєте. Знаєте?

— Так, — сказала Ліля, тремтячи.

— Ну, киньте. Нічого не станеться, ось побачите. Посидимо тут три дні та й розійдемося. Сміятимемося потім, ось побачите. Випийте водички.

— Вам добре, — сказала Ліля. — У вас діти є, чоловік. А у мене... Що ви розумієте? Навіщо ви мене розраюєте? Він не панікер. Я сама бачила, як рурка зіскочила.

— Тихше, Лілю. Не розмовляйте, а то знов почнеться.

— Нічого ви не розумієте, — сказала Ліля, перевертаючись долілиць, ховаючи обличчя в подушку. Вона заплакала. Подушка і постіль були просякнуті мишачим запахом складу. Ліля заплакала ще дужче, ще безнадійніше.

— Ви... нічого... не розумієте, — говорила вона в подушку. Дорошенко чула спотворені, напівзадушені слова: — Вам... добре... у вас... діти... Діти є... Хіба ви розумієте? Адже я не за себе... не за себе боюсь... Розумієте?

Її слова пропадали в намоклій подушці, вона лежала, зануривши голову в це місиво слів, вона лежала, розкидавши руки, ниць, як тоді, на острові, як тоді, на острові...

...Всі його розмови про антибіотики, про музику, улюблені кінофільми, нічні дзвінки трамваїв — усе було брехнею, тільки тепер вона зрозуміла. Бо якби він не брехав, якби говорив про інше, а не про те, як він любить слухати сільські пісні (які вже тут пісні? — п'яне голосіння на весіллі), і якщо люблять — хіба про це кажуть, хіба такі слова шепочуть у ніч, урочиста тиша якої зганьблена п'яними зойками?.. Ось тоді він і взяв Лілю за руку, взяв і мовив тихцем:

— Ходімо. У мене ключі від човна. А весла я вже сховав на березі.

Весла були сховані в кущах, вода тхнула прілими водоростями; було темно; Ліля зиркнула на годинник, але стрілки не були вкриті фосфоруючою речовиною, вона так і не довідалась — котра година. Ліля сіла перша, сіла на кормі і встромила руку в воду — в теплий, пружний, стрімкий потік. Її супутник гріб, роблячи томливу паузу в кінці кожного гребка, і весла ковзали по воді з легким сплеском, потім він нахилився вперед і ставив лопаті весел перпендикулярно до поверхні води і м'яко, наче ненароком, занурював їх у воду, але не глибоко, а саме так, щоб лопаті вкрилися водою, і тоді, подаючись назад, всією вагою тіла і силою м'язів налягав на весла, і човен летів до острова, серед причаєного гомону ріки, нічних, схованих у темряві шерехів і дрижання прохолоди. Десь неподалік від острова він кинув весла і, перелізши через лавку, незграбно обійняв Лілю.

— Ану, тпрусь на місце! — усміхнулася Ліля, але вона вже боялась його: почуття страху і чекання вже заволоділи нею — вона ще раз встромила руку в воду. Вода була тепла. "Можна погрітися в цій воді", — подумала вона.

Ліля подумала й про те, що на острові доведеться роздягатись, треба буде зробити це так, щоб його не було поруч — він занадто збуджений і не пустить її у воду, — а плаття й сорочку вона розвісить на вербі, і коли вранці розчісуватиме волосся, то кімната наповниться тихим шарудінням піску.

Всі його розмови про антибіотики закінчувались так — тихим шарудінням піску на світанку, коли розчісуєш волосся і пісок сиплеться на газету.

Коли човен уткнувся в берег, він витяг його на пісок і почав зривати з Лілі плаття.

— Почекай, божевільний, я зараз, — прошепотіла вона і зникла в заростях верболозу; темно, пустельно було на цьому відлюдному випадковому острові, а він сидів і чекав на неї, стурбований і злий, і йому кортіло бігти, підкорюючись якомусь інстинкту ночі, хотілося бігти, повзти, ламаючи вперте вербове гілля (підвівся й озирнувся навкруги), він знав, що цей острів сьогодні належить йому (Лілі не було видно), тільки йому, до самого світанку, — він аж сп'янів од цієї думки. І в цю мить почув сплеск.

— Ч-чорт! — вилаявся він і побіг навпростець через острів, продираючись крізь верболіз. Спіткнувся і побачив її плаття та сорочку.

— Ч-чорт! — знову вилаявся він і шпурнув сорочку геть.

Ліля пручалася, — слизька, холодна, груди у неї були невеликі, тверді.

— Облиш, — твердила вона, — облиш, божевільний... Ліля поривалася звільнитись із його обіймів, але він не відпустив її, він витяг її на пісок, він був володарем цього острова, і ніщо вже не могло його зупинити.

Хвилі накочувались на берег неритмічно, хрипко скрикнув буксир, хвилі стьобали піщану спину острова — голосно, тихо, тихше, безмовно...

...Дорошенко сиділа на Лілиному ліжку. Ліля схлипувала, Дорошенко гладила її, відчуваючи вогку м'якість Лілиного волосся. Вітер жбурляв у вікна жмені крапель. Ліля лягла на бік, згорнувшись клубочком закривши обличчя долонями — міцними, пропахлими м'ятним запахом туалетного мила та солодкуватим ароматом крему.

— А ви впевнені, Лілю? — спитала Дорошенко.

— Впевнена.

— Буває, вони помиляються.

— Ні, — схлипнула Ліля. — Я була у Вилегжаніна. Він реакцію на жабах ставив. Поки я купила цих жаб клятих... Пішла в зоомагазин. А там черга. Мені здається — всі на мене дивляться.

— Ну?

— Позитивна. Ні, це точно.

— Негідник, — сказала Дорошенко. — Він хоча б знає?

— Що з того? Знає. Ну і що? Я шкодую, що сказала. Тільки себе принизила.

— Він хто?

— Університетський. У них там завжди практика. У них база в Каневі.

— Знаю, — сказала Дорошенко. — Ось так штука. Ні, цього так не можна залишити. Негідник він. Треба йти в університет. В партбюро.

— Що ви? — злякалась Ліля. Вона витягла із сумки хустку і почала витирати обличчя. — Нікуди я не піду. Нізащо в житті. Ні, ні. Ніколи. У нього дружина, двоє дітей. Що ви?

— Тоді треба щось із вами вирішувати. Ще не пізно? Як там із строками?

— Третій місяць.

— Треба поспішати, — сказала Дорошенко. — Ви ще молода, у вас все попереду. Як тільки карантин закінчиться, я подзвоню Шенфальду. Він допоможе.

— Шенфальд? Хто це?

— Є у мене такий знайомий. Доцент. У нього золоті руки.

— Ні, — похитала головою Ліля. — Ні, Євдокіє Іванівно. Цього я не зроблю. Нізащо.

Дорошенко піднялася з Лілиного ліжка, підійшла до дверей, відчинила їх, виглянула з кімнати, зачинила двері і, стягуючи через голову вузьку кофточку, сказала:

— Діло хазяйське. Шкодуватимете потім. Ви просто нічого не розумієте. Це злочин — наперед уже залишати дитину без батька.

— Ну й добре, — з ненавистю сказала Ліля. — Кому яке діло до мого життя? Вам що? Не вам страждати. Залишати дитину без батька я не маю права. А ось себе без дитини залишити? Га? Маю я право? Вам добре радити: у вас все, як у людей. Чоловік, діти. А що в мене? Шеф тільки на свята тост проголошує: щоб Ліля вийшла заміж. А Ліля не може вийти заміж. Не може! Нікому я не потрібна! Ліля невродлива, та й вік уже не той. Хіба зараз такі потрібні кому-небудь? Зараз виходять заміж дівчата народження сорок третього року. А я в сорок третьому воду возила на санках. Колодязь далеко, взимку це, мороз, на санках діжка з водою. Мотузки обледеніли, не гнуться, пальто на мені подерте... На тому тижні пішла у театр. Дивлюсь — переді мною сидить дівчинка. Років вісімнадцять їй, дев'ятнадцять. Шийка тоненька, на шийці пушок, а волосся ніби каштанове, його навмисне лондатоном миють. Дивлюсь — а волосся все обсипане порошком. Золотий порошок. І на шиї цей порошок, і навіть на сукні. Червона

сукня, із шерсті червоної. Уявляєте? Вся голова обсипана золотим порошком... їй в антракті квіти купляли... Ну, куди мені?

Дорошенко роздяглась. Тепер, залишившись у коротенькій блакитній сорочці, вона неначе помолодшала, наче скинула разом з одягом кілька років; і свіжість в її тілі не зів'яла: воно стало легким, гнучким; одяг сковував її рухи: тепер вони були вільні, м'які, невимушені, цнотливі. Дорошенко швидко сховалася під ковдру.

— Куди мені? — сказала Ліля. — Була одна-однісінька і залишусь одна. І ще сто й двісті років я була б одна... Та й чого мені сподіватися? Якого принца? Був у мене один. Слюсар-газовик. Володя. Пішли ми з ним у Першотравневий парк. Симфонічний концерт, гарно все так. Я все це до сліз люблю. А він каже: кинь ти, Лілько, цю муру. Ходімо, краще де-небудь на схилах посидимо. Буде повний порадок. Він так і казав: порадок. Уявляєте? Ледве не заплакала. Цей хоч все про музику торочив. Народні пісні, каже, люблю, платівки із записами Джілі. Та ще й антибіотиками голову мені запаморочував. Він на пеніциліновому заводі працює.

— Хіба він не університетський? — здивувалась Дорошенко.

— Він на вечірньому відділенні. У них теж в Каневі практика. У нас з тобою, каже, співдружність науки та практики. Бог із ним. Ви думаєте, я нещасна? Ні, Євдокіє Іванівно. Я щаслива, вірите? Щаслива, не думайте, щаслива, що все так вийшло. І йому я вдячна. Вдячна, хоча вірила йому, як дурепа остання, вірила, коли він теревенив — усе кину, піду, куди ти, туди і я. Хіба ж я примушувала його? Хіба вимагала, щоб він говорив мені все це? На край світу... Навіщо? Але я щаслива все ж таки. Я вже не сама. Не сама — це найголовніше. Вдвох ми вже ходимо. Як подумаю про нього — все од радощів перевертається.

— Лягайте, — сказала Дорошенко. — Лілю, лягайте. Вам тепер треба спати якнайбільше.

— Гаразд, — покірливо сказала Ліля, встаючи. — Тільки спати я однаково не буду. Ніколи не думала, що доведеться спати в своїй лабораторії. У мене в кімнаті нічний такий, до стіни приладнаний. Приймач ввімкну, лежу, слухаю. Кімната у мене гарна. Тахта, книжкова шафа. "Золота осінь" Левітана. Сусідів, правда, багато. Але люди вони непогані. До мене добре ставляться... А тут... Що робити? Про смерть думати?

— Ви, Лілю, ці розмови облиште. Якщо про це думати, можна так себе розпустити... — різко сказала Дорошенко. — Людина не має права приділяти смерті багато уваги. Це нижче гідності.

Помовчала, потім спитала:

— Ви ще нічого не купували? Дитині.

— Ні, — сказала Ліля.

— Я бачила дуже гарне накривало. Блакитне, із верблюжої шерсті. Для хлопчика.

— А якщо дівчинка?

— Беріть блакитне. В крайньому разі — потім обмінюєте. Ви де купати думаєте?

— В кімнаті, — сказала Ліля. — На кухні протяг завжди. А у ванній кімнаті картоплю тримають. Доведеться в кімнаті.

— Це не страшно. Коли Ілько народився, ми з Федею в гуртожитку мешкали. Знаєте де? Нагорі, біля планетарій. Щодня я купала. Він у мене босяк. Як ногою гупне! Бризки на всі боки! У нас були такі бляшані ночви... Ох і босяк.

Вона засміялася.

— Мені бляшані не подобаються. — Ліля скинула светр. — Мені здається, що емальована ванночка краща. Вона красивіша. Така, як у нас у коридорі.

— Краще за все — дерев'яні ночви... Тепло зберігають... а запах який чудовий!

— Як у мене фігура? Ще не видно? — Ліля кілька разів повернулася то одним, то другим боком до Євдокії Іванівни, притуливши повні білі руки до грудей.

— Лягайте скоріше. Простудитесь. Ви ж після душу. Ану — марш у постіль. Фігура нормальна. Як у фігуристки... в сніговій симфонії. Лягайте.

Деякий час вони лежали мовчки. Десь далеко гули паровози та сурмили електрички.

— Люблю їздити, — позіхнула Ліля. — Вокзали люблю. Цікаво на вокзалах. Запах тирси, тютюну, носильники ходять... Люди купують в кіосках непотрібні книжки... Цікаво. Поїхала б зараз куди-небудь. Я навіть голоси вокзальних дикторів люблю. З них насміхаються завжди. А мені — подобається.

— Андрій поїхав, — сказала Дорошенко. — В Миколаївську область. Весь університет поїхав. В колгоспи.

— Цікаво, який прогноз на завтра?

— Невідомо. Я Феді сказала, щоб завтра Ілька не випускав на вулицю. Ілько розмовляв зі мною по телефону... Все в трубку бухикав.

— Якби сонце.

— В Миколаївській області гарна погода. Андрій написав.

— Так, — знову позіхнула Ліля. — Все ж таки південь. Світло погасимо?

— Я вимкну. Ви лежіть. Холодно.

Дорошенко прочалапала по підлозі й погасила світло. Перш ніж лягти в постіль, подивилась у вікно.

— Він не спить. Треба було все ж таки примусити його випити кефір. Зрання нічого не їв.

— Ніхто його не примусить, — мляво заперечила Ліля. — Це такий впертий чоловік... Нічого з ним не станеться. На добраніч.

Дорошенко знову гулькнула в постіль, радіючи теплу, що збереглося в складках ковдри. Вона довго не слала, лежачи з широко розплющеними очима; відчувала, як зігрівають обличчя маленькі струмочки сліз...

Х

...Ігор не спав. Минала третя година ночі. Махов голосно й сито хропів, і Ігор подумав, що на привалі оцей хропак було б чутно у всіх наметах, — вони брали на висходження тримісні перкалеві намети, сріблясті стінки яких пропускали воду та звуки, — і всі, напевно, обурювалися б, і Махова навіть могли б намалювати в табірній стіннівці або ж на прощання дотепники із самодіяльності вдесьтох "відтворили" б його

хропак, і відгомін од цього хропака ще довго блукав би по нічних горах, по тих горах, які вгадувалися в чорній тьмі цілком виразно, так що можна було уявити їхні обриси (небо над табором здавалося зовсім невеличким майданчиком з нерівними краями, а на тому майданчику люмінесцентно виблискували зірки).

"Ось хто спокійний, — з повагою подумав Ігор, прислухаючись до того, як хропе Махов. — Ось у кого треба вчитися мужності. Ось що значить побувати на війні. Він спить. Чому ж я не можу заснути? Буває летаргічний сон. Я захворів на летаргічне безсоння. Чого я боюсь? Боюсь прогавити початок?"

Перебрав у пам'яті прикмети хвороби Джосера: хвороба починається поволі, підвищується температура, легка недуга, болі в голові, дуже часто починаються розлади ковтання, водобоязнь. Все це нагадує сказ. Потім настає черга паралічів... Потім...

Ігор спробував проковтнути слину, але в роті було сухо. Відчув, як усе тіло пітніє. Спробував ще раз ковтнути — і не зумів. У горлі пересохло. Ігор злякано скинув із себе ковдру, підвівся. На столі намацав пляшку, в якій лишилось трохи кефіру. Швидко підніс пляшку до рота. Кефір не виливався. Довелося кілька разів струснути пляшку. Кисла прохолодна рідина потекла в горло. Ігор зробив кілька жадібних ковтків і поставив пляшку на стіл. Заспокоєний і майже щасливий, ліг у постіль. Махов безтурботно хропів. "Оце справжня людина, — подумав Ігор. — Махов виявився сильною людиною. Махов молодець.

Мені подобається його сила, і впевненість у правоті, і протест, бо людина завжди повинна протестувати проти... не має значення — проти чого, — думав Ігор, — але людина не повинна бути покірлива, і Баландін сьогодні нарешті це відчув. Махов назвав речі своїми іменами, тільки й того. Він позбавлений усіх цих сантиментів, за якими деякі ховають власну кволість і дряблість. Але дуже він був нерухомий. Нагуляє собі гіпертонію. Зовні спокійний, нерухомий, а всередині — пекло. Дарма, що зовні спокійний, — подумав Ігор. — У всякому разі він може проковтнути слину, коли йому заманеться. Не маю жодного сумніву. Справжній хлопець".

Ігор підвівся, встромив ноги в холодні черевики і вийшов у передпокій. Тут було темно, стояв вогкий холод: в правому кутку, на стіні, мерехтіли якісь незрозумілі цятки. Ігор придивився ближче: світилися літера "Т" і цифри на телефонному диску. "Справжній підводний човен", — подумав він. Зняв із заціпки трубку (блмнув червоний сигнальний ліхтарик) і набрав номер Б 4-75-60.

Довго ніхто не підходив; Ігор уявив, як Гриць Сотников дивиться нетямкуватими очима на телефон, як чуває волосаті груди, як злазить із ліжка і човгає по кімнаті.

— Ти знову дзвониш, падлюко? — почув Ігор жіночий голос. — Ти мені даси коли-небудь спокій? Запам'ятай: між нами всьому край!.. Скінчено! І якщо ти ще раз подзвониш, я покличу міліцію. Зрозумів?

І гримнула трубка.

Ігор вийшов з передпокою і, обмацуючи рукою стіну, наблизився до прохідної кімнати. Проминувши холодильний прилавок, опинився в маленькому коридорчику,

який вів у заразку і куди виходили двері кабінету Баландіна, душової кімнати і вбиральні. Ігор зайшов до вбиральні. Невиразне відчуття тривоги, що зародилося ще в передпокої, коли він прислухався до оскаженілого голосу незнайомої жінки, зміцніло: він зрозумів, що йшов так повільно й боязко по коридору, неохоче обмацуючи стіни, зовсім не тому, що не знав дороги. Ні, він боявся спіткнутись. Це було знайоме, майже містичне відчуття; іноді воно вселялося в його істоту, коли він повинен був спуститися в підвал, — в такі хвилини Ігор, невпевнено ступаючи вперед, боявся одного: спіткнутися об чиєсь тіло. Ігор судорожно поляскав долонею по стіні, шукаючи вимикач. Але не встиг намацати. Протяжний людський стогін примусив його вибігти із вбиральні. Стогін повторився. Це був хрипкий, не дуже голосний, але повний смертного жаху та болю стогін. "Баландін!" — подумав Ігор, торгаючи щосили замкнені двері кабінету. Вони не піддавались. Ігор пригадав, що в замку повинен бути ключ, у потемках провів рукою по дверях і ледве не скрикнув од болю: напорівся на гостру скляну скалку, яка стирчала в дверній рамі. Нарешті знайшов ключ. Повернув його справа наліво, але відчув, що двері замкнулись (забув, що замок приладнаний не так як треба), тоді він гарячково крутнув ключ за годинниковою стрілкою, і двері відчинилися: Ігор вбіг до кабінету (темрява тут була особлива — гнітюча) і спіткнувся об щось м'яке. Анітрохи не здивувався, бо був готовий до цього; темряву знову порушив короткий, безнадійний стогін. "Невже агонія?" — подумав, жахаючись, Ігор; він натиснув кнопку настільної лампи.

Баландін заляк на підлозі в проході поміж диваном та книжковою шафою. Ноги його лежали на дивані — напівзігнуті, обм'яклі ноги з великими жовтими ступнями та міцними кістлявими пальцями. Баландін був у піжамних штанах та синій майці — він лежав горілиць, із зосередженим обличчям, з розплющеними очима і допитливо дивився на Ігоря — дивився не кліпаючи, і його пласке обличчя з приплюснутим носом та густими бровами скидалося на погордливий, спокійний, безтурботний лик древлянського бога.

— Миколо Петровичу! — прошепотів Ігор, стаючи на коліна і беручи важку правицю Баландіна в свої руки, щоб намацати пульс. Серце Баландіна працювало повільно й ритмічно. — Що з вами, Миколо Петровичу? Ви мене чуєте?

Баландін лежав мовчки, не ворухився, дивився просто перед собою. Ігор спробував трохи підняти Баландіна. Той застогнав, притулив долоні до грудей, потім схопився обома руками за виріз майки і рвонув так, що майка затріщала. Тіло у Баландіна було спітніле, безвольне; Ігор силкувався підняти його і не міг.

— Облиште, — простогнав Баландін. — Серце... не чіпайте...

— Я зараз, — мовив Ігор. — Сергія покличу.

— Не треба, — промимрив Баландін, задихаючись. — Тут добре... Прохолода... Нікого не треба... Його не треба... Нізащо...

Ігор обхопив обома руками Баландіна ззаду, напружився, підняв (ноги із стуком упали на підлогу) й повалив на диван; потім підняв ноги, опустив їх на диванну подушку. Баландін хрипко дихав і лівою рукою хапався за горло, ніби його зсудомила

спазма.

— Миколо Петровичу! Чуєте мене? Що вам дати? Нітрогліцерин є у вас?

— Болить, — ворухнувся Баландін. — Ой як болить.

Ігор метнувся до столу — там лежало кілька книг, автореферат дисертації Асі Зельдич із дарчим написом, запальничка-пістолет і велика фотографія — усміхнені люди на тлі МДУ.

— В шухляді, — тихо сказав Баландін.

Ігор знайшов сталевий патрон, витяг звідти шприц і, відламавши пиптик ампули, набрав у шприц платифіліну. Відтягнув на плечі Баландіна тугу складку шкіри і, кваплячись, встромив голку, впорскуючи платифілін. Баландін заплющив очі і байдуже випростався на дивані; дихання спокійне, пульс 54, м'який, ритмічний, слабкого наповнення; Ігор підняв з підлоги ковдру, вкрив Баландіна. Випадково глянувши на свою долоню, побачив, що вона забризкана якоюсь темною фарбою. Кров, зрозумів він.

— Ідіть, — мовив через деякий час Баландін. — Мені покращало.

— Нікуди я не піду, — буркнув Ігор.

— Ідіть. Я сам.

— Не розмовляйте, — сказав Ігор.

— Треба було валідол прийняти.

— Так. Треба було прийняти.

— Нема ані краплини.

— А пантопон є?

— Теж нема.

— Погано, — сказав Ігор. — А якщо знов?

— Не витримаю... Сили нема.

— Витримаєте, — сказав Ігор, вмощуючись у кріслі. Баландін заляк у дрімливому мовчанні. Ігор розсівся в кріслі, не зводячи погляду з Баландіна. Ковдра, якою той був укритий, повільно й розмірено піднімалась.

"Наша професія несумісна з уявленням про силу, — подумав Ігор. — Адже ми по суті й сьогодні приречені на поразку — якщо не завжди, то надто часто. Ми безпорадно розводили руками, коли вмирили люди в Стефанівці. А потім на розтині з професійною байдужістю дивилися, як прозектор відпилював черепну кришку і виймав мозок. Стаючи лікарями, ми заздалегідь уже програмуємо свою слабкість: людина ніколи не буде безсмертна. Тому ми завжди стоятимемо перед лицем людських страждань, перед неминучістю поразки. А я хочу перемагати! — подумав Ігор, зіщулившись од холоду. Баландін куняв на дивані. Ігор помацав його руку. — Добре, — задоволено подумав він. — Платифілін подіяв".

"Перемагати! — думав Ігор, притиснувши коліна до грудей і обхопивши ноги руками. — Той, хто хоч раз стояв на верховині, коли по долах пливуть хмари, подерті на гострих скелях, а орли далеко внизу здаються маленькими цяточками, той, хто пізнав відчуття, коли вдалині відкривається двогорба, карбована вершина Ельбрусу, а ще далі хисткі барви моря, а в ясну погоду — ходять такі альпіністські легенди — можна

побачити навіть турецький берег, той, кому пощастило сидіти на верховині, прислухаючись до гуркоту снігових лавин, до сміху товаришів, що були разом з тобою на висходженні, до океанського бриніння вітру, — той розуміє, що значить перемагати. Перемагати!"

— Ви чому не спите? — спитав Баландін.

— Не хочеться.

— Відлягло, — глибоко зітхнув Баландін. — Вкладайтеся слати.

— Посиджу. Не спиться.

— Котра година?

— Двадцять п'ять на четверту,

— Як там на вулиці?

— Як з відра.

Баландін дивився в стелю; ковдру він натягнув на груди, відкривши мумієподібні, нерухомі ступні, що лежали на проламаній диванній подушці. Ігор бачив його спокійний жовтуватий профіль, могутню оголену шию і міцне адамове яблуко, яке ледве ворухилось.

— Чи не здається вам, — раптом сказав Ігор, — що з'явилося дуже багато людей, які навчилися через усе переступати — через людину, через її волю, через власні переконання? І це, по-моєму, найстрашніша зброя двадцятого віку. А не атомна бомба.

Баландін повернувся на бік, обличчям до Ігоря. Ноги він підібгав, сховавши під ковдру.

— Наївний хлопчик, — усміхнувся він. — А коли їх не було, цих людей, що люблять переступати?

— Дайте пульс, — мовив Ігор.

Він, стежачи за секундною стрілкою, підрахував пульс.

— Сімдесят вісім.

— Добре, — кивнув Баландін. — Лягайте спати. Я вже якось сам...

— Посиджу трохи, — сказав Ігор. — Спати не хочеться. Холод собачий.

— Завтра палитимуть уже. Білан обіцяв. Автоматичну газову піч поставили, а вона барахлить.

— Ось що мене кажить, — Ігор випростав занімілі ноги. — Вік супутників називається. Космос, електроніка, атом. А ми тут... через якусь рурку паскудну... Ось у мене хлопці знайомі — люди як люди: фізики. Протони, нейтрони, реактори. В тридцять років стають докторами наук. Сміються з мене. Кажуть—шевці ви, а не вчені. Ми частки нові відкриваємо, а ви від нежиті не можете вилікувати...

— Слухайте ви їх, — розлючено сказав Баландін. — Я їх... усіх цих фізиків... терпіти не можу. Вік космосу! Електроніки! Шелихвісти! В селах діти ще від проносу вмирають... Вбиралень мало. Лазень на Україні в селах майже нема. А вони патякають—космос! Їм у двадцять разів легше. В двісті разів. Зробили залізко і ганяють по ньому частки. І пишаються. А в нас кролі у віварії здихають—піді здогадайся: чому? Адже ми нічого до пуття ще не знаємо. А у цих ваших фізиків із горла пре... Грошки

сиплються... Хіба ж можна порівнювати... А я через свою камеру бігав по місту, як собака скажений, висолопивши язик. Канючив кожен гвинтик... кожна рурку. Скільки спирту довелося дати за одну гуму! Так що ви облиште цей комплекс неповноцінності. Вам пишатися треба! Ми — найкорисніші люди на землі. Особливо дитячі лікарі... Подайте, будь ласка, сигарети.

— Вам не можна.

— Дайте. Все одно.

Він похапцем чиркнув сірником і, за звичкою, прикриваючи долонями вогник — од вітру, — запалив сигарету. Потім усміхнувся.

— Маринка у мене кумедна... Коли їй було два роки, вона мене називала мамадядько. Зрідка мене бачила. Або у відрядженнях я, або ходжу вечорами до Академки. Ось тільки недавно в Ялті ми з нею не розлучалися.

— Не подобається мені Ялта. Піжамників багато. Краще Місхор.

— А мені сподобалося. Чудове місто.

— Місхор краще, — наполягав Ігор.

— Мені в Ялті дуже сподобалося. Дружина була в захопленні.

— А ви у великому Кримському каньйоні були? — спитав Ігор.

— Ні, не був.

— Там форель потрясна. Гарно.

Він пригадав, як це було: Світланка йшла тоді в бавовняних штанцях, що гарно облягали її стегна, та в темно-зеленій чоловічій сорочці з дрібним незрозумілим малюнком. Ігор ніс її речі в своєму рюкзаку. Зійшовши з яйли, вони наблизились до струмка. Стали на коліна, занурили обличчя в повільну, нагріту воду й напилися. Потім сіли й поснідали. Каміння, що лежало в потоці, обросло з боків кошлатими зеленими борідками, а іржаві кам'яні лисини, які стирчали над поверхнею, були розпечені. Ігор кидав камінчики в струмок. Бризки, що падали на лисини, негайно висихали. Пішли далі. Ущелина звузилася так, що її стрімкі стіни майже стикалися, — немов це були велетенські кам'яні жорна. Ігорю та Світланці пощастило увійти сюди в ту єдину і неповторну мить, коли нарешті запало мовчання — повне, глибоке, вологе мовчання старих скель, низького чагарника і струмка — він був то ледве помітний, то зненацька виникав з-під землі, коли впадав у видовбані на дні ущелини еліпсоїдні, дивовижно округлені ванни, призначені, здавалось, для ідеально обтічних істот. В цих ваннах струмувала прозора вода. Він покликав Світланку — вони завмерли над ванною, Ігор погладив Світланчине волосся — тепле, з гарячим солодкуватим запахом залишеного недавно виноградинка. Невеличкі, легкі рибки, сяючи сріблястими тілами, нерухомо висіли у воді. Вони наче ширяли в швидкоплинному просторі струмка.

— А я в Ялті свого оперуповноваженого зустрів, — сказав Баландін. — У нього хворі нирки.

— Розмовляли?

— Ні.

...Баландін дивився на вітрину фотоательє. Маринка з Велтою купували персики.

"Як люди люблять фотографуватися, — думав Баландін. — Дуже хочуть бути вродливими". Пригадав, які виробляв міні, коли його фотографували на Лук'янівці. Профіль. Фас... Хто там наступний?.. А тут? Солодкі жінки із відретушованими обличчями, з яких видалено все: прищики, зморшки, дрібні дефекти носа і зачіски, а також неповторний вираз очей, а також складку біля губ — усе, що робить людину людиною. "Я стаю жовчним, — подумав він. — Хіба мені не однаково?" Браві моряки. "Гарне у цього хлопця обличчя. Мені б таке, — подумав він із заздрістю. — Навіщо? Що я з ним робитиму? Добре, що Маринка схожа на Велту. Не припусти господи, щоб була дівчинка-боксер". Ще одна недоладна зачіска з кренделями на чолі. Сорочка, на якій зображено цілий ботанічний сад. Недбало зав'язана краватка. Гімнастерка — мабуть, щойно повернувся з армії. О, яка красуня! "В цьому є навіть щось потворне, — подумав він. — Надто вже кричуще відхилення од норми". Перевів захоплений погляд — і здригнувся: шпарки пронизливих очей, тонкогубий рот, лице стандартне, як п'ятак. Чубчик — його ретельно прилизаний чубчик. Вуха сокирками. "Це він. Що він тут робить? — подумав Баландін. — Відпочиває від трудів праведних, — відповів сам собі. — Він регулярно приносить свою сечу на дослідження. З такою ж регулярністю він влаштовував обшуки. Білок, п'ять-шість червонокрівців у полі зору".

— Ви йому підкорились? — спитав Ігор.

— Так.

— Він, мабуть, теж вважав, що це справедливо.

— Мабуть, — знизав плечима Баландін. — Не знаю. Він робив своє діло. А у нас своє діло. Головне для людини — ні в чому не мати сумніву. Головний ворог — це сумнів. Треба знати, чого ти добиваєшся. А все інше відкинути геть. У кожного повинна бути мета. Мрія. Може, навіть — недосяжна. Не треба боятися. Так навіть краще. Такі люди перемагають. Тільки вони. Всі інші підкоряються їм. Цих людей не люблять, ненавидять, але — поважають. Так уже заведено.

— Холодно, — позіхнув Ігор.

— Ідіть спати, — попросив Баландін. — Уже ранок.

— Піду, — підвівся Ігор. — Світло погасити чи хай горить?

— Нехай горить. Ідіть. Тільки дивіться, дівчат не розбудіть.

— Води вам дати?

— Не треба.

— Я пішов. Спокійного ранку.

— Спасибі вам, Ігорю. Погано мені було. Спасибі..

— Пусте. Налякали ви мене...

Зовсім замерзлий Ігор тихенько вийшов із кабінету Баландіна.

Махов уже спав тихо, тільки ледве чутно сопів. Ігор ліг на вистиглу постіль, не пробуєчи навіть згорнутись клубочком. Поклав руки під голову, витягся в ліжку — ногами доторкнувся до холодної нікельованої спинки — і почав розглядати карту України: великий темний прямокутник на стіні, який уже почав вкриватися попелястим ранковим світлом; Ігор лежав, намагаючись вгадати древні обриси землі,

пінисті кордони моря, розпізнати клопоть Криму на прозорій друкованій поверхні Чорного моря; він лежав, думаючи про траверс пасма Джугутурлючат і про міцних хлопців із "Спартака", які йшли вперед, не озираючись. Ці хлопці йшли на Джуги, і їх штовхало туди щось більше за звичайне честолюбне бажання закрити майстрів і одержати маленький срібний значок. "А що? — подумав Ігор. — І що штовхає Баландіна? Яка сила народилася в ньому, звідки вона взялася, хто він такий?"

XI

Ігор прокинувся о пів на дев'яту. Перед ним, оточена червоною широкою облямівкою, простяглася Україна — в рожевих та зелених переливах областей, у химерних звивинах залізничних ліній, шосейних шляхів і річок, у різноманітності сіл, містечок, районних та обласних центрів. Ігор приклав вказівний палець до повіки й натягнув її: карта втратила барвисту розпливчастість, її обриси стали чіткі, сухуваті. Ігор зрозумів, де ж він. Згадав, що сталося вчора вранці і сьогодні вночі.

Ліжко, на якому спав Махов, було порожнє.

Ігор здивовано помітив, що поверх ковдри на ньому лежить ще й фуфайка (такі фуфайки тримали в лабораторії на випадок морозів — співробітники, які сновигали з корпусу в корпус, накидали їх на себе).

В кімнаті було душно. Хтось у сусідньому приміщенні калатав по трубах парового опалення.

— Прокинувся, — констатував Махов, увійшовши до кімнати. Махов був у штанях і шовковій майці. Він розтирав вафельним рушником тіло так енергійно, що на плечах з'явилися червоні смуги.

— Що нового в цьому домі?

— Їсти подано. Тільки гарнір кепський. Макарони, — повідомив Махов. — Є какао, а також по шматочку "Київського" торта.

— Хана, — свиснув Ігор. — Якщо так почали годувати...

Махов повісив рушник на спинку ліжка і почав надівати смугасту трикотажну сорочку. "Де він дістає ці жахливі сорочки? — подумав Ігор. — Очевидно, йому їх дарують".

— Виспався? — спитав Махов.

— Де там, — скривився Ігор. — Вночі тут була божевільня.

— Що таке?

— Шеф ледве дуба не врізав. Стенокардія.

— А-а... — сказав Махов.

Він, не поспішаючи, застібнув смугасту трикотажну сорочку на всі гудзики, поправив комірець і накинув на шию засмальцьовану краватку. Ліжко Махова вже було застелено за всіма правилами військового розпорядку. Краї подушки молодцювато стирчали, наче різжки полковницької папахи.

Ігор ступив босими ногами на лінолеум, потягнувся і голосно мовив:

— Ні, панове. Ліжко я не застелятиму.

— Перестань, — сказав Махов.

— Приступаємо до водних процедур, — декламував Ігор.

— Ти худий, — із заздрістю сказав Махов. — Жереш, як слон, а худий, практично, як тріска. А мені не можна нічого борошняного. Я від торта одмовився.

— Браво! Ти креміль, Махов. Сталева воля. Тебе можна запускати в космос. Ти цілком дозрів для цього.

— Щось ти надто вже розігрався, — примружився підозріло Махов. — Диви, не доведе до добра. Веселий дуже.

— Ти був коли-небудь на висходженні? — спитав Ігор. — Хоч раз у житті?

— Ні.

— Тоді ти цього не зрозумієш.

— Можливо.

Ігор нарешті надів шерстяну сорочку лагідно-гірничного кольору. Поплескав себе по животі й сказав позіхаючи:

— Цікаво, що про нас у газетах напишуть. Як гадаєш? Народився в скромній селянській родині... Високо оцінили заслуги покійного С. О. Махова, нагородивши його почесною грамотою обкому ДТСААФ... Тільки ось як вони напишуть: після тяжкої тривалої хвороби чи раптово? І те й друге — неточно. Бо якщо після тривалої — всі подумують, що рак. Якщо раптово — подумують, що по місту прокотилася епідемія інфарктів. Якщо трагічно загинули — теж погано: скажуть, що по п'янці в аварію попали. Важко їм буде з нами...

— Ти за інших не розписуйся, — порадив Махов.

— Знав би ти, Махов, як я проклинаю себе.

— За віщо?

— За те, що поїхав з Домбая. Мені там посаду пропонували. Лікарем альптабору. Будиночок, гори, едельвейси, альпійські луки, Тур'є озеро, гарні сучасні дівчата, підвищена кількість ультрафіолету в повітрі. Життя! І гроші теж не ті, що тут. Жив би собі сто п'ятдесят років. Дурень!

— Хіба себе треба проклинати?

— Облиш, Махов. Набридла вже ця пісенька. І так здуріти можна.

— Що, розжалобив він тебе? — розуміюче посміхнувся Махов. — Ех, ти! Нюні розпустив. Альпініст... Олень!

— Я олень? Добре. Все ж таки благородна тварина. Але мені страшенно набридли сильні особистості. Розумієш? Ти, Чінгісхан, Баландін... Ікласті. З породи ікластих. У горах краще... Чистіше... без вас.

Махов нічого не відповів. По діагоналі перетинав кімнату — це складало чотири з половиною метри, машинально лічив кроки: не поспішаючи, ходив по білій, з сірими панелями кімнаті, забарвленій рідкуватим світлом осіннього ранку, по кімнаті, заставленій білими, наче аж мертвими, меблями, і тільки карта України, що висіла над їхніми ліжками, була насичена барвами, а все інше вкривали убогі, холодні кольори, притаманні лікарням та науково-дослідним лабораторіям. Блюзнірськими здавалися тут ліжка, особливо Ігореве незастелене ліжко. Махов зупинився, глянув на Ігоря:

— В житті не можна бути христосиком. Одного разу ми з Шуркою Смирновим взяли в полон фріца. В сорок п'ятому. Він нам фотографію тицяє. Ось, мовляв. Фрау, кіндер. Ми розкисли. Перемога все одно. Що ж, закидай ноги на плечі... Він у лісок, у лісок. Як гахне звідти. Шурку — на смерть. Зрозумів?

— З чого це він гахнув? — глумливо поцікавився Ігор. — З прямої кишки? Чи з пальця? Брешеш...

— Із автомата. Олень. Там його приятель сидів... Чекав.

— Тепер ти мене послухай. Вечір спогадів. Сидимо на Білалакаї. Вів нас Гіля Погребняк. Цього літа. Не розрахував. Сніг як сипонув — темрява, батеньку мій!.. Не розрахував він. Думав — проскочимо. Харчів — анітрохи. Ледве сидимо, дихаємо. Гіля каже: "Хлопці, бийте мене. Ну хоч у морду дайте разочок. Я заробив. Хоч разочок. Загнемось — жалітимете, що не дали". Ми мовчимо. День, другий, третій. На третій день — день народження Гілі. Була з нами дівчинка одна — Галка Калайдюк. Перший клас. Витягає банку згущеного молока. "Гілочко, — каже, — з днем народження!" Чмокає його. Ми його за вуха. Льодорубом по банці — і по колу... На четвертий день — сонце. Ми пішли.

— Дешева романтика, — презирливо сказав Махов.

— Яка там романтика? Дурень. Ми в одній зв'язці йдемо. Зрозумів? Нам не можна штурхати один одного. Однією мотузкою зв'язані. Треба триматися разом... Піду, вмитися треба.

В коридорі Ігор зустрівся з Баландіним. На грудях у того над верхньою кишенею халата була велика іржава пляма, і це трохи здивувало Ігоря: шеф завжди дотримувався чистоти. Баландін змарнів, обличчя втратило свіжість, волосся розкучмане, а на щоках уже пробилась рясна поросль, як у людини, що звикла голитися кожного ранку. Баландін сонливими, забудькуватими очима подивився на Ігоря, пройшов був повз нього, потім обернувся:

— Ви... нікому не казали?

— Про що?

— Про ніч.

— Ні, — збрехав Ігор.

— Не треба казати.

— Гарзд.

Баландін злегка хитнув головою, даючи зрозуміти, що розмову закінчено, все вирішено, й важко пішов до серологічної кімнати.

Ігор хлюпнув один раз в обличчя водою, що зберігала металевий запах труб, і витерся.

— Добридень, — сказав він, побачивши Дорошенко. Вона несла із заразної кімнати штатив з пробірками. Дорошенко вдяглася в халат, а хустку насунула на самі брови. Виглядала кепсько.

— Як спали? — спитав Ігор.

— Стеля протікає, — зітхнула вона. — Може впасти.

— Треба полагодити.

— Подзвоню зараз до бляхаря. — В її голосі і рухах відчувалась втома.

— Я сам полагоджу. Махов допоможе.

— Добре, Ігорю, — трохи пожвавішала Дорошенко. — Спробуйте, дуже вас прошу. Там все наскрізь промгло. Ось-ось впаде. Шеф скажеться.

— Гарзд. Нема чого дзвонити. Піду на свіже повітря. Це у вас що? Вакцина?

— Вакцина. Нова серія. Сьогодні будемо імунізувати за новою схемою. Дзвонив Осадчий, дав нову схему. Цілу годину протоколи йому диктувала.

— У віварії були?

— Еге ж, — сказала Дорошенко.

— Сидять?

— Поки що сидять.

— Нічого, — сказав він. — Всьому свій час.

— Скоріше б... Боюсь, нічого з цього не вийде.

— Вийде.

— Ви тільки обережно, — попередила Дорошенко. — Драбина мокра.

Ігор покликав Махова, і вони, пройшовши через віварій, опинилися на господарчому дворику: маленький, обнесений невисокою огорожею з жерстяної сітки; влітку тут паслися кролі, а зараз дворик був захаращений поламаними клітками, залишками ящиків, у яких колись були запаковані термостати, одержані з Берліна (фірма Апаратенбау, Шульц унд К°); тут також валялися картонні, вкриті рядами пірамідок, грати для курячих яєць і старий апарат Коха, який одслужив своє шістдесятилітнє життя. Ігор та Махов підтягли мокру брудну драбину до дверцят, які вели на горище.

— Підстраховуй мене, — сказав Ігор. — Тільки сумлінно підстраховуй.

— Як це?

— Коли летітиму вниз — швидко біжи за матрацом.

— Годі, — невдоволено зіщулився Махов. — Холодно.

Ігор видерся нагору і, знявши клямку, пірнув у темряву горища. Тут пахло горілою глиною — такий запах залишається завжди після пожежі, коли згорають маленькі старі будиночки. Там, де покрівля сходилася в торець, було високо, й Ігор випростався. З невеличкого округлого віконця, розташованого з боку фасаду, на горище проникало слабке світло. Ігор одразу ж помітив дірку, звідки бігли цівки води. Покрівля злегка стугоніла від крапельного дощового дробу. Ігор оглянув діру. Потім, озирнувшись на всі боки, почав вивчати мотлох. Його увагу привернув прямокутний продовгуватий щит, котрий лежав у найтемнішому закутку серед дерев'яних штативів. Ігор, нахилившись, щоб не поранити голову цвяхами, які стирчали де-не-де з покрівлі, обережно пробрався в кут і взявся за цей щит: він був сірий од густої, наче олійна фарба, куряви. Підтягнувши щит ближче до світла, Ігор провів по ньому рукою — долоня одразу ж посіріла. На мишастій поверхні з'явилася кольорова ополонка, в якій заблищав чийсь наглянцьований чобіт. Тоді Ігор витер пил на протилежному кінці щита. Блиснуло

золото, з'явилися рожево-дитяча щока, грізний, ретельно виписаний газовою сажею вус. Ігор свиснув, постукав пальцем по полотну. Проолієне, цупко натягнуте на підрамнику полотно відповіло задирливо і непримиренно, наче це була шкіра бойового барабана. Нарешті Ігор знайшов шматок бляхи.

— Махов! — крикнув він. — Чи ти знаєш, чим відрізняється оптиміст од песиміста? А що таке археологічні розкопки — знаєш?

— Кінчай, — відповів Махов похмуро. — Я замерз.

Ігор виліз на покрівлю.

Панорама вічного, тисячолітнього міста розгорталася перед ним — панорама, що була розмежована туго натягнутими, блискучими, начебто вкритими хромованою сталлю, коліями залізничних рейок, які берегли в собі відгомін далеких, ще невидимих поїздів; а вгорі ця панорама була безкрая — її заповнювала важка маса повітря, прохромленого скляними траєкторіями крапель. Ігор пізнав обриси костюлу — дві вежі, як два добре обстругані олівці, стирчали над будинками; він був у костюлі одразу ж після війни, хлопчиком, — лунке запустіння, кінський гній, солом'яні зотлілі підстилки, на хорах — кам'яний янгол з вродливим, страдницьким обличчям, круглі отвори в міжповерхових перекриттях; Ігореві спочатку здавалось, що це нерозірвані бомби прошили костюл, проте не бомби, а важкі серця дзвонів, невідомо ким обрізані, пронизали божий дім наскрізь, ніби мстиві стріли язичників. Ігор пізнав обриси лижного трампліна на Черепановій горі — трамплін безглуздо здіймався над південним, лагіднозимним містом, в якому, звісно, ніколи не буде гарних лижників та ковзанярів. Колись Ігор піднявся був на трамплін, жахнувшись на вершині, що рипіла і похитувалася, неосязності земних просторів. А там, за гребенем гори, за урвищем, — Ігор знав це до найменшої подробиці, — там був Дніпро, там владарював його обшир. Міцний вітерець з дніпровського пониззя остуджував похмуру поверхню води, через що вона вкривалася хвилями — сірими, дрібними зморшками; ті зморшки були схожі на шиферне покриття ріки, що безупинно линуло повз древні кручі — з жовтими підпалинами осені, з золотими та жваво-зеленими банями лаврських церков.

Ігор, закриваючи дірку, абияк притулив бляху і зіскочив з драбини. Пропустив Махова уперед, замкнув за собою двері віварія. Підійшов до дверей лаборантської кімнати, постукав.

— Прошу, — сказала Ліля.

— Ну як? — спитав він. — Стеля не впала?

— Ще ні.

— Тепер не впаде.

— Зачекайте хвилиночку. Зараз дам сніданок.

Ліля сиділа за мікроскопом, переглядаючи препарати мозку. Лілю Різник вважали незамінною лаборанткою — вона бездоганно ставила реакцію зв'язування комплекменту та реакцію затримки гемаглютинації; вона спритно працювала з культурами тканин — живими клітинами-недоторками, вилученими із організму і вміщеними у спеціальні судини-матраци; ці клітини потім заражали вірусами, які, вдираючись у тканину,

розплатану на склі, знищували її, уподібнюючись до дикої орди — одчайдушною та безжалісною. Ліля знала тонкощі поводження з курячими ембріонами — цими маленькими білостінними цистернами, де зберігалися запаси вірусів. У неї були талановиті руки — ніхто краще за неї не міг узяти кров із серця морської свинки; тут потрібна була особлива точність рухів, загострене безпомилкове відчуття дотику; треба було, водячи пальцем по теплих грудях свинки, вловити калатання маленького серця, знайти пульсуючу поміж ребрами шкіру, куди встромлюють голку, котра, якщо попадає в серце, теж починає пульсувати, — і тоді в шприц заповзає лінива, густа струминка крові.

І все ж Баландін не раз сварився з нею запекло, тому що Ліля категорично відмовилась поступати до медичного або до університету, хоча роки минали, а вона все за лишалася лаборанткою із ставкою сімдесят п'ять карбованців на місяць — на ці гроші треба було прохарчуватися, одягтися, заплатити за кімнату і піти на концерт; а італійські, вишневого кольору, із срібним тавром всередині черевички з гострими носами і сталевим, схожим на знаряддя тортурів, каблучком, — ці черевички коштували сорок п'ять карбованців...

Ліля все повторювала: "Не хочу. Я нічого не знаю, — казала вона. — Я не пам'ятаю жодної формули, — запевняла вона. — Я не знаю, де слід поставити кому".

Ліжка в лаборантській кімнаті були зсунуті так, щоб можна було підійти до стола. В кімнаті вчувалися фруктові пахощі парфумів.

"За тиждень ці жінки всюди повісять мережива", — подумав Ігор, присуваючи ближче хліб.

...Махов сидів сич сичем за своїм столом у канцелярській кімнаті. Перед ним лежала славнозвісна тека з написом: "Власні дослідження". В ній Махов зберігав протоколи дослідів, обшарпану, без обкладинки, книжечку оповідань Мопассана, фотографії Ірини Скобцевої та Марини Владі, відбиток статті Осадчого "Теоретичні основи повної ліквідації всіх заразних захворювань" з дарчим написом автора, чернетки тез, підготовлених до Всесоюзної конференції в Ростові, та кілька газетних вирізок про госпрозрахунок та економіку виробництва: Махов одвідував гурток по вивченню економічних проблем. Лікарі звичайно брали участь у теоретичному семінарі "Діалектичний матеріалізм в біології та медицині", але Махов записався в економічний гурток, яким керував Ізяслав Якович Кизименко, котрий не дуже примушував Махова відвідувати заняття.

Теку було зав'язано на всі поворозки.

Ігор повернувся, насвистуючи "чижика-пижика".

Махов не ворухнувся. Сидів, спершись підборіддям на кулак. За вікном, надворі, тривало ліниве, зовні бездумне життя: прочалапав по калюжах конюх у гумових чоботях та велюровому капелюсі; із стайні, басуючи, вибіг гнідий, з підпалинами, жеребець і очманіло гайнув угору; дві препаратorkи пройшли повз лабораторію, меланхолійно струшуючи пляшечки з баранячою кров'ю — і пляшечках танцювали скляні намистинки, що повинні буди перешкодити згортанню крові; тюки сіна,

привезені кілька днів тому, сиротливо лежали просто неба, мокнучи і втрачаючи медовий аромат. "Вийти, — подумав Ігор. — Вийти і податися світ за очі, не думаючи ні про що, піти, легко перестрибуючи через калюжі, вдихаючи запахи тирси, гною, мокрої землі". Махов сидів, втупившись у папку з написом: "Власні дослідження". "Треба щось робити, — подумав Ігор, — так не можна". Зі стайні вийшли рожевощокий черевань — ветеринарний лікар Горобейчик — і опасиста, червонопика жінка в пожмаканому халаті. Вони реготали, жваво жестикулюючи, потім Горобейчик ляснув жінку трохи нижче спини, і вони розійшлися, задоволено сміючись.

"Треба щось робити. Так можна збожеволіти". Кілька зівак стояло віддалік од лабораторії, з цікавістю поглядаючи на Ігоря. "Як на власному похороні, — подумав він, відходячи од вікна. — Треба щось робити".

— Сергію!

— Що таке? — запитав, не обертаючись, Махов.

— Ходімо допоможемо.

— Не піду.

— Ходімо. Плюнь на нього. Справа не в ньому.

— Не піду, — повторив Махов. — У мене невідкладна робота.

— Ходімо. Чуєш? Їм важко без нас.

— Ти краще ліжко прибрав би, — сказав Махов. — Конюшня, а не лабораторія.

Ігор подивився на годинник.

— Рівно доба залишилась, — сказав він. — Нема потреби прибирати.

— Не йди.

— Ні, Махов. Я піду. Їм треба допомогти.

— Ганчірка, — сказав Махов. — Де твоє самолюбство? Олень.

— Самолюбство? — спитав Ігор, впритул підходячи до столу, за яким сидів Махов.

— А що це таке? Поясни, Махов.

— Ти нічого не зрозумів, — повернув нарешті до Ігоря своє холодне обличчя Махов.

— Сподіваєшся на хохмочках життя прожити? Тебе загнали сюди, заразили, по морді дали... а ти? Допомогатимеш?

— Ось що, Махов. — Ігор зняв із спинки стільця свій халат з вишитими на лівій нагрудній кишені літерами І. Л. І надів його. — Часу залишилося дуже мало. Всього тисяча чотириста сорок хвилин. Ніколи сваритися. Справа не в Баландіні. Плювати я на нього хотів. Я хочу здохнути людиною. Я! Зрозумів?

Він повільно, немов сподівався, що й Махов піде за ним, вийшов з канцелярської кімнати. Махов непорушно сидів, підперши голову пухкими кулаками. Він сидів, дивлячись на картонну теку, на якій два роки тому написав зеленим чорнилом уже збляклі слова: "Власні дослідження".

Баландін та Дорошенко працювали в серологічній кімнаті.

Баландін порався біля станини, на якій було змонтовано вакуумний насос ВН-461-М. Він пригвинчував до станини новий електромотор, замість того, що згорів. У кімнаті панував страшенний розгاردіаш — тут лежав не потрібний уже старий мотор, всюди

були розкидані інструменти; на підлозі, біля "Макбета", валялося три капсули з одгвинченими головками. Баландін та Дорошенко намагалися не дивитись одне на одного. Лише зрідка вони перекидалися найнеобхіднішими словами — коротенькими шифровками, які видалися б сторонньому слухачеві зовсім безглуздими. Дорошенко фарбувала фуксином свинок для експерименту — вона, торкаючись тоненьким пензликом шерсті, залишала червоно-лілові сліди на головах, на правих передніх, правих задніх, лівих передніх, лівих задніх лапках, на спинках та черевцях,

— Треба замінити трубопровід, — сказав Баландін,

— Як там мотор?

— Зараз підключу.

Він уже приладнав до клем мотора трикінцевий жмуток проводів силової лінії. І знову Ігор відзначив не чуване й не бачене раніше: Баландін лагодив камеру в білому, а не синьому халаті, як завжди, коли він ставав схожим на майстра з механічного цеху. Ігор зіщулив лукаві, короткозорі, зсередини освітлені, жовті, як у молодого щеняти, очі і сказав:

— Як вам така ідея подобається? Розпилювач і тварин вміщуємо в камеру. Треба буде зробити нову. Корпус герметично закритий. А назовні виводимо гумові рукавички. Просто і безпечно.

— Старе, — буркнув Баландін. — Таку камеру побудував Розбері. В п'ятдесят третьому. А ця краща. Капсулу пригвинтив — і працюєш. Поставимо аварійний сигнал. В разі потреби автоматично вимикатиме мотори.

— Годиться, — поблажливо погодився Ігор, дивуючись із простоти рішення.

Сам він до техніки був абсолютно глухий; не любив нічого, що мало якесь, навіть побічне, відношення до математики. Кокетуючи, любив подейкувати, що в медицину штовхнула його стихія заперечення, а не ствердження; заперечення математики. Його дуже засмутила звістка про те, що зараз настала нова мода — вимагати, щоб у медичних дисертаціях обов'язково велася статистична обробка одержаних даних; над головами лікарів, як дамоклів меч, нависнуло в другій половині XX віку це безпристрасне поняття: вірогідність. Математичний апарат нещадно ревізував, перетворюючи на трухлявину, найблагородніші ідеї, побудовані на хисткому ґрунті високих слів (Пастер! Кох! Мечников! Павлов! Мічурін!) і неточних арифметичних розрахунків. Не хотілося, а все ж таки довелось Ігорю записатися в гурток вивчення варіаційної статистики.

Дорошенко працювала мовчки. Ще з ночі її мучив головний біль, але вона була цілком захоплена монотонною роботою: впорскувала черговій серії морських свинок (відтягувала шкіру на животі і встромлювала туди голку — зразу ж спухала біла, вкрита пушком, горошина) — Дорошенко впорскувала суспензію вірусів Джосера. Свинки були вакциновані два тижні тому.

Баландін вийшов з кімнати.

Дорошенко підвела голову.

— Де Сергій?

- Працює.
- Що він робить?
- Закінчує дисертацію. Хочу, каже, вмерти кандидатом.
- Поможіть. Тримайте міцніше.

Повернувся Баландін. "Заслужений боксер республіки, — подумав Ігор. — Невже він ніколи не займався боксом? Бреши, мабуть. Соромиться. Не може бути, щоб не боксував. Гарна у нього морда".

— Я гадаю, треба покликати Махова, — ні до кого не звертаючись, сказала Дорошенко. Вона закрила клітку, в якій, наче циркові дресировані коники, гасали заплямовані фуксином морські свинки. — У мене все готово.

- Нікого чекати не будемо.

Баландін підійшов до рубильника.

- Стежте за відсмоктувальною системою. Обійдемося самі.

Він ввімкнув рубильник. Загуркотили мотори.

...Гуркіт моторів вивів Махова з заціпеніння. Він оглянув кімнату і побачив силу речей, які мали пряме відношення до його близької смерті. Він побачив двоє простих лікарняних ліжок з ватяними, горбкуватими матрацами і тонкими шерстяними ковдрами; градусник у картонному футлярі-сопілці, що лежав на письмовому столі; поруч з градусником часопис у глянцевої обкладинці — Джорнел оф Амерікен Медсін Асошіейшн (Ігор іменував його недбало: Джі-Ей-Ем-Ей, а Махов називав інакше: Журналь Амерікан Медікаль Асоціаціон). Цей журнал теж мав пряме відношення до смерті Махова: в ньому була надрукована стаття Форреста Джосера, Д. М. (Відділ вірусології, Університет Теннесі, Носквілл, Національна лабораторія, Оук Рідж, Теннесі) про спалах нового захворювання, викликаного невідомим нейротропним вірусом: хвороби, що охопила п'ять ферм і дала стовідсоткову смертність. Карта України теж мала безпосереднє відношення до смерті Махова: тут можна було відшукати нічим не помітне, надруковане найдрібнішим шрифтом слово: Стефанівка. Особливо іритувало Махова ліжко Ігоря. Зім'ята подушка, ковдра, зіжмакана в якомусь вакханальному пориві, зірване простирадло (виднілася смугаста сорочка матраца) і фуфайка, залишена на постелі, — все це мало відношення до смерті Махова, до безглуздої, стихійної випадковості, не передбаченої Маховим, хоча він, треба віддати йому належне, багато чого вмів завбачити, навіть те, як домогтися, щоб науковим керівником дисертації став Осадчий — зауряд-професор, — а не блискучий академік Верхратський, до якого сходилися юрми дисертантів. Махов був навчений життям, він умів бачити те, чого ще не бачили інші. Він пишався цим вмінням зазирнути вперед; він обрав Осадчого. Різниця в роках (Осадчому йшов п'ятдесят п'ятий), в стані здоров'я (Верхратський торік переніс інфаркт), а також деякі інші особливі обставини із всією недвозначністю підказували Махову найпевнішу відповідь.

Постоявши трохи, Махов накрив часопис аркушем чистого паперу, зачинив шухляду. Термометр сховав у книжковий стелаж. Потім Махов узявся за Ігореве ліжко. Розгладив, як міг, простирадло, але все ж конверт вийшов зіжмаканий. Фуфайку Махов

почепив у передпокої.

А в серологічній кімнаті гуркотіли мотори.

XII

Махов обідав після всіх. Сьорбав простиглий гороховий суп. По зеленкуватій поверхні плавали золоті краплі жиру, Махов полював на ці краплі, обережно занурюючи в суп ложку. Незабаром всі краплі було виловлено.

— Що на друге? — спитав він.

— Біфштекс із картоплею, — відповіла Ліля. — Є солоні огірки. На третє — компот.

Ліля сиділа над ванною — великою металевою скринєю з товстими бортами: у ванні, в теплій воді, стояли штативи з пробірками. Всі вже пообідали. В препаратірській кімнаті тримався сухий, ледь гіркуватий запах припаленого агару. Ліля уважно стежила за термометром.

Махов одсунув тарілку.

— Не хочете більше?

— Не хочу... От якби борщ...

— Беріть друге. Так, так. Це.

Ліля долила в ванну трохи гарячої води. Ртутна ниточка поповзла вгору, зупинившись на цифрі 38. Реакція зв'язування комплекта вимагала температури в 38 градусів.

— А ви снідали? — спитав Махов, накидаючись на м'ясо.

— Ні.

— Чому?

— Нічого не лізе, — сказала Ліля. — Дивуюсь. Як тільки ви всі можете їсти?

У неї сьогодні було неприродно біле обличчя. Вона скидалася на артистку з театру пантоміми—всі барви виразні, різкі, жодних напівтонів, умовна кольорова схема обличчя: чорне волосся, чорні брови, чорні очі, біле обличчя, яскраво нафарбовані кармінові губи.

— Ви мені порадьте, Сергію Онисимовичу. Що робити? Я вирішила вступити до інституту. Підготуюсь і поступлю. Мені ось тільки фізику треба підігнати... Як ви думаєте? Куди?

— В медичний, — дзвелькнув виделкою Махов, здивовано подивившись на Лілю. — Куди ж іще?

— Нізащо! Проситимуть — не підю.

— Тоді на біологічний. Найвірніше.

— Ні, — похитала головою Ліля. — Я сама не знаю, чого хочу. Мріяла колись про театральний. А вступила до фельдшерського училища.

— В театральний важко, — сказав Махов. — Адже там талант треба мати.

"І вроду", — подумав.

— Ні, йдіть у медичний.

— Я знаю, куди піти: до фізкультурного. Мене приймуть. У мене перший розряд з волейболу.

("Перший розряд з волейболу, — подумала вона. — Через три місяці я ледве ходитиму, стараючись не посковзнутися на горі, лякаючись переповнених трамваїв, не сміючи зробити жодного необачного руху").

— Знаєте, яка в мене реакція на м'яч?

Махов, доївши, присів біля ванни. В пробірках, що стояли у воді, нагрітій до тридцяти восьми градусів за Цельсієм, відбувалися дивовижні процеси: якби у сироватці вакцинованих морських свинок виявилися особливі захисні білки — антитіла — проти вірусів хвороби Джосера, вони сполучилися б з іншим білком, який носив пишну назву "комплемент"; тоді баранячі червонокривці — кульки, наповнені червоною начинкою гемоглобіну, — залишилися б неушкодженими і, зчепившись, опустилися б на дно пробірки. В іншому ж разі вони мали загинути. Це було тонке і дотепне рівняння з одним невідомим, вигадане дотепними французами ще на початку століття за всіма правилами любовної драми: Він та Вона, ошуканий чоловік та ревнивий коханець — доля всіх героїв п'єси залежить од таємничого всесильного Мандрівника; таким Мандрівником була глобулінова фракція білка, здатна боротися з вірусами хвороби Джосера.

Махов поклав долоні на теплі боки ванни.

— Для мене м'яч — це все, — сказала Ліля. — Коли була маленька, стояла в під'їзді і м'ячиком об стіну — бац! І ловила його. Буває, він під ногою проскочить, а потім вже його доженеш. Так натренувалася, що із заплющеними очима ловила.

— Я в селі ріс, — сказав Махов. — У нас м'ячиків майже не було. Це тепер всюди в футбол грають. А ми в цурки.

— Сама собі дивуюсь. Заплющу очі, а все ж відчуваю — куди він летить. Руки самі тягнуться. Мене хлопці на ворота ставили. Дві цеглини коло сарая. Б'ють, б'ють. Стемніє, м'яча не видно. А вони все б'ють. А я ловлю. Не бачу його, а ловлю.

— Здорово, — чемно сказав Махов.

Ліля нахилилася над ванною, придивляючись до термометра. Важкі півкола її грудей злегка торкалися ванни. Махов засунув руки в кишені. Ліля кивнула:

— Погано температуру тримає. Нікуди не годиться. Треба ще підливати.

— Я піділлю.

Махов вилив з колби, яка стояла на газовій плитці, всю гарячу воду.

— Досить, — злякалася Ліля, беручи його за руку. — Долейте, прошу, холодної.

Махов ніколи не думав про Лілю. Після чотирьох годин пополудні вона переставала для нього існувати. Він знав про неї значно менше, ніж про Ліндона Джонсона, Джека Рубі, Леоніда Жаботинського, Конрада Аденауера, Едіт Піаф, Михайла Шолохова, генерала де Голля чи про нещасну каштанововолосу Жаклін Кеннеді. Вечорами, лежачи в кімнаті на п'ятому поверсі стандартного будинку на Чоколівському масиві, він студіював усі ранкові газети (передплачував "Правду", "Известия", "Красную звезду", "Советский спорт", "Спортивную газету", "Труд", "Медицинскую газету"), одну вечірню ("Вечірній Київ"), журнали "Огонек", "Крокодил", "Блокнот агитатора", "За рубежом" і один польський — "Екран". Відвідував кінотеатр раз на тиждень: у неділю. Харчувався

Махов у їдальні (на обід—борщ, шніцель, пляшка пива, а увечері їв пельмені, приправляючи їх підсмаженою цибулею). Він не думав про Лілю у свята, коли звукопроникливі стіни його будинку дрижали від ревіння радіол, а стеля трусилася від чарльстона, гопака, чечітки, рок-н-ролла, польки, циганочки, вальса та твіста. Навіть уночі, коли смалив сигарку і, прислухаючись до випадкових, запізнілих вуличних голосів, перебирав у пам'яті всіх жінок, з якими зводила його доля (їх було зовсім небагато, а тому спогади були дуже докладні, ґрунтовні), навіть уночі, думаючи про жінок, він ніколи не згадував про Лілю.

Вона все ще тримала його за руку.

— Зараз наллю,— сказав він, не поворухнувшись.

У неї були міцні руки. Коли Ліля виходила на четвертий номер, команда знала: короткий пас третього номера над собою, стрибок — і м'яч, посланий Лілею, лунко падає на майданчик супротивників — очко або виграш подачі; інколи м'яч попадав у трос; туго натягнутий трос здригався та дзвенів; знавці розуміюче презиралися. У Лілі була міцна рука: її кручених подач боялися всі. Ліля подивилася на Махова і відпустила руку. Той набрав у чашку води і повернувся до ванни. Тепер він стояв поруч з Лілею, ледве торкаючись її, і йому раптом спало на думку — яке, мабуть, гарне і пругке у неї тіло: влітку він годинами простоював біля чавунної огорожі на розі Володимирської та бульвару Шевченка, дивлячись, як тренуються волейболістки Академії наук. Він картав себе за те, що не може пройти повз цю огорожу байдуже; він знав, хто подовгу зупиняється біля цієї огорожі: літні, огрядні, зів'ялі чоловіки та хлопчики, що вступають в пору статевої зрілості. І він, Махов. Це його гнівило.

— Тільки обережно лийте, — сказала Ліля.

Вона часто думала про цього повного, мовчазного чоловіка. Він з'явився в їхній лабораторії три роки тому. Баландін не полюбив його одразу ж, тому що Махов став аспірантом Осадчого і, таким чином, був повністю самостійною, автономною одиницею в злагодженій ієрархічній системі лабораторії. Махов був незалежний. Цього Баландін не міг йому дарувати. Ліля жаліла Махова — вона знала підспідок: Баландін, добуваючи лабораторних тварин понад встановлену норму (він застосовував політику батого та пряника: батогом були його хльостки виступи на вчених радах; замість пряника Баландін давав потрібним людям з віварія спирт — найціннішу валюту, яка була в обігу на терені науково-дослідного інституту), — добуваючи тварин, Баландін ніколи не давав їх для дослідів Махова. Однак і в Махова були могутні союзники: Ізяслав Якович Кизименко сподівався, що коли-небудь зійде зірка Махова; він бачив у своїх мріях Махова директором інституту. Ліля знала весь підспідок, що визначав життя інституту: вона проробила в лабораторії вісім років. Коли вперше прийшла в лабораторію, тут ще не було ні Баландіна, ні Дорошенка, ні Махова, ні Лозицького. Уночі, слухаючи, як за стіною плаче хвора дитина, Ліля, перевертаючись з боку на бік, часто думала про Махова — чоловіка з неквапливими рухами та з мішечками під очима; але Баландін прикріпив до Махова іншу лаборантку — недосвідчену, боязку Марусю. Ліля була улюбленою лаборанткою Баландіна, і їй забороняли працювати з іншими лікарями.

— Ви байки читати вмієте? — спитав Махов.

— Байки?

— Байки. В театральному інституті вимагають. Треба прочитати з почуттям. Трохи потренуетесь — і навчитесь. У вас всі дані для цього. Я недавно п'єсу бачив. Називається "Двоє на гойдалці". Там артистка була — страшенно схожа на вас. Вродлива.

— Гарна п'єса?

— П'єска нічого. Песимістична. Багато ремарківського. Тільки в Ремарка туберкульозна вмирає, а тут шлунково-кишкова. Гарна річ. Я, щоправда, більше люблю живопис. Дрезденську галерею. Я бачив її. Коли другий раз був у Німеччині. "Сікстинську мадонну" знаєте? В палаці Цвінгера. Перед палацом — рів. Водою залитий. Взимку дітлахи на ковзанах їздять. А на палаці такі золоті бані, як на наших церквах. І ось уявіть собі, Лілю: входите до зали, а з стіни дивиться на вас жінка — очі в неї великі, сумні, лагідні... душу всю перевертає. Янголи... а лиця у них! Лілю, подивилися б ви на ці лиця! Це щось неймовірне! Виходиш звідти, і хочеться весь світ перекинути. Зробити щось таке... адже я теж трохи малюю. Переважно карикатури. Карикатури — легше. Ніде не вчився, а в малюванні, Лілю, найголовніше — це руки. Треба руки вміти малювати. Все інше — дурниця. А рук я малювати не навчився. Через те й на карикатури перейшов. Хлопцям у частині подобалось.

— А музику ви любите? Джілі любите?

— Хто ж її не любить... Джілі? Хто це... композитор, здається?

— Співак. Естрадний. Італієць.

— Ні, я люблю серйозну музику. Був я в Лейпцігу. Там кірха є... ну, Лілю, хотів би я, щоб ви туди потрапили. Там таку музику виконують... В бога можна повірити. Тебе музика піднімає, наче ти на срібних хвилях летиш...

— Заздрю вам, — сказала Ліля. — Багато чого ви побачили...

— Так, на це не скаржуся, — згодився Махов.

Він ледве-ледве присунувся до Лілі, чекаючи, що вона відступить убік, але вона залишилася на місці: тепер Махов стояв, ніяково притуливши руку до Лілиного плеча.

— А я майже ніде не була, — сказала Ліля. — До Канева — і назад.

Вона спокійно помішувала воду в ванні. "Пізно, — подумала вона. — Пізно ти подивився на мене. Пізно ми взялися за виготовлення вакцини. Пізно я зрозуміла, що не можна було їздити в Канів. Пізно мама пішла на рентген. Все пізно..."

Час, потрібний для завершення любовної драми в пробірках (ще було невідомо — чи бере в ній участь таємничий Мандрівник — білок, який міг би захистити організм од вірусів Джосера), минав. Махов завмер, відчувши, як на якусь мить міцно притулилася до нього Ліля. Вимкнувши електрику, Ліля відійшла від столу, на якому стояла ванна.

— Лілю, який у вас номер взуття?

— Тридцять восьмий, — здивовано відповіла вона, сідаючи. — А вам навіщо?

— Це я просто так. Здається, щось виходить, — сказав Махов, зазираючи в пробірки, хоча ще не можна було сказати, чи стався гемоліз червонокривців, бо зверху

не було видно. Тільки витягнувши штатив, можна було встановити: неушкоджені червонокрівці чи вони перетворилися на ніщо, зафарбувавши розчин у рожевий, лаковий колір. Це перетворення й називалося гемолізом.

— Люблю я цю реакцію, — поправила пружне, маслянисто-чорне волосся Ліля. — Дуже красиво.

— Мороки багато.

— Зате красиво.

Особливо гарною реакція ставала на другий день: в тих пробірках, де червонокрівці вціліли, розчин ставав кришталево-чистим, а на дні, немов екзотична квітка в акваріумі, лежала округла, пурпурна, завбільшки з гудзик, колонія червонокрівців.

— А користь яка від цієї краси? Мене брат завжди повчає: "Ти, — каже, — дивись практично: захід сонця красивий? А що він дасть моїй області? Суховій?.. Або, наприклад, черевики красиві. А що толку? Пройдеш по МТФ — про чоботи будеш мріяти". Старший мій. Іван Махов. Може, чули?

— Не чула.

— Де вже там чути, — гірко промовив Махов. — Ех, Лілю, — знали б його... Який чоловік! Сила. З'їли!.. Ось був чоловік — ось його нема. А на всю країну гримів колись, можна сказати.

— Де ж він тепер?

— В район загнали. Директором цегельного заводу.

— Лілю, як там реакція? — спитала, зазирнувши до кімнати, Дорошенко.

— Можна витягати.

Дорошенко швидко підійшла до ванни, витягла сріблястий штатив, з якого стікали струмочки теплої води. У всіх пробірках тремтіла прозора червона водичка. Дорошенко, грюкнувши, поклала штатив на стіл.

— Не журіться, Євдокіє Іванівно, — сказала Ліля. — Давайте ще раз зробимо. Ванна погано температуру тримає.

— Зроби ер-зе-ка на холоді, — порадив Махов. — Вона чутливіша.

— А-а, порадник, — насупилася Дорошенко. — Чому не прийшов допомогти?

— Дусю, ти зрозумій просту річ, — м'яко сказав Махов. — Я не хочу ні з ким лаятися. Тим більше з тобою. Заради чого? Але я не братиму участі в цій роботі Адже це дуже просто. Не братиму. Тут йдеться про принцип. Працювати на аварійній камері — злочин. Невже це не зрозуміло? Ми не маємо практично ніякого морального права на цю роботу. Ось і все. Якщо тобі треба — давай, я поставлю реакцію. Будь ласка. Але з камерою я працювати не стану.

... У вересні 1947 року, прийшовши до анатомки, на першу лекцію професора Спірова, вона сіла поруч із круглоголовим хлопцем у шевйотовій гімнастерці і цивільних штанах, заправлених у хромові, з високими пляшкоподібними халявами чоботи. На гімнастерці зліва виднілась коротенька орденська планка. Хлопець, лукаво підморгуючи, перекривляв лектора, копіюючи його трохи чудернацьку манеру похитувати головою в такт словам. Хлопця звали Сергієм. Він учився у паралельній —

шостій — групі. Курс у них був дружний, переважно фронтовики: веселі, простяцькі парубки — дорослий, здебільшого голодний, але безшабашний народ. Куди їх тільки не посилали в ті роки — в заплаву Ірпеня, на лісорозробки, на кагати, на жнива. Живучи де-небудь у лісі, в наметах, обліплених мошвою, вони визнавали один про одного багато такого, про що раніш і не догадувались. Був на їхньому курсі Сашко Тушко — спритний, хитроокий селяк з вислявим задом та з винуватою усмішкою на рум'яному обличчі; батько — голова колгоспу — вислав Сашкові багатющі посилки: сало, цибулю, картоплю, борошно житнє та пшеничне, гречку, домашню ковбасу. Тушко жер усе це сам. Хлопці із сорок сьомої кімнати в гуртожитку знемагали, чуючи вночі, як Сашко потай їсть сало, загризаючи солоним огірком. Всі свої скарби Тушко ховав у величезному, збитому з фанери, чемодані, на якому завсігди висів важкий замок. Сергій Махов на ту пору виховував у собі силу волі. Він захопився гіпнозом: в його тумбочці лежало кілька старовинних, пошарпаних книжок із заялженими фотографіями волооких гіпнотизерів та літніх екзальтованих пань — славнозвісних медіумів. Де б не бував Махов — у кінотеатрі, в трамваї чи на лекції — всюди тренував погляд: дивився людям прямо в очі, не моргаючи, важко, до нестями. Його погляду не витримували. Потім Сергій провів серію вдалих експериментів, усипивши знайомих хлопців. Це принесло йому популярність на курсі. Але справжньої слави він зажив, провівши сеанс гіпнозу над Тушком. Це було в день, коли Тушко одержав посилку. Махов з Тушком замкнулися в кімнаті, лунали звідти якісь короткі речення — неголосні, але владні, потім у коридор вийшов, приречено всміхаючись, Сашко Тушко. Він тримав у руках відкриту посилку. Сашко сонливо плентав по гуртожитку, стукаючи в двері кімнат, і роздавав онімілим од здивування студентам їжу. Махов, порипуючи чобітьми, ходив за ним, осміхаючись задоволено, як дресирувальник. Пізніше, щоправда, коли Тушко отямився, виник скандал, який ледве вдалося уладнати. Після цього випадку, який став предметом обговорення в комітеті комсомолу, Махов якось охолов до гіпнотизерства. Закінчив інститут, поїхав у Німеччину — працювати полковим лікарем, і Дорошенко нічого більше не чула про його гіпнотичні експерименти.

— Змінився ти дуже, — сказала Дорошенко. — Чи постарів, чи що. Не впізнаю.

— Зате ти молодієш. А чим людина молодша, тим наївніша.

— Що з сироватками робити? — втруtilась Ліля,

— Ви, Лілю, дуже погано працюєте, — сказала Дорошенко рипучим голосом. — Треба було стежити за реакцією, а не базікати з цим... порадиником. Час тільки змарнували, Так працювати не можна. За такі речі по руках треба... А ти чого тут стирчиш? — накинулась на Махова. — Йди геть. Не заважай працювати. Без тебе обійдемося. Пиши краще дисертацію.

Махов ображено гримнув дверима. Дорошенко почала розглядати на світлі пробірки з кров'ю, міркуючи, скільки в них залишилося сироватки — бурштинової рідини, яка спливла над затужавілою масою червонокрівців. У неї знову боліли соски, і вона знову думала про вологі, спрагли уста Івасика, про його рученята, коли він,

заспаний, впирається ними в груди, чмокаючи і тихенько стогнучи від задоволення. А вночі Івасик простягав руку через сітку, стискуючи в кулаці мамин палець, і лише тоді засинав, заспокоєно сопучи.

Ліля взяла штатив і вилила геть червону водичку з пробірок у раковину. Дорошенко все ще переглядала пробірки. Ліля почула важкі кроки. Озирнулась. До кімнати ввалився Баландін.

— Євдокіє Іванівно! — голосно сказав він. — Лілю! Я вам таку новину приніс...

Він підійшов до Дорошенко, забрав пробірку й поклав знов у банку з-під консервів.

— Тільки що дзвонив Білан, — сказав він. — Чуєте?

— Чую, — тихо відповіла Дорошенко.

— Сталася надзвичайна історія. Та ви слухаєте чи ні? Нізащо не повірите!

— Що там ще скоїлось? — злякалась Дорошенко. Ліля стояла біля раковини, тримаючи в руках мокрі пробірки, які збиралася помити, і боялася торкнутись крана, щоб плюскіт води не заглушив слів Баландіна. Але Баландін на цей раз говорив дуже голосно — так, що навіть лункий струмінь води не зміг би заглушити його слів.

XIII

Перших двох дзвінків Велта не почула. Вона чистила пилососом зимові пальта і не чула нічого, крім виття мотора. Нарешті Велті здалося, що дзвонять. Вона вимкнула пилосос і вийшла в передпокій. Відчинила двері, не питаючи.

Перед нею стояла літня жінка в промоклому зеленкуватому плащі з оксамитовим комірцем. Голова пов'язана сірою шерстяною хусткою. У незнайомки було жваве обличчя з обм'якими рисами. Губи вона сумно стулила.

Чорними очима безцеремонно і, здавалося, сердито розглядала господиню.

— А ви молода, — нарешті вимовила незнайомка.

— Що вам треба?

— Мені потрібні ви, — сказала незнайома жінка, ступаючи крок уперед і входячи до квартири. Велта розгублено відступила. — Я не помилилась, — додала жінка. — Мені потрібні саме ви. Я дружина Миколи Петровича Баландіна.

— Заходьте, — сказала неприкаяно Велта, пораючись біля замка: ніяк не могла його зачинити. — Роздягайтесь.

— Я забула сказати — колишня. Пробачте, — мовила жінка.

— Нічого. Прошу, заходьте.

— Я ненадовго, — сказала жінка. — У мене до вас справа. Раз уже так вийшло, давайте познайомимось: Валентина Миколаївна.

— Велта.

— Не наше ім'я.

— Я в Латвії народилась.

— Знаю, — сказала жінка.

Вона обдивлялася навколо. Старі, темні, випадкові меблі. Він завжди був байдужий до комфорту. Стелаж, збитий з простих дощок; полиці вщерть заставлені книжками. Він завжди ганявся за книжками. В кутку стояв запилений футляр з-під скрипки.

Невже він кинув музику? Так, так, йому ніколи. Дитяче ліжко з білою сіткою, як на футбольних воротах. У нього дитина. Великий незугарний письмовий стіл з розкиданими паперами, протоколами дослідів, монографіями. Ніщо не змінилось. Біля чорнильного приладу — темно-блакитний макет якоїсь установки. Це щось нове. І поруч—гнучкий зелений спомин про минуле, відсвіти сонця на кримських скелях, її молодість, коли вона, прудконога, тікала од нього, а він наздоганяв. Гнучкий зелений стовбур уже сягнув стелі — її швидкоплинна молодість, її самотність, що вимірювалась сантиметрами росту цього деревця: насіння кипариса, кинуте в сиру землю вазона, вистромило ледве помітну стрілочку тоді, коли Миколу забрали. Відсвіти сонця та біле, рожевіюче на видноколі море — більше вона не була на морі, але дзвінке диво тих днів, але відблиски сонця на передвечірніх скелях і хвилі із заокругленими дельфінячими спинами переслідували її по ночах у замкненій самотній кімнаті. Коли вона дізналася, що він повернувся, то виміряла лінійкою гнучке зелене деревце: п'ятдесят дев'ять сантиметрів. Так довго тривала її самотність. Під час їхньої останньої зустрічі вона віддала кипарис Баландіну.

— Я вас слухаю, — сказала Велта.

— Ви тільки не хвилюйтесь. У мене дуже погана звістка.

— Микола! — скрикнула Велта. — Що з ним?

— Він заразився небезпечною хворобою. Зараз у них карантин. Нікого не пускають.

— Коли?

— Вчора. У мене приятелька в інституті працює. Аварія.

— Він учора дзвонив, — сказала Велта, важко сідаючи на стілець. Гостя стояла біля дверей. — Він дзвонив. Тут якесь непорозуміння. Він мене запевнив, що їде до Житомира. На семінар. Він часто їздить. Це, мабуть, помилка.

— На жаль, це правда. Я, власне, так і думала, що Микола Петрович постаріється приховати од вас... Треба щось робити.

— Хвороба Джосера?

— Може. Я не знаю... Приятелька казала, що щось вірусне. Я в цьому не тямлю.

— Певно, Джосера, — сказала Велта. — Він останнім часом з нею працював.

— Не знаю.

Велта підвелася з стільця, підійшла до письмового столу, взялася гарячково накручувати телефонний диск.

— Зайнято, — з відчаєм сказала вона. — Там завжди зайнято. Легше додзвонитися до господа бога, ніж до інституту.

Валентина Миколаївна обняла її за плечі.

— Не треба дзвонити. Давайте поїдемо в інститут.

— Чому він мені нічого не сказав?

Валентина Миколаївна почала легенько підштовхувати Велту в спину:

— Одягайтесь. Не будемо гаяти час. Треба йти в інститут. Треба всіх на ноги підняти. Одягайтесь. Пізно буде.

Велта раптом змерзла, їй стало зимно, наче вона стояла на крижаному вітрі;

швидко одягалась, не знаходячи рукавів пальта. Валентина Миколаївна допомогла їй, Велта наділа була білий капелюшок-котелок, потім, передумавши, жбурнула капелюшок на стіл і пов'язала голову темною хусткою.

— Ходімо, — сказала вона.

— Я, здається, наслідила, — сказала Валентина Миколаївна.

— Нічого. Завтра приберу. Ходімо.

Велта замкнула двері, вони стрімголов побігли вниз.

— А де ваша маленька? — обережно запитала Валентина Миколаївна, коли вони опинились на вулиці.

— В садку.

— Невже віддали?

— Я працюю, — сказала Велта.

— Працюєте?

— В Жовтневій лікарні. Медсестрою.

"І через дві години повинна бути на чергуванні, — подумала Велта. — Сьогодні буде важка ніч".

— Якщо хочете, — запропонувала Валентина Миколаївна, — я зможу всі ці дні допомагати вам. Вам, мабуть, ні на кого дитину залишити?

— Нікого нема.

— Я догляну. Я, вважайте, не працюю.

— Зовсім?

— Даю уроки музики.

"Так, так, — подумала Велта. — Вона піаністка. Він мені казав. Вони познайомилися в філармонії. Це вона йому переписувала ноти".

Пішли по Червоноармійській вулиці. Перехожих було небагато. Люди тулилися до будинків. По запітнілих вітринах, поїдених дощовими струмочками, ковзали їхні тіні. Пройшли повз магазин тканин, у вітрині якого стояли карлики-манекени. Велта не помітила, коли Валентина Миколаївна почала говорити.

— ...Лихо, та й годі, з цими пакунками... Прийдеш на пошту. Черга неймовірна. По п'ятнадцять, двадцять чоловік. А кожен пакунок треба зважити, перев'язати шпагатом. Стоїш, стоїш, ніг не відчуваєш. Я завжди ставила пакунок так, щоб адреси не було видно. Бо ж знаєте — різні люди дивляться. Та й на пошті теж... Було два приймальники. Один — дуже мила людина. Інтелігентний, сивий. Такий, знаєте, тип учителя. Гімназію закінчив. Він завжди казав: "Якби ви знали, скільки через мої руки цих пакунків пройшло. Все на поштову скриньку. Думаєте, ви одна?" Норма — десять кілограмів. Буває, не вгадаєш. Покладеш десять з половиною або навіть одинадцять. То цей Кирило Матвійович візьме — нічого не скаже. Похитає головою і візьме. А другий — цербер скажений. Як побачить куди — одразу й на дибки. Щоб усе за нормою. Ані грама більше. Погано було, як захворів Кирило Матвійович. Кілька місяців хворів... У мене норма була для Миколи: два кілограми сала, кілограм ковбаси...

"Знаю, — подумала Велта. — Я знаю, що ти клала у пакунки — через вірних

фельдшерів Микола передавав мені харчі: два кілограми сала, кілограм ковбаси копченої, московської, два кілограми цукру-рафінаду, двадцять пачок сигарет "Прима", кілограм печива, півтора кілограма гречки. Іноді плитка шоколаду". — Пробачте, — сказала Велта, зупиняючись біля кіоска. — Хвилиночку. Сигарети "Джебел" є? Дайте чотири пачки. Дрібних у мене нема.

Валентина Миколаївна взяла пачку сигарет, покрутила в руках, повернула Велті.

— Як змінюються смаки. До війни він палив "Казбек". На війні — махру. Після війни — "Катюшу". В пакунках я посидала "Приму". Тепер ось це...

На площі біля стадіону гримів зведений оркестр військового округу. Тьмяно вилискували запітнілі труби. За помахом диригента хлопчики з військового музичного училища почали щосили вибивати з барабанів урочисте рокотіння. Шереги музикантів у сірих шинелях застигли, прислухаючись до цього древнього, наче крок маршируючих армій, ритму.

І знову Велта не дочула, про що розповідає Валентина Миколаївна.

— ...найкращі. Ось за це йому спасибі. Все ж таки це були найкращі роки. Подивилися б, яким він був до війни: високий, широкоплечий, підтягнутий. Напрочуд гарний. Оженилися ми в тридцять сьомому. Найщасливіший час. Я тоді працювала в Саратовській філармонії. Бувало, прийде він з інституту на репетицію, сяде в заді, слухає. Потім скаже: "Валюшо, Шопен не такий. Він у тебе надто конкретний. А ти уяви, — каже, — що таких, як він, все дивує на землі: хмари, шляхи, карети, жінки... Все йому вперше..." Микола вже тоді з мікробами морочився. Був у Саратові такий інститут. Так і називався: "Мікроб". Мешкали ми тоді у його батьків. Батько — відомий дуже професор. Професор судової медицини. Петро Никодимович Баландін. Огрядний чоловік, бородатий. Показний чоловік. Всі його боялися. А він добрий був, мов дитя. Як тільки він міг займатися цією справою — не розумію. Одне й те ж: там замордували, там отруїли, там пожежа. Міліція його знала, честь навіть віддавали. А він знай собі — стріляє. Досліди ставив. Постріл зблизька, здалека. Книжку писав. "Експертиза вогнестрільних уражень". Він до мене ставився чудово. Все казав: "Валюшо, бережіть пальці". Взимку без рукавичок не випускав. Коли я давала концерти, вони всією родиною приходили. Сідали в другому ряду. Сестри Миколині з чоловіками, старі. Я зараз усе це пригадую, ніби сон. Грала я тоді Ліста, Шопена, Рахманінова. Влітку — на Волгу. У батьків дача була. Повінь, Волга розіллється навесні — кінця-краю не видно... А які вечори... Самовар шумить, тоненько посвистує. Люблю запах вуглинок. Рояль на дачі стояв. Петро Никодимович, бувало, просить: "Заграйте, Валюшо". А я відмовляюсь. Дайте, кажу, відпочити. Він тоді сідає за рояль і починає собачий вальс награвати. Хитрий дід. Знає, що не витерплю цього. Кращі мої роки... Подумаю зараз про це — повірити не можу. Але я на Миколу не ображаюся. Гірко, що там казати, але і моя провина є... Дітей у нас не було, а він так хотів мати дитину... Ніколи ми про дітей не говорили, але хіба я не розумію? Як побачить дитину, навіть на вулиці або в гостях, — насупиться, краще не підходить. Спитаю: в чому справа? Ніколи правди не скаже. "Просто, — каже, — настроїй поганий. В інституті неприємності". Але ж я все розумію.

Старий мене найкращим гінекологам показував — ніщо не допомогло. Куди я тільки не їздила, на які курорти...

Розверзті труби оркестру вивергнули мідне багатоголосся маршу. Все вище, и вище, и вище стремим мы полет наших птиц. Звуки дрижали у вогкому резонаторі міста. Гупали барабани — їхньому безпристрасному, важкому, наче удари молота, ритмові підкорялася мелодія: и в каждом пропеллере дышит спокойствие наших границ.

— Тільки сама винувата, тільки сама, — тягнула далі Валентина Миколаївна. — Якби не я — нічого з ним не сталося б. Закортіло мені повернутись до Києва. Я, бачите, корінна киянка. Марила Києвом. Не милий вже мені Саратов, на Волгу не можу дивитися. Дніпро пригадую. Чую — Київ звільнили. Хрещатик, передають, зруйнований. Лавру зірвано. Боже мій, думаю. Серце кров'ю обливається. Все Київ та Київ. Хоча б одним оком глянути. Як він там? Тільки-но демобілізувався Микола, а я на нього як насіла: їдьмо у Київ. Їдьмо — і ніяких розмов. Він і згодився. Бере в інституті переведення, дістає в Москві призначення — і поїхали. Батьків Миколиних уже не було в живих. Приїхали в Київ восьмого березня. Запам'ятала я цей день. Заплакала на вокзалі. Дали нам квартиру. Миколі місто сподобалось. Хіба ж я знала, що така біда на нас чекає...

Згасали звуки оркестру. Неподалік уже голубіли хирляві дзвіниці костьола. Тролейбуси, що йшли в напрямку Володимирського базару, були вщерть переповнені. Задні колеса скреготали, насичуючи повітря смородом горілої гуми. "Не піду в лікарню, — вирішила Велта. — Я не залишу з нею Маринку. Нізащо не залишу".

— ...а тепер — школа Бейера. Був час — викладала в музичній школі. Покинула. Не можу. Втоплюють мене діти. Галас, біганина. Давати уроки спокійніше. Куток у мене наймають дівчата. З університету. Гарні дівчата. По ночах не шастають. Порядні. Авчора приятелька прибігла. "В інституті, — каже, — переполох. П'ять чоловік — усі як один заразилися. І твій Микола Петрович, — каже, — теж там". Ніч не спала — все думала. Що робити? Треба якихось заходів вживати. Поки не пізно. Вирішила до вас забігти. Так я і знала, що він вам не скаже нічого. Він завжди так. Поранений був — навіть не написав. Після війни довідалась... Півдня думала. Боялася вас. Цієї зустрічі...

— Спасибі, що зайшли, — сказала Велта.

Біля тиру — дощаного довгого ящика з-під американського трактора "Катерпіллер", — де в'юнилася вгору дорога в інститут, стояв лазуровий моторолер. Біля паркана, постукуючи кулаком по дошках, походжав хлопець у чорній шкіряній куртці.

"Побачення, — подумала Велта. — Щасливі люди. У кожного свої справи. Нічого не вдієш. Такий вже жорстокий закон життя. Позавчора на мене з такою ж заздрістю дивилися родичі хворих. А я, надягнувши той недоладний котелок, вибігла з відділення, одразу забувши про людей, які лежали там, і гайнула в театр. Так, це, мабуть, його дівчина. Поспішає. Але куди вони поїдуть у таку погоду? А ввечері позавчора — хіба ми не були щасливі? Пресвята діво Маріє! Якби я знала, що це йому допоможе. Я б помолилася".

— Куди? — суворо спитав їх на прохідній дід-вартовий.

— До Тарана, — холодно відповіла Велта.

— До якого Таргана?

— Треба знати своїх співробітників, — одрізала Велта. — Не Таргана, а Тарана.

Вони попрямували до головного корпусу, портик якого був прикрашений меандром і фальшивими колонами корінфського ордену; на овальній алебастровій дошці, оточеній хитрим ліпленням (дошка висіла на фронтоні), видніли золоті цифри: 1896.

Дід-вартовий підозріло дивився їм услід.

XIV

Найповільнішою людиною в інституті був, безперечно, Сергій Сергійович Білан. Це була неабияка якість. Однак Сергій Сергійович мав принаймні ще дві унікальні властивості, які відрізняли його від інших директорів науково-дослідних інститутів. По-перше, ніколи не підписувався під статтями, що виходили з стін його інституту, якщо не брав участі в дослідженнях; а займатися наукою йому, правду кажучи, було ніколи; тому на його рахунок було загалом одинадцять наукових праць, разом з кандидатською дисертацією. По-друге, до його кабінету всі входили без попередження — хто хотів і коли хотів. Інколи в його кабінет набивалося більше десятка відвідувачів. Сергій Сергійович Білан був висунутий на керівну роботу в 1937 році. По закінченні медичного інституту його відразу призначили завідувачем обласного відділу охорони здоров'я. В будинку облвиконкому було сумно і тихо. Скляні таблички, які висіли на дверях, були порожні. Завідувачі змінювалися з такою швидкістю, що не варто було вивішувати їхні прізвища. Кілька дивом уцілілих працівників облздоровідділу старалися не потрапляти на очі новому начальникові. В їхніх, кинутих крадькома, поглядах угадувалось співчуття: так здорові люди дивляться на того, хто хворий на рак. Але Білан ніби не помічав цих поглядів. Він спокійно призначив термін відкриття загальнообласної конференції медичних працівників.

Зал Палацу культури був переповнений. Доповідь про стан медичної допомоги населенню області виголосив головний лікар обласної лікарні Никифор Степанович Пушкін — гладкий, білобрисий, окаючий чоловік у чорній косоворотці та жовтих чоботях. Потім слово надали фельдшериці Кожиній — щуплій, миршавій жінці з екзальтованим обличчям та коротко підстриженим, прямим волоссям. "Стара діва", — подумав Білан, дивлячись, як вона пробирається до трибуни, опираючись на мишачого кольору жакетку, що стовбурчилася на ній.

— Товариші!!! — стьобнув Білана її дзвінкий голос. — Ворогів народу, кривавих псів, фашистських недолюдків, материх бандитів та зрадників викрито і знищено!

Вона змахнула сухенькою ручкою, і зал, затамувавши подих, стежив за рухом її долоні, наче в цьому польоті був прихований якийсь особливий, таємничий смисл.

— Але, товариші! — продовжувала Кожина. — Чи означає це, що всі ворожі елементи викрито до кінця? Ні, товариші! Не означає. Ці виродки надзвичайно хитрі, вони до цього часу сидять у всіх ланках нашої медичної організації. Вони, присягаючись на кожному кроці у вірності партії, у вірності Радянській владі, коять

мерзенні злочини! До яких пір, товариші, ми будемо короткозорі! Треба уважніше придивитися до людей, що нас оточують. Ось, наприклад, завідувач нашого відділення лікар Шарковський...

Кожина взяла графин і склянку. Було чути, як булькає вода. В залі шелеснуло зітхання. Люди почали озиратися. Зарипіли крісла. Кожина одним ковтком випила воду.

— ...Я поки що не можу нічого конкретного сказати про шкідницьку діяльність лікаря Шарковського. Фактів у мене поки що нема. Але подивіться на його обличчя, товариші. На цьому обличчі застигла невдоволена гримаса. Чим же невдоволений лікар Шарковський? Чому він дозволяє собі по-зловорожому відгукуватися про недоліки у постачанні медикаментів для нашої лікарні? Хто дав йому таке право? Хто стоїть за спиною лікаря Шарковського? Чому у відділенні ще й досі не розгорнуто ударництво і стахановський рух серед санітарок? Я запитую особисто у вас, товаришу Білан.

Білан негайно взяв слово. Він побачив перед собою напружену в чеканні масу людей, які забули, що перед ними стоїть людина, яка не зробила в своєму житті жодної апендектомії, жодної пункції плевральної порожнини, яка не видалила жодного мигдалика, не написала жодного акта про санітарний стан їдальні.

— Я хочу зробити невелику заяву, — голосно сказав Білан, не знаючи, куди подіти руки — залишити їх на трибуні чи сховати за спину. — Це вас стосується, товаришко Кожина! — вигукнув він їй у спину (вона ще йшла через головний прохід). — Я хочу довести до відома всіх присутніх, що Кожина — проститутка. Злісна проститутка.

Зал заціпенів од несподіванки.

— Авжеж, — вперто сказав Білан. — І не дивіться на мене так, товаришко Кожина. Ви — проститутка. Фактів у мене, правда, ще нема. Але подивіться, товариші, на її очі. На її ходу. І ви переконаєтесь...

Люди коцюрбилися од реготу. В цьому реготі було щось хворобливе, істеричне. Білан і собі не витримав — засміявся. Потім сказав:

— Ну, досить. Пожартували — і досить. А вам, товаришко Кожина, час уже знати, до чого призводять підшкірні ін'єкції хлористого кальцію. Сором не знати таких речей. Ще один некроз буде — і ми заберемо у вас диплом. Я ось що скажу, товариші: досить. Досить писати доноси. Працювати треба. Занедбали, розумієте, лікарні — не медичні заклади, а сараї. Годі! (Він навіть стукнув долонею по трибуні).

Після конференції до Білана підійшов маленький лисий чоловічок із сумними золотисто-карими очима і потис руку.

— Звідки ви довідалися про хлористий кальцій? — спитав.

— Доповіли.

— А про те, що Кожина... ну, як би це сказати... загальнодоступна особа... теж?

— Невже? — злякався Білан. — Я думав, вона стара діва. Ось так номер!

Він спантеличено цмокнув язиком.

— Дякую, — сказав Шарковський. Його золотисто-карі очі вкрилися блискучою плівкою. — Ніколи цього не забуду.

- А вигляд у вас і справді... Що таке?
 - Дружина хворіє, — закліпав очима Шарковський.
 - Чим можемо вам допомогти?
 - Та нічим, — відповів. — Спасибі на доброму слові.
- І пішов.

Наприкінці тридцять дев'ятого року Білана направили а Західну Україну — на посаду директора науково-дослідного інституту, де довгі роки був повновладним хазяїном професор Адам Бриль — вчений із світовим ім'ям, творець найновішої теорії імунітету. Інститут розміщений був у світло-сірому модерному бетонному будинку на одній з аристократичних вулиць міста, серед особняків, повитих плющем, обнесених міцними, елегантними металевими сітками. В інституті Білана зустріли упереджено. Вже в ті роки почала вироблятися звичка казати де треба і не треба своє "еге ж" — неокреслене мимрення, пустий звук, не більше. Білан ходив по лабораторіях. Поляки були коректні, мовчазні. Виявилось, що ніхто з них не знає ні російської, ні української мов. Адам Бриль в інституті не з'являвся, хоча й мешкав поблизу. Тоді Білан дістав російсько-польський словник і засів за написання промови. Він складав її цілий тиждень. Потім вивчив напам'ять. Консультантом з польської фонетики була його господиня — мініатюрна, чистенька жінка, пані Стася Дієчинська, яка палила сигарету за сигаретою. Вона з неприхованим жахом слухала спотворені слова, які вимовляв цей впертий лисючий чоловік з обличчям, рябим од віспи. Розмахуючи запаленою сигаретою — на підлогу сипався синюватий попіл, — пані Стася навчала Білана премудрощам вимови всіх цих ПШЕ, ЕМ, ОМ, ЕЛЬ та ЕЛ, близького до В. Сяк-так упоравшись із цими труднощами, Білан натягнув випрасуваний чорний костюм (гарнітур, як мовила пані Стася), вузькі лаковані штиблети, куплені на барахолці. В такому вигляді він з'явився до Адама Брилля. Той сидів у своєму кабінеті — на ньому був єдвабний темно-вишневий халат; щуплий, чорноволосий (кожна волосинка була дбайливо зализана, а проділ ретельно виголений) чоловік з рухливим жаб'ячим ротом здивовано дивився на Білана.

Як тільки покоївка, що скидалась на черницю (сніжне, нерухоме, відчужене обличчя), вийшла, Білан виголосив свою першу в житті міжнародну промову.

— Пане Адам Бриль. Кілька днів тому я одержав із Києва лист од мого приятеля професора Нетребка. Він повідомляє, що нові факти, одержані ним нещодавно, повністю заперечують вашу теорію серологічної наївності ембріона.

Бриль відкопирив губи, але нічого не сказав.

— Я думаю, що ви, як науковий керівник нашого інституту, дасте відповідь і зможете викласти переконливі докази вашої правоти.

У Білана вже боліло горло від такої кількості незвичних слів.

— У цьому відношенні я гарантую повну підтримку з боку радянських органів влади. Що ж до мене, то можу вас запевнити, що я щасливий працювати під керівництвом такого видатного вченого, як пан Бриль. Професор Нетребко має велике бажання відвідати наш інститут, однак я не можу наважитись запросити його, не

знаючи вашої думки...

Тут Білан остаточно заплутався в польських закінченнях і замовк, проклинаючи себе за те, що провалив справу міжнародної ваги.

Але Бриль підвівся із свого крісла, нечутно пройшов по килиму, наблизився до Білана і міцно потис йому руку.

— Дуже радий познайомитися, — сказав він по-російськи з ледве чутним акцентом. — Я одержую щоденну інформацію про вашу діяльність в інституті. Ви поводитесь дуже дивно. Я не таким уявляв радянського політичного комісара.

— А яким? — усміхнувся Білан.

— До цього часу ви не прочитали в інституті жодної лекції про міжнародне становище. В інституті ще не було жодної... е-е... як ви їх називаєте — політичної бесіди.

— Політінформації, — сказав Білан.

— Власне. І ви, нарешті, читали мою монографію. Це безперечно. Крім того, деякі мої співробітники відчують, що вони непогані кандидати на жертви для вашого славнозвісного НКВС. Однак ви дали їм спокій. Все це мене дуже бентежить. Якщо більшовики мають у достатній кількості таких людей, як ви, — вони підкорять Європу дуже скоро.

— Що я повинен відповісти професорові Нетребку? — спитав Білан.

— Завтра я буду в інституті. Ми обговоримо з вами всі проблеми.

— До побачення, — сказав Білан.

— Зачекайте.

У Бриля була ніжношкіра видовжена кисть з круглими жовтими мозолями на долонній подушечці. "Займається веслуванням, — подумав Білан. — Або столярує".

Бриль підійшов до важкої, ебенового кольору книжкової шафи і витяг звідти пляшку золотистого лікеру та дві чарочки.

— За директора інституту, — сказав він. — Прозіт!

— За наукового керівника інституту, — відповів Білан.

Випивши, Бриль попросив:

— Тепер розкажіть про лист Нетребка.

— Завтра, — сказав Білан. — Всі проблеми — завтра.

І знову Білан цілий рік мугикав своє "еге ж", придивлявся, барився, не вживав ніяких заходів проти антинімецьких настроїв серед співробітників, хоча приязнь до Німеччини видавалася в той час самоочевидною. Але, будучи за натурою своєю людиною загайною, в чому він часто з гіркотою зізнавався, залишаючись на самоті, Білан тільки помовчував, слухаючи, як ганять поляки, котрі вже остаточно перестали його боятися, велику Німецьку імперію, як співчують вони Франції та Англії, з якою злістю відгукуються про найновіші карти, де їхня неіснуюча країна була поійменована як "зона державних інтересів Німеччини". За рік інститут випустив триста літрів вакцини проти висипного тифу — цінного препарату, виготовленого за методом професора Бриля. Білана нагородили медаллю "За трудову відзнаку"; Адама Бриля —

путівкою в Москву, на Сільськогосподарську виставку. Біланові за цей рік більше не довелося користуватися польсько-російським словником: виявилося, що більшість співробітників розмовляє або по-російському (ті, хто закінчив російські гімназії в Царстві Польському), або по-українському (ті, хто ріс серед галицьких селян).

І все ж, згадуючи той далекий час, Білан кожного разу відчуває не підвладне жодним доказам розуму почуття: гіркота гаряче марево того літа, коли вибухи зненацька струснули землю; гіркота — ось люди, яких ти ніколи більше не побачиш; гіркота — вирва посеред вулиці Академічної та вибита вітрина ресторації "Жорж"; гіркота — трагічні обличчя янголів, що злетіли над бронзовим Міцкевичем; гіркота — білий метелик тріпотить на дні воронки. Білан виявився дуже поганим директором: з наказом про евакуацію він під'їхав на своїй емоції до особняка професора Брилля. Двері відчинила пихата блондинка в розхристаному пеньюарі. Білан старався не дивитися на рожеву теплу зморшку, що пролягла між її персами. Жінка не впустила його навіть до передпокою.

— Adam nie pojedzie, proszę pana, — похитала вона головою. — Nie, nie. Nie boimy się Niemców. My zostajemy się. Tak, tak. To nas nie obchodzi. Niemcy mordują tylko Żydów i Komunistów. Nie boimy się.¹

1 — Адам не поїде, прошу пана. Ні, ні. Ми не боїмося німців. Ми залишаємося. Так, так. Це нас не стосується. Німці вбивають тільки євреїв та комуністів. Не боїмось (пол.).

Вона grimнула дверима. Вона була в чорних панчохах та чорній, оздобленій білим мереживом сорочці.

Адам Бриль був розстріляний батальйоном "Нахті-галь" на другий день після приходу німців.

Під час війни Білана призначили директором інституту в Челябінську. Інститут виробляв висипнотифозну вакцину за методом Брилля. Завдяки вакцині у військах Сталінградського фронту був негайно припинений спалах висипного тифу. Білан отримав орден Трудового Червоного Прапора. В 1944 році він повернувся на Україну.

Але за ці роки характер Білана аж ніяк не змінився: він залишався все тим же повільним, загайним чоловіком, що не вмів виголошувати промови, не здатним до рішучих дій, чоловіком, який на всі гострі питання злободенності відповідав своїм невиразним "еге ж" або "поміркуємо". Дивна це була манера, тому що міркувати було ніколи. З несамовитою силою заgrimіли перші залпи, баталій в ім'я чистоти в науці. Зловмисним підступам менделістів-морганістів, що осідлали мушку-дрозофілку, з котрої, як відомо, молока не надійш, прийшов кінець. Швидким та суворим був суд над послідовниками метафізичного вчення О. О. Богомольця. Зате співалась осанна найбільшому відкриттю, що гідно вінчало епоху, — дослідженню ветеринарного лікаря Бош'яна, який остаточно присоромив Пастера, Коха і всю світову прогнилу науку.

Білан і тут виявився слабкою людиною. В ті роки він припустився помилки. Не зумів показати свою непримиренну принциповість, застосувати в ім'я чистоти всю силу директорської влади. А було ж з ким боротися, ой було!

Були в інституті й закляті менделісти-морганісти, прихильники отого, містичного в

1948 році, безплотного Гена, нуклеїнові обриси якого з такою чіткістю вималювалися на екранах електронних мікроскопів у 1953 році. Були й учні колишнього українського президента Академії наук — покійного Олександра Олександровича Богомольця, які, "ничтоже сумняшеся", свято вірували в цілющу силу його сироватки АЦС, хоча 7 липня 1952 року був зорепад та осяяння і громові голоси з фізіологічного Олімпу вказали, що тільки центральна нервова система є осередком всіх захисних доблестей організму і що тільки собака з дірою в шлунку може гідно репрезентувати всю високість науки про людину. Щоправда, незважаючи на осяяння, японські та американські дослідники, що вивчали проблеми, які виникли в зв'язку із застосуванням ядерної зброї, запропонували використовувати сироватку Олександра Богомольця як дуже ефективний лікувальний засіб проти променевої хвороби; а хіба не було в інституті скептиків, які злісно нашіптували, що всі фокуси Бош'яна суть не що інше, як спритна підробка авантюриста (а втім, так воно згодом і виявилось).

І ось, замість того, щоб діяти, Білан помовчував, покашлював, мимрив щось непевне, все мудрував, мізкував, крєктав, старався якомога рідше ходити у міністерство, щоб не потрапляти на очі Осадчому Івану Івановичу, — а там, дивись, і чергова кампанія закінчувалась. Ні, не було в ньому орлиної, сизокрилої сили, як у деяких громовержців, що високо злетіли в ті роки... Сергій Сергійович, небагатослівний та непримітний, по самі вуха занурювався у нудну прозу справ третьорядної ваги: то спорудження будинку для співробітників почав — цеглу добував; то вирішив організувати в інститутському віварії вирощування кролячого поголів'я, щоб не платити за вухатих дзвінкою монетою; або сіно для коней купував — сам бог тільки відає, яке це мудре діло.

Таким виявився насправді Білан Сергій Сергійович, 1904 року народження, комсомолец з 1920 року, син наймита, робітфаківець, студент Харківського медичного інституту, член партії з 1924 року, брав участь у боротьбі з куркульством, був головою першого на Харківщині колгоспу. І всі в інституті знають, що любить він їздити в наукові відрядження у Токмацький район Запорізької області, бо ні для кого не таємниця, що там у нього родичі: двоюрідні та троюрідні брати, небожі і навіть, кажуть, ще живе його дев'яносторічна тітонька — материна сестра.

Дивно поведився Білан і в справі Баландіна. В день арешту Баландіна був дзвінок, і чийсь сухий голос попросив Білана провести загальні збори з метою загального підвищення пильності співробітників інституту. Білан вийшов із кабінету, подався через двір, запорошений снігом, і, старанно вичистивши віником ноги, завітав у лабораторію. Там було порожньо — лікарі пішли в бібліотеку, а лаборанти, що ставили клізми вошам, сиділи в боксах. Білан зайшов у кабінет Баландіна і, відчинивши шухляду письмового столу, витяг звідти грубу папку, де Баландін зберігав готову дисертацію про порівняльну дію різних висипнотифозних вакцин — у тому числі і вакцини, виготовленої за методом Брилля. Повернувшись у головний корпус, Білан замкнув папку в директорському сейфі. Віддихавшись, по телефону наказав зібрати всіх співробітників у актовому залі.

А через дев'ять років, коли Баландін, схудлий (він немов зберіг недоторканою молодість, тому що всі його ровесники обрізали та погладшали), сидів у кабінеті Білана, неохоче, скупі розповідаючи про свої поневіряння, Сергій Сергійович, промовивши своє "еге ж", встав і відчинив двері сейфа. Восени 1956 року Баландін захистив дисертацію.

...Білан сидів у нетопленому кабінеті, під великим портретом Леніна, на столі було порожньо — лише самотиною стояли календар і мармуровий письмовий прилад, схожий на надмогильну плиту, та під склом розплатаний був старий проспект реферативного журналу "Медична географія". Перед Біланом лежав учорашній аркуш паперу, засіяний рясним плетивом фіолетових п'ятірок — різномасних, визивно неоднакових цифр. Він глянув у вікно. Через двір, до головного корпусу, йшли дві незнайомі жінки. Білан одвернувся від вікна і намалював ще одну п'ятірку — римський гострокутний злам лінії.

— Дружина Баландіна? — здивовано спитав він, подивившись на молоду, змерзлу, негарну безброву жінку. — Дуже приємно. А ви хто будете?

— Родичка його, — відповіла Валентина Миколаївна. Тільки тепер Білан пригадав, як у новорічний вечір 1946 року вони з Валентиною Миколаївною танцювали вальс "На сопках Маньчжурії": Баландін танцювати не вмів.

— Сідайте, — запропонував Білан.

— Що ж це ви, товаришу директор, робите? — накинулася на нього одразу Валентина Миколаївна. — Чому ви не сповістили родини? Що тут сталося?

"Вона розповідала тоді про Скрябіна, — подумав Білан. — Я не зрозумів — про якого Скрябіна. Думав, що про гельмінтолога. Весь вечір вона розповідала мені про Скрябіна. Їли ми вінегрет та свинячу тушонку".

— Сталася невелика аварія, — сказав Білан. — Ніяких відстав для паніки нема. Щоб уникнути можливих непорозумінь, Микола Петрович оголосив карантин. Всього на три дні. Він вирішив вас не хвилювати. Ми хотіли сповістити, але він категорично заперечував...

— З хворобою Джосера? — спитала Велта.

— Так.

Велта поклала сторчма дві пачки сигарет, прикривши їх третьою; вийшов будиночок.

— Що ж тепер буде?

— Думаю, що все буде гаразд. Сподіваюсь... Еге ж. Ми їм щойно передали один дуже цікавий препарат...

— Антибіотик? — спитала Велта. Вона незграбно зачепила рукою будиночок із сигаретних пачок: він повалився, а пачки впали на підлогу. Білан вийшов з-за столу, опустився на одне коліно, підняв пачки.

— Пробачте, — сказала Велта. — Дякую.

"І що він у ній таке знайшов?" — подумала Валентина Миколаївна, розглядаючи Велтине безпорадне обличчя.

— Ні, — сказав Білан, знову сідаючи в крісло. — Це не антибіотик.

— Вакцина?

— Ні, і не вакцина. Є у нас така восьма проблема... керує нею такий собі Ординцев... дуже талановита особа. З примхами... але він одержав чудовий препарат. Як би це вам пояснити... Ви хто за фахом?

— Медсестра.

— А ви? — звернувся він до Валентини Миколаївни.

— Домашня господарка, — процідила вона.

— Це не антибіотик і не вакцина. Антибіотики, мабуть, вам відомо, не діють при вірусних захворюваннях. А вакцину ще не створено. Вони, власне, якраз і спробували створити вакцину. Але, якби навіть і вдалося створити вакцину, вона б їм теж не допомогла. Адже потрібен певний час, щоб вакцина почала діяти. Вакцину треба застосовувати перед зараженням, а не після...

— Я розумію, — сказала Велта.

— Так от. Препарат, який ми передали їм, принципово відрізняється і од антибіотиків, і од вакцини. Він завжди є в організмі... він перешкоджає розмноженню вірусів. Все буде гаразд. Я впевнений. Почувають вони себе чудово — підійдете до лабораторії, самі побачите... Так що ви... не треба хвилюватися... Поки що не треба. Ми зробили все, що в наших силах. Тут до мене, знаєте, цілі делегації ходять. Тільки-но комсомольці були. Пропонують кров або шкіру... Ледве умовив їх, що не треба...

— Як ця речовина називається? — спитала Велта.

— Це зовсім невідомий препарат. Інтерферон, — відповів Білан. Він домалював збоку нову п'ятірку, схожу на латинську літеру "S",

XV

В 1937 році у Великобританії сталася незвичайна подія, яка, зрештою, аніскільки не зацікавила широку публіку. Нічого дивного в цьому не було: залишалося ще вісім років до того дня, коли група фізиків дала людству зловісний урок, примусивши з тої пори уважніше ставитись до наукових повідомлень. Але в палаючому, багряному 1937 році читачів газет цікавили інші теми:

в Німеччину в тому році було відправлено 22 трупи німецьких пілотів, збитих в Іспанії. Кремація трупів з військовими почесностями відбулася в Дельменхорсті та Бремерхафені;

світ був приголомшений переміщеннями в японській армії, внаслідок чого кумир молодого офіцерства, начальник штабу Квантунської армії Ітагакі був переведений в заштатне містечко Хіросіму;

радянські скрипалі Давид Ойстрах, Ліза Гілельс, Буся Гольдштейн, Марина Козолупова та Міша Фіхтенгольц полонили Європу в тому ж 1937 році богонатхненними звуками своїх скрипок;

за наказом Гітлера тоді ж було заарештовано 200 вищих керівників охоронних загонів СС у Мюнхені;

в США був побудований найбільший у світі бомбардувальник з чотирма моторами

типу "Васп" — удосконалений варіант бомбардувальника типу У-17, більш відомого під назвою "літаюча фортеця".

Між тим Г. В. Фіндлей та Ф. О. Мак-Каллум (Англія) описали разюче явище, яке важко було пояснити, виходячи з різних теорій імунітету: мавпи, заражені вірусом лихоманки долини Рифту, стали несприйнятливі до зараження жовтою лихоманкою. Вчені, які відкрили це явище, ввели в щоденний ужиток новий термін: "вірусна інтерференція". Виявилось, що коли всередині клітини перебуває вже вірус, то вірус другого захворювання не може проникнути в таку клітину. Ця блокада й одержала назву "інтерференція". В 1943 році Вернер та Гертруда Генле, які працювали в дитячій лікарні в Філадельфії, ще дужче здивували вірусологічний світ, довівши, що навіть убиті віруси, потрапляючи в клітину, перешкоджають агресії інших, цілком життєздатних патогенних вірусів. Загадка залишалася нез'ясованою протягом двадцяти років. І лише в 1957 році Алік Айсакс та Жан Ліндемани в Національному інституті медичних досліджень в Англії одержали таємничу речовину, яка рятувала клітини од зараження різними хвороботворними вірусами. Ця речовина — білок (молекулярна вага — 63 000) — була названа "інтерфероном".

Чистенькі американці із Філадельфії (то була епоха широких штанів, авіаносців, мішкуватих макінтошів, проспериті, перших нейлонових панчів, радара, свінгової музики, кольорових фотографій воєнних дій на Тихому океані) не підозрювали, звичайно, що в голодному, приреченому місті (німецьким кінооператорам вдалося зняти чудову панораму древньої столиці Русі — руїни, руїни, руїни — обсмоктані пожежею кістки міста: літак з кінооператором летів низько-низько; згодом київський режисер знайшов цю плівку і озвучив її "Манфредом" Бетховена) живе людина, яка в 1943 році твердо вирішила присвятити своє життя вірусології, хоча в тому році люди воліли не думати про прийдешні часи, а присвячували своє життя боротьбі з ворогом, боротьбі з голодом, — щоправда, були й такі, хто присвячував життя гендлю золотом на чорному ринку або оббиранню порожніх квартир (ці якраз думали про майбутнє). І вже ніколи чистенькі американці з Філадельфії не змогли б припустити, що науці добре прислужиться святий Микола-чудотворець, позаяк тільки завдяки йому Жора Ординцев став вірусологом.

Двадцять второго юня, ровно в четьре часа Киев бомбили, нам объявили, что началась война. Война застала його на четвертому курсі Київського медичного інституту. Батько оптиміст казав, що за два тижні ми будемо в Берліні. Если завтра война, если завтра в поход, если черная туча нагрянет. Война почалася сьогодні. Мама-песимістка ридала. Він потрапив в оточення під Борисполем. Його кинули в кар'єр цегельного заводу — в один із багатьох імпровізованих сталагів. Расцветали яблони и груши, поплыли туманы над рекой. Выходила на берег Катюша. Це була жінка з добрим мордовським обличчям — вицвілі ситцево-сині очі, важкі порепані ноги. "Та це ж мій! Мій чоловік! — біла вона себе в груди — Іван Петренко!" Його виштовхали нагору. Выходила, песню заводила про степного сизого орла. Їй пішов уже четвертий десяток. Іван її загубився у вогняному вирі війни. Уночі вона була ненаситна — клала

важку, із жорстким волоссям (у тутешній воді були великі домішки солей) голову йому на плече, її чавунні, товстопалі руки заволодівали його кволим хлопчачим тілом: вона не тільки врятувала його од смерті — вона зробила його дорослою людиною. Ординцев пішов на світанку, по замерзлому, зморшкуватому шляху, всі горбки якого було зтягнуто білими, ламкими льодяними перетинками пізньої осені. Полюшко-поле... Полюшко широке... Ехали по полю... Його зупинив патруль фельджандармерії. Вони роз'їжджали по всій Україні на новеньких мотоциклах "Цюндап". Але у нього був липовий аусвайс, виданий сільським старостою — кумом Марії Петренко... Він розшукав свою сім'ю після неймовірних поневірянь: Віктор Вікентійович з дружиною знайшли притулок в будиночку на вулиці Ново-Либідській, біля самої градирні — здалеку вона скидалася на величезну діжку, набиту квашеною капустою; вона стирчала над містом, як гіпертрофована мрія його жителів про їжу: діжка була порожня. В кімнаті стояла невеличка залізна пічка. Вдень і вночі за триста метрів од них товарні поїзди струшували землю. Деренчали в склянці акварельні пензлі. Батько заробляв на прожиток малюванням. Найважче було залишитися чистим: Віктора Вікентійовича запросили в міську управу, запропонували влаштувати персональну виставку. "Ви все ж таки жертва більшовизму" (з ним розмовляв один із тих, хто колись радив звернути особливу увагу на колгоспну тематику). Віктор Вікентійович навідріз одмовився. Найважче було не запламувати себе. Але й вижити було нелегко. Віктор Вікентійович налагодив стосунки з заповзятливим румуном (за документами — власником фотографічного ательє з Транс-Ністриї), який признався Ординцеву в своєму недавньому молдавському минулому і одверто натякнув на далеке єврейське минуле. Звали його Іон Думитреску — одне око у нього було власне, втомлене, коричневе, із жовтуватою склерою, яка була зтягнута сіткою червонуватих ниточок, а друге сяло новеньким фарфоровим блиском і надавало правій половині обличчя Думитреску молодцюватого вигляду; низенький, з слонячими рухами, вусатий Іон Думитреску виявився проникливим психологом: він зрозумів, що під час найбільших всесвітніх бідувань людські душі, особливо жіночі, звертаються до всемогутнього господа бога. Тому в своїх майстернях в Одесі та Києві він налагодив виробництво кольорових, літографським способом надрукованих на сірому цупкому папері, образів. Головним художником підприємства став Віктор Вікентійович, Хазяїн був суворий у своїх художніх уподобаннях. Він часто казав Віктору Вікентійовичу:

— Мені тільки без всяких футуризмів-шмизмів... Мазанини щоб не було. Мені треба, щоб люди плакали... я даю продукцію народові, не яким-небудь босякам...

Віктор Вікентійович згадав старовину: вершиною його творчості став святий Микола-чудотворець. Сивобородий старець був зображений із традиційним благословляючим жестом правої руки та з Євангелієм у лівій. На ньому була золочена митра з емалевим образком і розсипом перлів унизу; риси обличчя — умовно правильні, весь лик його відображав ідею боголюдини, а не живу індивідуальність. Тільки візантійську суворість та сухість виразу замінив Віктор Вікентійович глибокою лагідністю, що сяяла в очах чудотворця, підсинених ультрамарином, — його погляд був

повний співчуваючої та всепроникливої любові. Думитреску особливо захопився одіянням Миколи-чудотворця — парчевим сяянням ризи, сніжнобілістю омофора, глибоко реалістичним трактуванням зморщок одіяння та напівтонів на тендітних старечих перстах, піднятих для благословення. На яскраво-синьому тлі золотою квіткою сяяв німб.

Щоб не бути засланим у Німеччину, Жора вступив до медичного інституту, відкритого німцями в Києві. Але майже весь день він тинявся по Єврейському базару, що перетворився на величезне гротескне збіговище людей. Тут розплачувались за товар сірим, з висівками, погано змеленим на саморобних жорнах борошном, згіркою олією, шерстяними джемперами, пакетиками з сахарином, угорськими сигаретами "Гуннія", антикварними статуетками, пошарпаними книжками, солдатськими румунськими черевиками, вошивими шинелями, відрізами довоєнного крепдешину, каламутним буряковим самогоном та кредитними білетами тюремного кольору, з написами українською та німецькою мовами, що їх випустив центральний емісійний банк у Рівному: на п'яти карбованцях усміхалася білявенька селянська дівчинка з квіточками в руках; поруч з нею чорнів імперський орел із свастикою, а лаконічний брунатний напис попереджував: "Фальшування грошових знаків карається тяжкою тюрмою". Навколо товкучки тулилися крамнички, халупи, забігайлівки, буфети, де можна було випити, поторгуватися, провести валютну операцію чи познайомитися з марухою. Особливо славилась одна із забігайлівок, в якій на розкішному німецькому акордеоні грав Сашко — високий німий хлопець із натхненним обличчям морфініста. Розамунда, ты для меня целый мир. Розамунда, мой идеал и кумир.

Жора торгував Миколами-чудотворцями, отриманими Віктором Вікентійовичем од Думитреску замість гонорару. В його кишені завелись окупаційні карбованці. Жора вже помаленьку відвідував заклад Сашка-акордеоніста. Там він і познайомився одного разу з Борисом Олександровичем Приймаком. Той — у німецькому дощовому плащі з чорної церати — сидів у кутку смердючого закладу, поклавши руки на залитий червоним вином стіл. Перед ним стояла недопита пляшка горілки. Приймак сидів, не знявши обтріпаного капелюха, і уважно дивився на відвідувачів. У нього було обличчя персонажа з української побутової п'єси минулого століття — великий ніс, запорізькі вуса, люті брови. Тільки вираз обличчя був не дурнувато-хитрий, а похмурий. Відчувалося, що він дуже п'яний. Сталося так, що Жора підсів нього із своєю пляшкою вина. На край стола він поклав загорнуту в газету паку нерозпроданих чудотворців.

— Що це? Порнографічні фотографії? — не міняючи виразу обличчя, похмуро поцікавився чоловік у чорному дощовику. І, не чекаючи відповіді, повідомив: — Поминки справляю. По коняці. Найкращий продуцент в Європі. Померла. Від правця. Той ідіот погано профільтрував анатоксин... Оргія смерті. Так.

— Треба було сироватку ввести, — сказав Жора.

Чоловік підвів голову, глянув на Жору. Вицідив рештки горілки в склянку, витяг носову хустку і взявся витирати мокрі од вина рукави плаща. Хустка порожевіла.

— Шия в коня була як камінь... Ригідність м'язів. Трете віко випало. І назад ні

кроку. Як справжній солдат. Потім — набрякли легені. Ви — хто такий?

Так познайомились. Випили. Жора показав образи Приймакові. Той бридливо дивився на благочинне обличчя Миколи-чудотворця.

— Облиште ці дурниці, — порадив. — У вас є професія... Іч — нарядився. Люди в тілогрійках драних, а він у парчі. Бога, юначе, малювати не можна. І на стіни вішати. Його треба тут носити! — стукнув себе кулаком у груди. — Ідіть краще до мене працювати.

Він керував випуском противіспяної та пастерівської вакцини і протиправцевої сироватки — виготовлялися вони в одному з будинків спорожнілого бактеріологічного інституту.

Так почалась їхня дружба: в науці, в пияцтві. Коли восени сорок третього року німці провели тотальне виселення жителів пристанційного району і батьки Жори Ординцева змушені були піти геть з міста (вони подалися в Умань), Жора переселився в комірчину до Приймака, на Батієву гору. Борис Олександрович не тільки прищепив Жорі любов до науки — до таємниць вірусології, яка увібрала в себе мовчання єгипетських мумій із слідами віспи на шкірі, гучну мудрість Гіпократових сказань, геній Пастера та Івановського, — але і зробив Жору алкоголіком. Пив Приймак неймовірно багато, але майже ніколи не хмелів. Тільки твердіший ставав його погляд, а слова й жести — обдуманіші.

— У мене найкраща печінка в світі, — басив він. — Сам Олександр Олександрович Богомолець дивувався дезінтоксикаційним властивостям мого організму. Майте на увазі, Жоро, що страшна не горілка, а закуска. А ще гірше, якщо ви, уподібнюючись до мерзенного російського інтелігента, вишукуватимете — в чому сенс життя. Бійтеся цього дужче вогню, — застерігав він, розгладжуючи вуса.

Одного разу Приймак розповів Жорі про дивний дослід, який він провів перед самою війною: його тоді цікавив сказ — абсолютно смертельна хвороба. Приймак вирішив перевірити — як перебігатиме сказ у сполученні з безпечним для кролів ящуром. Заразив кролів вірусом ящур а, потім через кілька днів увів їм у мозок емульсію з вуличним вірусом сказу. Яке ж було здивування Приймака, коли жоден з кролів на сказ не захворів. На цьому дослід був обірваний — почалась війна, Жора взяв під сумнів чистоту проведення дослідів — надто неймовірним здавався результат, та й сам Борис Миколайович теж сумнівався у вірогідності експерименту.

Київ палав. Важкі хмари диму клубочились над містом — їхні краї підпливали розтопленою міддю. Здалеку котилися громи артилерії. Приймак запив ще гірше. Він приносив із льоху спирт-ректифікат і пив його, не розводячи, закушуючи яблуками.

— Ет, — скаржився він п'яненькому, голодному Жорі, — навіщо я народився в двадцятому столітті? І чому саме тут, на Україні? Чому не в Болівії? Ні, ви тільки подумайте: в минулому столітті я міг би відкрити щось путяще. Хвороб було досить. Навіть вакцину проти сказу я міг запропонувати. Я! Ви мені вірите? Міг! Але ж треба було, щоб я народився на сто років пізніше. Щоб я на власні очі побачив постановку Апокаліпсиса, зіграну бездарними аматорами. Вся трагедія в тому, Жоро, що

скінчилися мирні часи людства. Відтепер всі мобілізовані... назавжди. І той, хто ухилився від цього, — дезертир. Ми, Жоро, з вами — дезертири. Хочеш не хочеш, а дезертири. А будуть ще й такі люди, які скажуть: зрадники. Німецькі вівчарки.

— Але ж ми задля наших людей працюємо, — пробував виправдатись Жора. — Не на німців.

— Облиште, голубе, — відмахувався Приймак. — Ми — дезертири. Тут тепло, а там солдатики в Дніпрі тонуть. Вода зараз крижана... бр-р-р... Треба було в партизани йти. Інші можуть, а ми?

Жора ненавидів його в такі хвилини. Із цього будиночка на Батіївці виніс Жора не тільки нестримне бажання перевірити дослід Приймака, не тільки пристрасть до алкоголю, але й дещо важливіше: те, що називається докорами сумління, — вбитий у пам'ять розпечений цвях, що саднить душу й по сей день...

...Два десятки років ішов напромаць він до тієї миті, коли, ввімкнувши бактерицидні лампи, став опромінювати культуру тканин з вірусами енцефаліту, виділяючи з неї дорогоцінні краплини очищеного інтерферону. На це пішло два роки життя — без вихідних та відпусток, без побічних заробітків, без концертів, кіно та інших розваг (з купуванням, щоправда, книжок з репродукціями Ван-Гога, Боттічеллі, Тулуз-Лотрека). Два роки, що йменувалися сухо, по-канцелярському "восьмою проблемою", — аж до тієї хвилини, коли його лаборантка, витягши з холодильника пляшечку з інтерфероном, обгорнула її у вату та в пергаментний папір і понесла вниз, до лабораторії Баландіна, де поклала пляшечку на ґанок.

...Ліля бігла, дзвінко хляпаючи сандалетами по асфальту, розкресленому крейдою для гри в класи, там було пекло та рай; було тепло, весняний вітер гнав по небу веселі хмарини, схожі на повітряні кульки, а безмежний майдан блищав асфальтом — де-не-де він порепався, і з розколин визирала травичка; Ліля бігла, весело сміючись, м'яч — її перший м'яч — підскакував, вона била по ньому рукою, він знову гупав об землю і знову злітав угору, Ліля, захлинаючись од сміху, відчуваючи сонячний подих соковитого вітру весни, бігла, поблискуючи чорними оченятами, забувши про все, тому що, здавалося, весь світ був зосереджений для неї під цією гумовою оболонкою, в стиснутій порожнечі, що вібрувала після кожного падіння на асфальт. Це був її перший, зелений, з червоною смугою, м'яч. А там, віддалік, на краю майдану, стояли її тато і мама, стояли, усміхаючись, дивлячись на маленьку кучеряву дівчинку, яка майже загубилась на безмежному просторі майдану...

Ліля обережно підняла пакет, в якому була пляшечка з-під пеніциліну з трьома кубічними сантиметрами схожої на рідкий клейстер речовини. На пляшечці синім лабораторним олівцем було виведено літери: "ІНТЕРФ". Ліля стояла на ґанку, прислухаючись до зітхання вітру. Лаборантка з відділу Ординцева зійшла на гору. Вона помахала Лілі рукою і сховалась за рогом мікробіологічного корпусу. Вохристі від опалого листа боки косоугору лисніли. На сусідній горі зводились нові будинки, повільно повертались коромисла підйомних кранів. По глинистому шляху, що в'юнився од мікробіологічного корпусу, біг униз пружний струмочок, тихо белькочучи поміж

барельєфними відбитками автопокришок.

Ліля помацала червоні, росяні листки винограду, що висіли біля входу на сірих дротиках гілок. Німу тишу ніщо не порушувало — робочий день в інституті закінчився.

Ліля обережно причинила за собою двері.

— Ось, — сказала вона, увійшовши до лаборантської. — Принесла.

"Три кубики, — подумав Баландін. — По нуль цілих шість десятих на кожного. Не густо. І, крім того, хіба є впевненість у тому, що цей препарат, як і тисячі його попередників, не схожий за своїми властивостями на звичайну водичку? Жора справжній вчений, але і він не гарантований од невдач, од ілюзій.

Вже пізно, мабуть, — подумав Баландін. — Мабуть, інтерферон не встигне блокувати клітинні системи перед вторгненням вірусів Джосера; можливо, вже почався невідворотний процес, і ми з усією нашою сильною волею, гарними думками, жартами, з нашим страхом перед розслідуванням аварії та іншими дурницями впритул підійшли до тієї межі, де втрачають силу закони соціальні і починають бурхати споконвічні біологічні пристрасті, гинуть та руйнуються, як прогнилі імперії, найскладніші ферментні системи, а хаос та розпад знаменують швидку і невблаганну смерть.

Ні, — подумав Баландін. — Хто-хто, але я не маю права на сумніви. Я не можу дозволити собі таку розкіш: сумніви. Хто ж тоді віритиме? Інтерферон врятує нас. Інакше бути не може".

...Баландін підкидав Маринку вгору, вона зойкала, сміялася, наморщувала безброве чоло: "Ще! Ще! Ще!" Велта теж сміялась — море ледве дихало, набігаючи на слизьке каміння, між яким плавала дрібна риба, просилуючи сталеві ножики тіл крізь хащі бурих водоростей; і тут, біля берега, в зеленій воді, напоєній квантовими частками сонця, рухалися по заплутаних орбітах блакитно-прозорі планети медуз. "Ще! ще!" — кричала Маринка, злітаючи вгору; Баландін на якусь мить випускав її з рук, потім ловив, знову підкидав. Далі, посадовивши Маринку на шию, він, задихаючись, бігав берегом, незграбно переплигуючи через каміння, більш за все на світі боячись спіткнутись і впасти...

— Приготуйте шприц та голки, — сказав Баландін. — Час дорогий. Лілю, швидше.

Першим підставив м'язисту спину Ігор. Баландін вилив воду із стерилізатора, встромив у гарячий шприц голку, неквапно перевірів хід поршня.

— Ось хто такий Жора, — сказав Ігор. — Я завжди казав. Велика людина. Якщо ми виборсаємось із цієї паскудної історії, я поставлю йому барило горілки.

Баландін набрав у шприц нуль цілих шість десятих кубика інтерферону. Помастив шкіру на лопатці спиртом і звичним рухом встромив голку.

— Ой, — сказав Ігор. — Боюсь заштриків. Тепер ми з вами квити.

— Чому! — Підвів брови Баландін.

— Я вам заштрик, ви мені. Людина людині товариш. Все? Дякую.

— Покличте Махова.

Махов мовчки, не кажучи й слова, задер сорочку. По спині, перекреслюючи праву лопатку, тягнувся червонуватий блискучий пруг. Махов навіть не скривився. Заправив

сорочку в штани і вийшов з кімнати.

"Дивись, — подумав Баландін, — а я й не знав". Почуття жалості до цього самотнього, похмурого чоловіка ворухнулося в ньому.

— Євдокіє Іванівно! — покликав Баландін.

— Я так і знала, що щось станеться. У Ілька — грип. Справжній. Зараз дзвонив Федя. Він зовсім розгубився. А сестра все ще не їде.

Вона повернулася спиною до Баландіна, схрестивши руки на грудях.

"Селянка, — подумав він, — а спина — як у богині. — І він подумав, що вперше бачить оголену спину своєї співробітниці, з якою працював ось уже чотири роки... — Я стаю сентиментальним, — подумав він. — Старію. Ти побачив раптом не старшу наукову співробітницю, з якою до хрипоті лаєшся, обговорюючи тематику майбутнього року або готуючи звіт для наукової частини, а просто жінку, у якої прекрасні плечі та спина і яка, певно, щаслива із своїм тюхтієм Федею, якщо регулярно народжує йому дітей, і хоча не молоденька вже, хоча не озираються на неї хлопці, але така ще може ошчасливити мужчину. Все не те, — подумав Баландін, — все. Роззявив рота на звичайну жіночу спину. А про головне забув".

Набрав у шприц одну цілу дві десятих кубика інтерферону і ввів голку в шкірну складку.

— Боляче, — сказала вона.

— Терпіть. Бог терпів і нам велів.

— Спасибі, Миколо Петровичу.

— Ви що зараз робитимете?

— Приготуємо вечерю з Лілею. М'ясо треба смажити.

— Ідіть, Лілю! — голосно покликав він.

Кинув використану голку на кришку стерилізатора. Вилив з пляшечки залишки інтерферону в шприц. Подивився на rischi, викарбувані на скляному циліндрі: нуль цілих п'ять десятих прозорої рідини. "Одну десятку, мабуть, пролив, — подумав він. — Її шанси зменшилися тим самим на... на шістнадцять процентів, — підрахував він. — Що поробиш. Шанси Дорошенко я збільшив на двісті процентів. Можливо, що з точки зору статистики чи абстрактного гуманізму ці дві жінки рівні, але з точки зору здорового людського глузду це не так. Ліля самотня і ще не скоро матиме дитину. Якщо взагалі коли-небудь її матиме. Дорошенко ж... Ні, все гаразд, — заспокоїв він себе. — Я зробив все якнайсправедливіше".

— Оберніться, — наказав він, тримаючи наготові шприц.

— А в руку можна? — спитала Ліля.

— В руку? Чому в руку?

— Ну... мені в спину... ну, незручно. Краще в руку.

— Господи, — сказав Баландін, — коли ти вже звільниш науку від жінок! Від цих соромливих дуреп. Давайте руку.

— Миколо Петровичу, а от ви вірите в інтерферон? Вірите?

— Аякже. Я в Жору, як у бога, вірю. Про інтерферон чудеса пишуть.

- Чому ж він одразу не дав, цей ваш Ординцев? Чому тільки сьогодні?
- Він, Лілю, спочатку на собі перевірів. Вчора собі ввів трошки. Боявся вчора дати. Баландін шпурнув порожню пляшечку з-під інтерферону в кошик для сміття.
- А вам хто ввів? — спитала Ліля.
- Ігор, — збрехав Баландін байдужим голосом.
- Дозвольте, я помию шприц.

Баландін нарешті залишився сам. "Монету кинуто, — подумав він. — Треба тільки чекати. Орел або решка. Це не так страшно, як здається, — подумав він. — Ні, — сказав він самому собі. — Не треба лицемірити. Мої шанси зменшились на сто процентів. Мої шанси дорівнюють нулю. Це дуже страшно".

Він відчув знайомий біль у грудях і холодок у горлі, — наче з'їв м'ятну цукерку. Велику, нудотно-солодку м'ятну цукерку.

XVI

"Ми лежимо на дні океану. Ми — це малий підводний човен з тонкими цегляними стінами, з дірявим дахом, з гарячими трубами парового опалення. Труби лущаться, ніби вони перехворіли на скарлатину: зморшкуваті луски олійної фарби падають з труб. Ми лежимо на дні океану. Десять далеко вгорі, на поверхні цього океану, світають вогники — це пропливають над нами супутники і великі лайнери, що несуть у собі людські сни, писк морзянки в радіорубці, тремтіння стрілок на щиті для приладів та зосереджене мовчання штурманів. А ми лежимо на дні океану. Ми лежимо вже другу добу. Подеколи загорається сигнальна лампочка телефону: нас викликає земля. Нас п'ятеро в цьому підводному човні, що прилип до дна океану. Ми чуємо голоси наших близьких, але нас відділяє од них непрохідний мур, кордон, через який ми не сміємо переступити, — шляхи надто нерівні: ціна нашого маленького життя або безпека міста, в якому, нічого не підозрюючи, тисячі натомлених за день людей додивляються останні телевізійні програми, вечеряють, читають книжки, стелять ліжка, цілують сонних дітей, сидять на вокзалах в очікуванні автобусів та поїздів. Ось чому ми лежимо на дні океану. Ми відповідаємо за це місто, що перебуває поруч з нами: але надто нерівні шляхи, щоб казати про якийсь вибір. Наш маленький підводний човен поки що живе: працюють термостати, холодильники, синім світлом заповнені бактерицидні лампи, метушаться звірята у віварії, дихають люди. У нас є запаси харчів. Але ми не схожі на інших людей. Ми вже не ті, якими були два дні тому. І навіть якщо наш маленький підводний човен, наше вутле суденце буде врятоване, якщо воно впливе на поверхню океану, увійде в гавань великого міста і ми ступимо на землю — ми подивимося на світ іншими очима..."

"...іншими очима", — прочитав тихцем Ігор, покусуюча ковпачок авторучки.

Махов примостився на ліжку, курих сигарету "Джебел". Він викурих півпачки за вечір. Махов навіть піджака не зняв; навіть не підгорнув ковдру та простирadlo. Він курих, скидаючи попіл у чашку Петрі: там валялися обслинені, засохлі, обгорілі недокурки. Махов був економною людиною.

— Заповіт? — пихнув сигареткою Махов.

— Вірші, — сказав Ігор. — Трактор тягне культиватор, рівний слід за ним лягає. Тато мій — механізатор. Кукурудзу обробляє.

— Піде. Щось схоже на Степняка. Можуть надрукувати, — похвалив Махов.

— А по-моєму — паскудство.

В двері постукали.

— Можна? — спитала Ліля.

Махов швидко зіскочив з постелі й одчинив двері. Ліля принесла дві пляшки кефіру, поставила на стіл перед Ігорем.

— Ну й накурили, — сказала вона.

— Знову кефір? — спитав незадоволено Махов.

— Озвірити можна, — підтакнув Ігор.

— А я тут при чому? Я його теж не терплю,

— Нам би чогось такого, Лілю, — ляснув пальцями Махов. — Тепленького. Ти як, Ігорю?

— Підтримую клопотання товариша С. О. Махова.

— То як, Лілю? Ключ у вас?

— Можу налити, — сказала Ліля. — Тільки щоб Микола Петрович не бачив.

— Гарантія, — посміхнувся Махов. — Добре?

— Скільки?

— Двісті, я думаю, досить. Для профілактики. Щоб усі віруси виздыхали.

— Зараз, — сказала вона.

— Гарна дівка, — сказав Махов, коли Ліля вийшла. — Як тобі?

— Нічого.

— Дівка те що треба.

Ігор підійшов до урни, що стояла в кутку кімнати. Натиснув педаль. Піднялася кришка, відкривши темну горлянку бачка. Ігор розчепив пальці — і зім'ятий, списаний папірець ковзнув у бачок.

— Шкода, — сказав Махов. — Гарні вірші.

Ігор відпустив педаль.

— Вірші, Махов, паскудні. Я не годжуся в поети. Надто декларативно. Зараз не той час... зараз патетика не в моді.

Ліля повернулась, несучи конічну колбу зі спиртом.

— Тільки глядіть, — сказала вона. — Дізнається Микола Петрович — вб'є.

— Не вб'є, — зневажливо сказав Махов. — Дякую... Лілю.

— Карантин тобі допоміг, — помітив Ігор. — Ти галантний, наче лорд Х'юм.

— Зоставайтесь, — попросив Махов. — Вип'ємо по маленькій.

— Ні, — сказала Ліля. — Мені не можна. "Березівську" я б з великим задоволенням випила. Що-небудь шипуче... А цю гидоту...

— Зоставайтесь. Посидимо, побалакаємо.

— Ні-ні. Чим заїдати будете?

— Лікті гризтимем, — сказав Ігор.

— Кефіром зап'ємо, — відповів Махов. — Зостанетесь?

— Дякую, — сказала Ліля. — Я, мабуть, піду. Євдокія Іванівна чекає. Ми реакцію наново поставили. Ви тільки не галасуйте. Добре?

— Гаразд, — сказав Ігор. — Чого галасувати? На власних поминках?

— Закінчите реакцію, повертайтеся, — попросив Махов.

— Подивлюсь, — сказала, виходячи, Ліля. — Тільки тихше.

— Гарна дівка, — зітхнув Махов.

Надворі було вже зовсім темно. Мокра, неспокійна ніч повисла над містом. Одноманітно подзенькував гачок на кватирці, що гойдалася з кожним поривом вітру.

— Слышен звон бубенцов издалека. Это тройки знакомой разбег. — Ігор підійшов до раковини, відкрутив кран.

— Почекай, — сказав Махов. — Нехай іржа зійде. Знаю. Белым саваном искрится снег. Яке розведення?

— Зроби шнапс. П'ятдесят на п'ятдесят.

— Охоче, мон генераль. Фіфті-фіфті. Маємо хлоровану горілку. Бери склянки.

— Тепла, — скривився Махов.

— Якраз. Не матимеш ангіни.

— За що вип'ємо?

Ігор узяв склянку в руки, подивився на світло — всередині закипали білі бульбашки, глянув на Махова — при краватці, все чин чином, ті ж очі та повіки, позбавлені майже вій, темне волосся акуратно зачесане (поки Ліля ходила по спирт, Махов встиг причепуритися); поступово суміш у склянці світлішала, ставала прозорою. Нарешті Ігор сказав:

— Вип'ємо, Махов, за сенс.

— За що?

— За сенс. Все повинно мати сенс. Життя, смерть. Інакше не варто жити. Краще одразу в ящик.

— Філософія, — сплюнув Махов. — Вип'ємо за те, щоб не здохнути. Не бачу я в смерті сенсу. Розумієш?

— Розумію, — сказав Ігор. — Я п'ю за сенс.

Він випив, не переводячи подиху, теплувату, гидку рідину, після якої сухість обпалила горло.

І Махов теж випив. Двома ковтками. Хукнув і похитав головою.

Ігор одламав шматок хліба. Пожував, потім запив кефіром.

— Коктейль імені товариша Джосера, — сказав.

Вони захмеліли одразу. Ігореві здалося, що тепле світіння розливається в тілі, розноситься повсюди струмками крові, і все стало іншим — веселим та добрим, хоча він ясно розумів, що нічого не змінилося; все раптом стало іншим — наче з очей злетіла полуда, і Ігор побачив, який Махов одвертий, душевний хлопець, — тільки жаль було Махова, хоча десь у п'яному хаосі залишалися тверезі, пильнуючі центри, які нашорошено аналізували кожне слово Махова.

— Я йому кажу, практично, — що ти на мене баньки витріщив, — розповідав Махов. — Якщо ти, практично, старшина... А з патрулем побалакати не хочеш? Сучий син, кажу. І беру його за грудки. А він мені каже...

— А знаєш, Махов, — сказав Ігор. — У тридцять першому році в Лондоні відсвяткували трьохсотріччя з дня відкриття хінної кори.

— Чудасія, — засміявся Махов. — Чого тільки не вигадують... Так ось, цей старшина виявився не старшиною. Він, практично, старший сержант...

— Ти коли-небудь чистив черевики у чистильника? — спитав Ігор, коли побачив, що Махов не вгамовується.

— Чоботи чистив. У мене хромові були. Багатий товар.

— А я не чистив. Хотів якось почистити. Підійшов навіть до будки. Дивлюсь — сидить ассірієць. Старий. Вуса сиві. Глянцює корочки якомусь фразерві. І задихається. Астматик, мабуть. Я пішов.

— Послухай, що далі було, — казав Махов, вливаючи в склянку залишки спирту і розводячи його. — Я йому кажу, практично. Ти що, на кутю, кажу, приїхав? То я можу нагодувати.

— А знаєш, Махов... Жаль здихати. Адже я ще жодного разу не закохувався по-людському, По-справжньому. Жінки були, дівки були, а кохання не було. Цього літа познайомився з однією. Світлана. Москвичка. Були разом — усе добре. Роз'їхались — і наче нічого не було. Звичайна солдатська любов. Дас іст айн зольдатіше лібе. А мені дитину хотілося б мати. Ніколи не думав про це, а зараз думаю. Уявляєш? Білявий хлопчик... хоча б щось од тебе залишиться...

— Ти солдатську любов не чіпай, — сказав Махов. — Нічого ти не тямиш. У мене в сорок п'ятому була одна... Знаєш, тоді які сукні носили? Знаєш?

— Уявляю. Вище колін до пояса. Тоді пісеньку співали: їх тебе чекала, варум ти не прийшов...

— Йолопе, — сказав Махов. Її звали Хельга... Хельга Фрейденберг. Ми з нею в сорок п'ятому... в сорок п'ятому познайомились. Знаєш, які там вокзали? Під землею, практично... Я боявся, щоб нас не зустрів патруль. Пиво пили — шварц бір, чув? Салага ти. А Хельга дивилася на мене — по-російському вона не розуміла. Дивилась тільки... плакати хотілося... так дивилась. А ти кажеш. Плювати я хотів на всіх... Пішли ми з нею... ну, думаю, заведе мене в темне місце та й порішить... Через руїни веде, веде, а я думаю — стривай, фройляйн... Знаєш, які там руїни? Там, брате, суцільний Содом та Гоморра. Тепло у них восени, вони, ці фріци, восени без капелюхів ходять... Ну, йдемо... чую — цеглою тхне. Мокра. Хельга білявенька була. У неї волосся світле... м'яке, як у дитини. Шуле, каже. Майне шуле. Там сходи уціліли, під сходами сухо. Я не знав, що з автоматом робити. Хельга повісила його на поручнях... Ось що я тобі скажу: я тоді вперше зрозумів, що таке останній раз у житті... Останній — уявляєш? Знали, що не побачимось більше. А пиво у них гарне — ти коли-небудь пив? Так. Останній раз у житті. Через місяць нас перекинули в Магдебург, ясне діло. Хельга нічого від мене не вимагала. Плювати вона на все хотіла...

...Сам з собою він розмовляв? Чи з Ігорем, який сидів, підперши голову долонями? Чи зі своїм минулим, з сорок п'ятим роком, з брунатно-іржавим містом, на стінах якого непримиренно, як тавро, горіли слова "Festung Breslau"? В Бреслау, серед руїн вагонобудівного заводу, серед навіженства та мотлоху розтросчених перекриттів, в одному з тупиків, утвореному згорілими вагонами, Махов витяг за ноги з воронки чоловіка в пом'ятій касці; чоловік тулив червоні липкі руки до обличчя і шепотів: "Ти зі мною розмовляй, говори, говори, чого ж ти мовчиш? Чому ж я тебе не чую, скажи, війна вже закінчилася чи ні?" Чи з цим чоловіком розмовляв Махов, з чоловіком, котрий так і не почув його голосу, чи з Баландіним розмовляв Махов, пред'являючи тому рахунок своїх образ, своєї запізнитої і нікому не потрібної дисертації, своїх невдач та своєї самотності; а може, з Лілею розмовляв Махов... ні, мабуть, з Хельгою перешіптувався зараз Махов, з Хельгою, яка постаріла, погладшала, живе тепер у Галле, чоловік її викладає в університеті, у них тепер світлосірий "вартбург", і в неї двоє дітей: Детлев та Евелін; вони вивчають у школі російську мову, хоча Хельга знала тільки одне слово по-російськи: льюблєю, казала вона. З ким же із них розмовляв Махов, який, зціпивши зуби, застиг перед склянкою теплого хмільного пійла?

— А потім що? — задумливо спитав Ігор.

— Що потім? Потім я надумав одружитися... Не попадалось, щоправда, дівки путящої... Це в Німеччині діло було, ну я й давай барахло скуповувати... Майбутній дружині. От був номер!

Він невесело посміхнувся.

— Хіба я знав, який розмір потрібен?.. Біс його знає, думаю. Хлопці напоумили... купував я взуття тридцять п'ятого, тридцять шостого та тридцять сьомого розмірів... і одяг — сорок четвертого та сорок шостого... Хлопці кажуть — найбільш уживані розміри. Зрозумів? Салага.

— А Хельгу... Хельгу більше не зустрічав?

— Ні. Чому ж... Це коли я другий раз був у Німеччині... Зайшли ми з корешами в шинок їхній. Дивлюсь — під'їжджає "Волга" чорна. Зрозумів? І виходить з цієї "Волги" дівка — у вузеньких штанцях, волосся біле, як у Марини Владі... заходить, практично, в зал... на нас не дивиться... Светрик на ній стильний, груди... все — що треба. Замовляє пиво... викапана Хельга... Айн бір... Данкешен... Біттешен... Я підходжу до неї, дивлюсь на неї — вона нуль уваги... Ні, не Хельга. Та старша за цю. Ця зовсім молоденька. На власному авто. Ет, злість мене взяла... Твою мати, думаю, ми кров проливали... В нашому селі у солдатських вдів хати валяться... З хлібом кепсько... а вона... роз'їжджає. Де ж та справедливість? Сіла — та й поїхала. Навіть не подивилася.

— Будьмо, — сказав Ігор.

Махов одсунув свою склянку на край столу. Потім, помітивши, що спирт розлитий неоднаково — у Ігоря трохи менше, відміряв пальцями рівень спирту в обох склянках і надлив йому трохи своєї суміші. Знову прикинув на око і, задоволений, поставив склянку перед Ігорем.

— Пий.

— За Ординцева, — сказав Ігор.

— За кохання, — промовив серйозно Махов.

Ігор зайшовся п'яним реготом, од якого йому самому стало гидко.

— Геніальний тост, Махов. Навіть на краю загибелі молоді лицарі науки п'ють за милих жінок! Крам-бiм-бам-бiм-бам-бамбулі!

— Ти олень, — сказав Махов. — Нічого не розумієш. Лицар. Якщо тільки вийдемо звідси... Почекай... Вони ще будуть струнко перед нами стояти. Всі будуть. Я всіх візьму в свої руки. Досить чикатися... Все, що було дотепер... це так, несерйозно. Тепер я займаюся наукою. Я тепер уже не той, що два дні тому... Я тепер вчений.

— В капітани рвешся? Давай, давай. Там тільки тебе бракувало. Біля керма науки. Поруч з Осадчим.

— Я не рвуся в капітани, — сказав Махов, уважно розглядаючи холодним поглядом порожню склянку. — Я в адмірали.

Рипнули двері в коридорчику. Хтось увійшов до передпокою. Ігор швидко сховав порожні склянки в шухляду.

— Навіщо ховаєш? — спитав Махов. — Кого боїшся?

— Тихше.

Хтось постояв біля телефону — чутно було, як клацнула трубка, — і пішов, обережно зачинивши двері: мабуть, номер був зайнятий.

— Кого боїшся? — голосно крикнув Махов. — Перед ким шию гнеш? Його боїшся? Нехай прийде. Нехай тільки спробує. Я йому все скажу. Мало я йому сказав. Він у мене затанцює. — Махов люто вдарив кулаком. — Затанцює! Побачиш!

— Облиш його, Махов, — проказав Ігор, відчуваючи, як зникає п'яна добрість і згасає всередині тепле світіння.

— А я не хочу! — ще раз стукнув кулаком Махов. — Ти знаєш, що таке планарія?

— Жінка, що літає на планері, — скаламбурих Ігор.

— Брешеш! Планарія — це черв'як такий. Голова є, все чин чином. Найстрашніша порода на землі. Розріж її на шматки — на скільки хочеш, практично, і з кожного шматка нова виростає черв'ячина... З головою, мозком, хвостом. Зрозумів? Ти її ріжеш на шматки, а вона розмножується... Вона безсмертна. Нічого не боїться. Їй всюди добре. Так ось, Баландін твій — це планарія. Планарія!

Ігор сів перед Маховим.

— Закінчив? — Ігор затарабанив по підлозі черевиками. — Закінчив? — посміхнувся Ігор куточками вуст.

— Ось хто твій Баландін, — спокійно сказав Махов. — А ти, хлопче, олень. Кожен з тебе шкуру зніме. Не помітиш. У житті так не можна. Холодно без шкури. Зрозумів?

— Зрозумів, — сказав Ігор. — Все ясно. Тільки Баландіну ти не годен у слід ступити. Ми з тобою здохнемо, а його пам'ятатимуть. Ти що робив у двадцять три роки?

— Вчився. На другому... ні, на третьому курсі.

— Фармакологію здавав... Рецептики зубрив... А Баландін у своїх двадцять три відкриття зробив. Подивись ЖМЕІ за довоєнні роки. Спитай у першого-ліпшого

рикетсіолога. Що тобі скажуть? А камера погана, скажеш?

— Шайзе, — сказав Махов.

— Багато ти розумієш... Через якусь рурку паскудну... Нічого. Рурку можна замінити. Ми там металевий трубопровід поставимо і аварійний сигнал. В разі чого — автоматично знизить тиск. Конструкція камери першокласна. Американці можуть заткнутися. Знаєш, які листи йому писав Стейблфортс? Розпитував — що і як. Так що помовч про Баландіна. Вся різниця між нами та ним у тому, що він щось робить. Власними руками. Паяє, монтує, розтинає свинок. А ми базикаємо. Відсотки підраховуємо. Що від тебе залишиться, Махов? Тези на республіканській конференції?

— Від тебе й того менше, — буркнув Махов.

— Так. Менше! Тим гірше для мене. Через те, що я жив у коротеньких штанцях. Це найгірший діагноз: дитинство, яке затягнулося. Інфантильність. Дівчатка, футбол, силонова сорочечка — ох, ох, де дістав? Влітку Кавказ, сьогодні носять черевики з вузькими носами, завтра — з овальними, пляж, запишемо пульту? Записали. А що далі? Страждати атеросклерозом і ходити на футбол? Горланити раз на тиждень на свіжому повітрі? Ні, Махов. Я не згоден. Тільки пізно все це розумієш. Мені треба: було одразу, як прийшов у лабораторію, взяти за горло Баландіна: давай, дядечку, справжнє діло. А я що? Вечори відпочинку організовував. Ка-ве-ени. Стіннівки випускав. Патякав з усіма. А роки минають. Ти знаєш, скільки мені років? Двадцять сьомий. Три роки тиняюсь по лабораторії, а що зробив? Відсотки підраховував? Журнальчики читав? "Природа", "Успехи современной биологии", "Вопросы философии", кібернетика, генетика, сексуальне виховання. Все це цікаво, все треба знати. А діло? Де воно? Баландін — той зразу зрозумів. Він хитрющий. І сильний. Йому, либонь, теж хотілося пошвендяти. А він дні й ночі в лабораторії просиджував. У сорок шостому. Мені розповідали. Іноді доводиться визнавати свою поразку, хоч дуже це неприємно...

— Балачки, — заперечив Махов. — Йому легко було. Професорський синочок. А я вчився і на "швидкій допомозі" працював. Прийдеш у гуртожиток, ковтнеш що-небудь — і з ніг падаєш. Цілодобове чергування — а вранці на залік. Спробував би він. Багато відкриттів наробив би. Що ти знаєш про Баландіна? Він — зрадник Батьківщини. Йому простили, та не забули. І ніколи не забудуть. Такі речі не забуваються. Знаєш, кого він лікував? Коли його у банду взяли? Ватажка їхнього — Гонтаря. Звір... Під час війни цей Гонтар був штурмфюрером у дивізії СС "Галичина". В сорок четвертому пішов у ліс. Польські села вирізав. Знаєш, що вони витворяли? Дітей за ноги — і головою об стінку. А ця планарія, цей Баландін, лікував його потім. А скільки комуністів цей Гонтар убив? Крові пустив, дай боже. Нема чого за Баландіна розпинатися. Подумаєш — відкриття. На тобі та на мені він теж, практично, хоче відкриття зробити.

— А що б ти заспівав, Махов, якби до потилиці автомат приставили? Що?

— Що зробила Зоя Космодем'янська? — спитав Махов, покусуючи губи. — Га?

Білі скелети віконних рам перекреслювали чорний простір ночі, де гудів вогкий вітер, який розірвав щільну пелену хмар над містом: у небі виникли острови, засіяні зорями, і ці острови все збільшувались та збільшувались.

Помовчали. Потім Ігор сказав:

— Пити хочу. Ти як?

— Не хочу.

— Звідки ти все знаєш? Про Баландіна?

— Знаю, — сказав Махов, дістаючи з шухляди склянки, що пахли спиртом. — Брат розповідав. Василем його звали. Загинув на Західній. В сорок восьмому. Бандерівці вбили. Молодший лейтенант. Зараз йому було б тридцять вісім років. Вимий склянки.

Газовий лічильник клацав без упину. "Що вони там роблять?" — подумав Ігор.

— Піду подивлюсь, — мовив Ігор. — Хочеш — принесу ще кефіру? Принести? Холодний.

— Не треба. Ненавиджу.

— Як знаєш, — сказав Ігор.

Він пішов у лаборантську. Ледве ступив у приміщення, де стояв холодильний прилавок, як почув пряний запах смаженого м'яса. Ковтнувши слину, постукав у двері лаборантського покою. Ліля докірливо подивилася на нього. Вона стояла біля ванни. Дорошенко смажила м'ясо на газовій плитці. Євдокія Іванівна перегортала шматочки металевим шпателем. Вона перекладала шпатель з руки в руку.

— Скоро вже, — обізвалася вона, глянувши на Ігоря. — Голодні?

— Що — скоро? — з п'яною підозріливістю спитав Ігор.

— Хіба ж це яловичина? — сказала Дорошенко. — Суцільні жили. Це для чоловіків харч. У кого зуби міцні.

— Я думав — ви наукою займаєтесь...

— Кличте Миколу Петровича. — сказала Дорошенко.

— Зараз. — Ліля глянула на термометр. — Тридцять вісім.

Вона вийшла.

— Ігорю, покличте, будь ласка, Сергія, — сказала Дорошенко. — Я хочу, щоб усі були.

— Зараз покличу.

— Покуштуйте, — Дорошенко подала йому шматочок смаженого м'яса.

— Геніально, — промимрив Ігор. — Нічого кращого я в своєму житті не їв.

В лаборантську увійшов Баландін. Він усе ще був у халаті з іржавою плямою спереду, ліворуч, у старому фельдшерському халаті зі стоячим комірцем (Баландін ніколи не носив лікарських халатів, які застібаються спереду), Баландін вдихнув м'ясний запах, що йшов од плитки. За ці дні він обріс сивіючою щетиною, яка вкривала його щоки та підборіддя.

— Що тут у вас? М'ясо?

Руки його були в машинному маслі. Ліля прийшла слідом за ним і сказала:

— Я їстиму з заплющеними очима. Уявлятиму, що це смажене курча.

— Лілю, — здивовано сказав Баландін. — Що це з вами?

— Що? — Ліля подивилася на себе.

— Вам личить.

— Халат?

— Зрозумів, — сказав Баландін. — Ви губи нафарбували. Дивіться, ви просто красуня.

— Зараз витру, — образилася Ліля.

— Ні-ні, — швидко сказав Баландін. — Мені подобається. Серйозно. Товариші, як ви вважаєте?

— Справжня секс-бомба, — сказав Ігор. — По жіночій лінії ми б'ємо всі лабораторії.

— Знущаєтесь, — сказала Ліля, усміхнувшись.

— Гарно, гарно, — сказала Дорошенко. — Ігорю! Миколо Петровичу! Я хочу, щоб ми всі разом зібралися. І Махов. Повечеряємо.

— Гарзд.

— Я тільки прошу вас: не сваріться.

— Гарзд, — повторив Баландін.

— Холодна війна закінчується, — урочисто сказав Ігор. — Перемагають принципи мирного співіснування. Чудово. Готуйте вино та м'ясо. За нами діло не стане. Йду за Маховим.

Дорошенко повернулася до плитки. Від пательні розліталися в усі боки гарячі приски. Дорошенко перевернула м'ясо — воно зашкварчало ще дужче.

— Махова нема, — сказав, повернувшись, Ігор.

Ліля подивилася на Ігоря. Дзенькнула тарілочка: Баландін зачепив її ліктем. Дорошенко озирнулася. Ігор стояв на порозі.

— Його нема. Я обшукав усю лабораторію. Він пішов.

XVII

Злива вщухла. Лише подеколи рвучкий вітер, що шумів у деревах, народжував краплепад. Очі Махова звикли до темряви — він піднімався по схилу гори, обминаючи дерева, стовбури яких, наче колонада з чорного граніту, вимальовувались на тлі нічного неба. Ноги промокли — ось уже з годину Махов безцільно блукав по території інституту, продирався крізь чагарник, підходив до віварію, сараїв, майстерень, ховався в глухих, порослих бур'яном ярках біля самого паркана. Зазирнув Махов і на стайню — в густій темряві чулося зітхання сонних коней, уривчасте іржання. Ходити біля віварію було небезпечно: можна наскочити на собак — безпородні, добродушні, з настанням ночі вони лютішали, стаючи господарями верхнього двору. Махов чув, як його кликали. Ігор, вийшовши на ґанок, кілька разів крикнув щосили: "Сергію! Сергію!"

Махов слухав, зацьковано причаївшись, потім знову починав своє кружляння. Зійшовши на гору, найвище місце інститутської території, Махов зупинився. Він замерз — був без плаща — і намагався засунути руки під пахви. Звідси, з гори, видно було все місто — чорний уламок антрациту, — яке де-не-де блимало вогнями в вікнах. Десь унизу працював гучномовець. Грали бравурний марш. Вишикувались над містом в перпендикулярну лінію червоні світуні на невидимій телевізійній вежі. Перевівши подих, Махов попрямував до паркана. Подався вздовж мокрих, колючих дощок, спотикаючись і ковзаючись. Нарешті знайшов те, що шукав. Це був лаз у паркані —

ним користувались робітники, що мешкали ген там, у полі, в маленьких дерев'яних будиночках; лаз був зручний — він скорочував шлях додому, а декому — хто ніс дошки, відрізки труб або запчастини від холодильника — діра в паркані дозволяла уникати неприємних зустрічей з інститутськими вартовими. Махов зігнувся й шугнув у лаз.

— Це чортзна-що! — кричав Баландін, бігаючи по кабінету. — За такі речі треба вбивати.

Ігор, Дорошенко та Ліля сиділи на дивані. Ігор хотів закласти, як звичайно, ногу на ногу, але не міг, тому що Баландін безперервно сновигав по кабінету, ледве не наступаючи їм на ноги.

— Ось справжнє обличчя цієї людини, — казав Баландін. — Як на долоні. Він зірвав карантин у найвідповідальніший момент. Всі наші зусилля затримати вірус Джосера в межах лабораторії втрачають сенс. Я розцінюю це як зраду. І боягузтво. Якими б не були стосунки в лабораторії — це наша внутрішня справа. Але піти з лабораторії... Що тепер накажете робити?

— Може, подзвонити? — запропонувала Дорошенко.

— Кому? Кому дзвонити? Додому? У нього нема телефону. В міліцію?.. Оголосити всесоюзний розшук?.. У військову комендатуру? Щоб оточили район інституту? Куди?

— Не треба нікуди дзвонити, — сказав Ігор. — Провітриться і прийде. Йому, мабуть, погано стало. Ми трошки випили з ним...

— Ах, випили? — ще більш розлютувався Баландін. — П'янку влаштували? Свято, чи що? Шмаркачі. Лілю! Ви спирт дали?

— Я.

— Як ви сміли? — горлав Баландін, трясучи кулаками. — Ви мене спитали?

— Ліля не винувата, — втрутився Ігор. — Спирт я взяв. У сейфі.

— Помовчте всі, — сказала Дорошенко. — Давайте спокійно все обміркуємо. Не думаю, щоб він втік... Тут щось не те. Нерви не витримали.

— Нерви, — гнівно сказав Баландін.

— Він повернеться, — сказав Ігор.

— Навряд, — кинув Баландін.

— Якщо через дві години він не повернеться, — Дорошенко подивилася на годинник, — ми дзвонимо в міліцію, просимо влаштувати облаву.

— Що це за термін такий — дві години? — спитав Баландін, сідаючи верхи на стілець. — Ви можете пояснити, на чому він ґрунтується?

— На інтуїції. Сергій повернеться. Дві години — крайній строк. Хміль мине...

— Через дві години він може бути в Москві. Ви гарантуєте, що ця людина не наробить дурниць?

— Він прийде, — наполягала Дорошенко. — Схаменеться і прийде. Поки що нічого страшного не сталося.

— Поки що! — вигукнув Баландін. — А якщо через п'ять хвилин у нього почнуться продромальні явища? А якщо він уже виділяє віруси?

— Треба чекати, — сказала Дорошенко. — Іншого виходу нема. Не побіжимо ж за

ним. Рано ще панікувати.

— Добре, — сказав Баландін. Він обхопив рукою чоло, пальцями стиснув скроні, — Будемо чекати. А з вами, Лілю, у мене буде окрема розмова.

— Завтра буде гарна погода, — відзначив Ігор. — Без опадів.

Дорошенко підійшла до вікна. Вона засунула руки в кишені халата і пильно вдивлялась у свою тінь, що виникла на висвітленому електрикою прямокутнику, який впав на чорноту землі.

— П'ятнадцятого січня Івасикові мине рік. Ходитиме вже. Вони кумедні, коли ходять... Продибає два кроки, стане і дивиться. Хотіла б я побачити... Раніше шкодувала, що не дівчинка в мене.

Вона говорила не обертаючись; вона дивилась, як повільно погойдуються її велика тінь. Її голос лунав рівно й безпристрасно, як на конференції, коли людині надають право викладати факти — самі лише факти.

— Тепер я не шкодую. А раніш бувало думала: дай боже, щоб дівчинка народилася. Я б їй трусики шила... з мережаною лямівкою. І ляльки мені подобаються — німецькі. Із скляними очима. Купувала б їй ляльок. Зачіски в них справжні. А народився Івасик. В перші місяці шлунок у нього поганий був. Намучилась я...

— Так, — зітхнула Ліля, — з хлопцями наберешся горя, їхала це я недавно в трамваї. Сидить переді мною жінка з хлопчиком. Голова у нього хусткою обмотана. Велика така голова. Очей не видно. Мати сидить і лупцює його. Ліктем б'є. А вія реве. А вона його лупцює. "Іроде, — каже, — так тобі й треба". Тут пасажери вже не витримали. Поруч сидів дядько. Трохи схожий на Філіпова. "Як же це так, мамашо, — каже. — Ая-яй, недобре. Ми до комунізму йдемо, можна сказати, а ви дітей лупцюєте. Дитину треба гуманно виховувати". Всі тут, ясна річ, давай заступатися за хлопця. Мовляв, так не можна. Тоді мати розв'язує хустку. "Дивіться, — каже. — Це ірод. Я йому ще не так всиплю. До слюсаря, — каже, — їдемо". Дивляться всі — у нього на голові нічний горщик. "У війну, — каже, — паразит, надумав грати. Начепити начепив, а зняти не може. Тепер треба пиляти. Тільки рот видно..."

— Піду ляжу, — сказала Дорошенко. — Нездужається мені. Втомилася.

Вона пішла до дверей.

— Стійте, — піднявся Баландін. Він витяг із склянки, що стояла на письмовому столі, термометр і струснув його. — Ось візьміть.

— Нічого, — сказала вона. — Просто я сьогодні втомилася. Спати хочеться.

— Ви все ж таки візьміть.

Вона зняла халат, акуратно склала його, просунула термометр за виріз кофточки.

— Сідайте, — сказав Баландін.

— Як перед від'їздом, — ніяково усміхнулася Дорошенко. — Всі сидять.

Баландін глянув на годинник.

— До речі, — сказав він. — Лілю! Вчора Твінг дзвонив. Хвалив вас. Сказав, що ви увійшли в збірну району. Поздоровляю.

— Дякую. В понеділок турнір, а ми ще жодного разу не тренувалися.

- Нічого, — сказав Ігор. — Ви всіх подачею задушите,
- Миколо Петровичу, — сказала Дорошенко. — Знаєте, де записи по вакцині?
- Знаю.
- В правій шухляді протоколи. Сьогоднішній не встигла записати.
- Завтра запишете.

— З одним тільки я не можу примиритися, — сказав Ігор. — Як швидко люди все забувають. Пішли ми на вершину. В цьому році ходили. Цікавий горбок. Безіменний. Ну, ми думали — першовідкривачі. Не ступала нога людини і все таке інше. Горбок не ого-го, але наш. Вийшли. Сонце лютує. Дивимось — тур. Розгребли ми камінці, виймаємо іржаву банку. В ній — записка. "Висходження на честь героїського польоту славних сталінських соколів — Чкалова, Беякова, Байдукова. Учасники Всесоюзної альпініади: Синягін, Корольков, Васютинський. 21 червня 1937 року". Хто вони такі, де зараз? Наші хлопці не знають. Я потім у всіх питав: знаєте? У старих альпіністів, у кого тільки не питав. Ніхто не знає. А хлопці ризикували. Там такі стіни — озвіріти можна.

— Жах, — сказала Дорошенко. — І навіщо це людям?

— Для кого гора, а для кого — бабка... Та, що її порішив Раскольников. Щоб переконатись — чи зможеш себе пересилити. Бабку зарубати — клопітливe діло. Зразу ж — відбитки пальців, спектральний аналіз, група крові... Строк дадуть. А гора —любe діло. Навіть заохочують. Залізеши — значить, пересилив себе, значить, ти сильна людина, — осміхнувся Ігор. — Там можна взнати — чи ти справжня людина.

— Дурниця, — кинув Баландін. — Себе пересилити хочете? Так їдьте у колгосп на просапку буряків. А то там самі баби загорають. Але ж не їдете. Вам гори потрібні, пейзажики... Навколо цього вашого альпінізму накручено біс знає скільки міфів. Найсміливіші, найвитриваліші, най, най... Від підкорення Джомолунгми мені анітрохи легше не стало. І людству теж. Коняка на нашій стайні приносить людству більше користі, ніж всі ці ваші Тенсінги, Ханти... Одна конячка рятує до двох тисяч хворих на дифтерію. А вони?

— Уявляю, яке суспільство створили б ви, Миколо Петровичу, якби дати вам волю. Коняка-продуцент у центрі всесвіту. Людство не піднімається вище Батієвої гори. У містах стоять пам'ятники великій і дрібній рогатій худобі, яка вславилася високими надоями... Гарненька перспектива.

Ігор ввімкнув електроопалювач, що стояв на підвіконні — тарілку з дзеркальною поверхнею; всередині тарілки на керамічному стаканчику була намотана спіраль. Поступово тарілка наповнювалась розпеченим повітрям. Ігор підніс руки до тарілки.

— Можна виймати, — сказав Баландін. — Ану, дайте.

Він одразу ж узяв термометр, подивився на поблискуючий капіляр, де схована була ртутна ниточка.

— Скільки? — спитала Дорошенко.

— Тридцять сім, — повільно сказав Баландін. — Тридцять сім і... шість.

Він струснув термометр і поклав його знову в склянку. Ігор стояв біля вікна, гріючи змерзлі руки. Дорошенко зняла з диванної подушки складений вчетверо халат, почала

одягати. Ліля допомогла їй.

— Це не температура, — сказав, ні до кого, власне, не звертаючись, Баландін. — Мабуть, Євдокія Іванівна застудилась. Зараз би чаю з малиною. Щоб спітніти гарненько. Халат зніміть. І ляжте. Лілю, треба ввести окситетрациклін.

— Не треба, — втомлено сказала Дорошенко. — Навіщо? Їй-богу, не треба. Це я від Ілька. Піду. Дайте мені папір, Миколо Петровичу. Два аркуші. Ні, більше не треба. Дякую.

— Окситетрациклін в передпокої. В пакеті. Введете у вену.

— Добре, — сказала Ліля. — Зараз закип'ячу.

— Треба дзвонити в міліцію, — сказав Баландін. — Нехай організують облаву. Я зараз усіх на ноги поставлю.

— Ну почекайте, — сказала Дорошенко. — Ще хоч півгодини. Нічого з ним не станеться... Прийде. Двадцять п'яту серію будете ревакцинувати в наступну суботу. Щоб не забули...

— Пам'ятаю, — відрізав Баландін. — Ідіть лягайте. Негайно. Вам треба вигрітися.

— Це пройде, — сказала вона. — Це Ілько мене нагородив. Ви не турбуйтеся... На добраніч.

— Лілю, допоможіть Євдокії Іванівні. І шприц поставте.

— На добраніч, — сказала Ліля. — Все зроблю, як треба. Скільки ввести?

— Нуль двадцять п'ять.

— Гарзд.

Дорошенко повернулася.

— Папір забула.

— Беріть білий, — сказав Баландін. — Ні, не цей. Цей жовтуватий.

Спокійне було її обличчя, хоча виступила пітниця; очі вона опустила додолу, тіні сіріли в западинах. Вона простягла руку до паперу, і знову Ігор, дивлячись на її пальці, подумав: "Гіпсові".

Вона вийшла, слідом за нею поспіхом подалась Ліля.

— Чорті — стукнув Баландін кулаком по коліну. Взяв склянку, в якій стирчав термометр, зазирнув усередину, витяг його. Присунувши настільну лампу, уважно оглянув термометр — зеленкуватий капіляр, приладнаний до сріблястої планки, червона цифра 37; потім повернув термометр і прочитав на його спинці: МАКС 1/10°C ГОСТ 302-41.

Ігор мовчки стежив за Баландіним.

— У неї тридцять вісім та чотири, — сказав той.

— Може, реакція на інтерферон?

— Навряд.

— Я піду.

— Залиштесь, — попросив Баландін. — Чи ви теж...

— Ні, — одразу відповів Ігор. — Я себе нормально почуваю.

— Тоді залишайтесь.

— Махов не вірить в інтерферон, — сказав Ігор.

— А я вірю. Бо це все...

Баландін наблизив сигарету до розпеченої спіралі. Запалив. Опустився на диван — важко й недбало, зірвавши при цьому зі спинки простирадло, яким застелений був диван.

— Може, й справді вона застудилася, — сказав. — Якщо почнеться — введемо ристоміцин.

— Не доведеться, — сказав Ігор. — Це грип.

— Я теж так думаю, — зітхнув Баландін. — Мабуть, просто застудилася.

— Я нещодавно переглядав старі часописи, — сказав Ігор. — Дивлюсь — Пірке. Француз з вусиками. Покінчив життя самогубством. Разом з дружиною.

— Який це Пірке?

— Той, що відкрив реакцію. Від нього тільки реакція й залишилася. Всі її знають. Навіть у дитячих садках. А хто знає про його трагедію? Кого це цікавить? Нікого. Жила людина, жила, і залишилася од неї сама тільки реакція.

— Навіщо ви б'єтесь над цими питаннями? — набурмосився Баландін. — Вирішити не вирішите, а ось нерви... Мене в молодості теж хвилювала проблема безсмертя.

— А зараз?

— Це все одно, що займатися відкриттям перпетуум-мобіле. Безглуздо. Хворобою Джосера — прошу.

— Вам добре говорити. Ви зробили своє діло, дай боже, А від таких, як я, нічого не залишиться.

— Облиште, — сказав Баландін. — Ні від кого нічого не залишиться. Все це брехня. Головне не в цьому. Нема чого пнутися в Наполеони, Треба просто робити своє діло. Якщо воно чисте...

Розпечене око електроопалювача жевріло в сутінках кімнати, де горіла невеличка настільна лампа з абажуром із провоскованого цупкого паперу — освітлений був лише письмовий стіл, а весь простір кімнати померкнув, потонув у тінях, зменшився; біля насупленого, м'ясистого обличчя Баландіна спалахував вогник сигарети — міцні щоки Баландіна вкривалися миттєвими загравами.

— Вам гріх скаржитись, — вів далі Баландін. — Це я у цейтноті. Вам поталанило з цим Джосером... У ваші роки вивчити нову, невідому інформацію... це просто щастя. Я вам заздрю. А взагалі, якщо хочете знати, ми історично приречені,

— Як це?

— Дуже просто. Приймайте це як належне. Ось я працював над висипним тифом, його зараз дуже мало. В двадцяті — тридцяті роки він був головною проблемою інфекційної патології. Всі наші роботи вже майже забуті. Вони помруть, чесно прислужившись... Так, власне, сталося з холерою. Отже, не будемо вимагати од історії більшого, ніж ми заслужили. Архіви історії й так вщерть переповнені... їй нікуди дівати череду генералів, вождів, поетів... Куди вже нам. Ми — невідомі солдати. Як у тій пісні співається: У незнакогого поселка, на безымянной высоте...

— Миколо Петровичу, — спитав раптом Ігор. — А тоді, на Західній... ви довго в полоні були?

Баландін уважно подивився на Ігоря. Затягнувшись сигаретою, відповів відчужено, ніби раз і назавжди завчений урок:

— П'ять годин сорок хвилин. Оглянув пораненого, зробив перев'язку, наклав шини... Через дві години він помер. Неймовірна втрата крові. Вранці мене повели. Без пов'язки. Ми йшли понад яр. Був туман. Я скочив у яр — і побіг.

— Стріляли?

— Стріляли. Двоє. З автоматів... Ідіть лягайте. Я ще попрацюю.

... Махов одчинив двері віварію — і опинився в лабораторії. Він почув запах тварин — цей гострий аміачний сморід видався йому затишним, хатнім. Обережно пройшов по коридору, намагаючись не зачепитися за дитячу ванночку, і проскочив повз кабінет Баландіна (замість скла, вибитого Лозицьким, у дверях жовтів лист паперу). Загуркотів мотор холодильного прилавка — і Махов посміливішав. Штовхнув двері канцелярської кімнати ногою.

— Сергію? — радісно здивувався Ігор. — Прийшов?

— Тихше.

— Де вештався?

— Надворі. Змерз. Холодно.

Шкіра на його вилицях здригалася, він хукав на пальці — не міг зігріти. Спитав байдуже:

— Шеф лаявся?

— Нічого, — сказав Ігор. — Я пояснив. Все о'кей.

— Морозить. Треба було плащ узяти...

— Ти пішов, а я злякався... Ну, думаю, викине Серьога зараз нам номер. Полетить куди-небудь. В тайгу, дуже просто. На комсомольську ударну будову.

— Олень, — з презирством кинув Махов. — За кого мене вважаєш? Я службу знаю. Не бійся. Нікого не зустрів. Жодної людини.

— Ти лягай, якщо морозить. Я введу тобі окситетрациклін.

— Там автомат з газованою водою... Біля магазина. Склянка стоїть. Пити закортіло. Там завжди гарна вода. Смачна... Не втік, не бійся. Захотілося на повітря...

— Лягай. У тебе зуб на зуб не попадає. Зараз фуфайку дам. Роздягайся.

— Погано мені стало, — сумно сказав Махов, скидаючи сорочку. — Не можу так жити.

Він легенько постукав долонею по грудях.

— Не можу. Ти все жартуєш, а я не можу... Чому ти можеш? Не знав, що ти такий... А я — мов ганчірка. Розумієш, Ігорю? Знаю, що померти кожному доведеться... але не можу... Страшно мені все це уявити... Мухи по обличчю лазитимуть. Більш за все боюсь... А я навіть не поворохнусь... Мухи люблять лазити. По губах...

— Лягай, — сказав Ігор сердито. — Вигадав таке. Восени мух нема. Зовсім здурів. Піду шприц візьму.

XVIII

Золотаво-рудий, з шорстким пунцовим гребенем на голові півень закричав, намагаючись змахнути крильми, але не спромігся. Підкрильцеві вени було зранено голками шприців — лабораторія повсякчас потребувала пташиних червонокрівців. На підкриллях, під тонкою пергаментною шкірою, синіли крововиливи. Золотаво-рудий, з чорним, червоним та мідно-оранжевим пір'ям півень закричав нестямно, переможно, заклично. Його зойк роздер тонку, прозору тканину тиші в лабораторії.

Ігор прокинувся — і вийшов нарешті з лабіринту страшних апокаліпсичних видінь; зникли також легкі тони досвітнього сну — чисті, наче японські гравюри, спогади дитинства.

Махов розметався на постелі — ковдра лежала на підлозі, він спітнів і важко дихав.

Ігор прикрив Махова і, похапцем одягнувшись, пішов у віварій. Лабораторія спала — сталеве заціпеніння приладів ще не розбудив щоденний гармидер. Лампи денного освітлення вже не горіли — здавалося, що в скляних рурках запаяно молоко (рурки спочивали в маленьких жерстяних ночвах). В заскленій шафі, зробленій з темного дерева, виблискували аналітичні терези — хромовану чутливість їхнього механізму оберігав од впливів навколишнього світу спеціальний важіль: терези, які втратили чутливість, ставали мертвою подробицею лабораторного пейзажу. В штативах, на столі, стояли сотні пробірок, в яких заломлювалось та розгалужувалось слабке світло нинішнього дня. Багряно просвічували флакони з еозином.

Золотаво-рудий півень здивовано, розгнівано подивився на Ігоря і знову скрикнув, безпомічно ворухнувши крильми. Ігор підійшов до стелажа і, глянувши на картонні бірки, на яких значилися серії експериментів, одчинив одну з кліток. Там лежало на сіні шість задубілих морських свинок — одна з тваринок впала в бляшану коробочку з водою. Тоді Ігор, хвилюючись, оглянув бірки на інших клітках. Знайшовши потрібну, одчинив дверцята. Лагідні, смішні дурники — їх теж було шестеро — заметушилися в клітці. Ігор взяв одну свинку в руки — вона сіла, причаївшись, на його долоні. Потім дряпнула Ігоря гостреньким рожевим кігтиком.

— Ух ти, руденька, — сказав він, гладячи її шовковисту спину.

І замкнув звірятко в клітці.

Потім квапливо підійшов до дверей Баландіна і постукав.

— Входьте, — відгукнувся Баландін.

Він голився, здираючи скальпелем щетину. Де-де шкіра на обличчі Баландіна була порізана. Перед ним лежала газета, де висихали білі пухирі мильної піни. Баландін запитливо глянув на Ігоря.

— Вони живі, — сказав Ігор, спостерігаючи, як з'являється на шкірі Баландіна кров'яна плямка. Баландін витер скальпель об газету. На газеті залишився ще один — червоний — пухир.

— Вони живі, — сказав Ігор. — Вакцинована серія... Контрольні загинули. Всі!

Плямка збільшувалась, нарешті по щоці Баландіна побігла тоненька цівка крові. Баландін ступив важкий крок до Ігоря.

— Живі, — сказав Ігор. — Я сам бачив.

Вони побігли у віварій. Баландін хапав свинок, трусив щосили — і жбурляв у клітку.

— Завчасно... — хрипко сказав він. — Радіти завчасно. Ще доба. Але це вже щось...
Нехай хоча б добу ще пожили, чортяки.

Золотаво-рудий півень горланив щосили. Баландін спохвату розмазав кров по обличчю — у нього був безпорадний, безглуздий вигляд; він стояв у піжамних штанях та в синій майці біля розчиненої клітки, витягав то одну, то другу свинку. Нарешті закрив клітку. І відчинив двері віварію. Ігор та Баландін стояли на порозі, вдивляючись в синій, все більш темніючий пружок гори.

Гора курилася. Гіркуваті, махоркового кольору дими піднімалися вгору в німій тиші; дими зачиналися в попелі, серед мокрого гару, в тлінні листя, що настовбурчилось од холоду. Нічого ріднішого не було од того невиразного запаху димів, чомусь невіддільного од спогадів про свіжоздоєне молоко, криницю, матір...

Нарешті в димному світі виникло томливе сонце — важкий розпечений зливок, який вплив із осінніх задніпровських просторів, ніби батисфера, що вихоплюється з надр океану. Сонце кинуло мерзлякувате світло на київські горби, і на град велик, що воссіяв на цих горах, і на лівобережну ніздрювату кору пісків, і на темні, слизькі смуги заплесків, обмитих струменистими водами Дніпра, які раптом вкрилися оранжевими карбованими брижами сонячної стежки, що побігла по хвилях, ковзнула по вранішньому вогкому гудрону, по сивих дахах, по золотих банях, під якими колись було мовлено віщі слова Мономахового казання: "Смерті бо ся, діти, не боячи ні від раті, ні від звіра, але мужськеє діло творіте".

1964 р.